

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
Всеукраїнський Археологічний Комітет

ACADÉMIE DES SCIENCES D'UKRAÏNE
Comité Archéologique d'Ukraine.

КОРОТКЕ ЗВІДОМЛЕННЯ

ЗА 1926 РІК

COMPTE-RENDU DU COMITÉ
ARCHÉOLOGIQUE D'UKRAÏNE

AN 1926

КИЇВ—1927

Handwritten text in Cyrillic script, possibly a date or page number, located in the upper right corner of the left page.

Handwritten text in Cyrillic script, possibly a date or page number, located in the upper right corner of the right page.

902.6
K-68.

[Handwritten signature]

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМІТЕТ

X3ф

КОРОТКЕ ЗВІДОМЛЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМІТЕТУ

за 1926 рік

(з каталогом звідомної виставки)

16/2

11485
8097
~~497~~
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМІТЕТ

~~УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМІТЕТ~~
54/202

КИЇВ — 1927.

Друкуються за постановою пленума ВУАБу в 16 лютого р. 1927.
Голова ВУАБу, Академик *О. Новицький*.

Дозволяється випустити в світ.
Невідмінний Секретар УАН, Академик *А. Кримський*.

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ

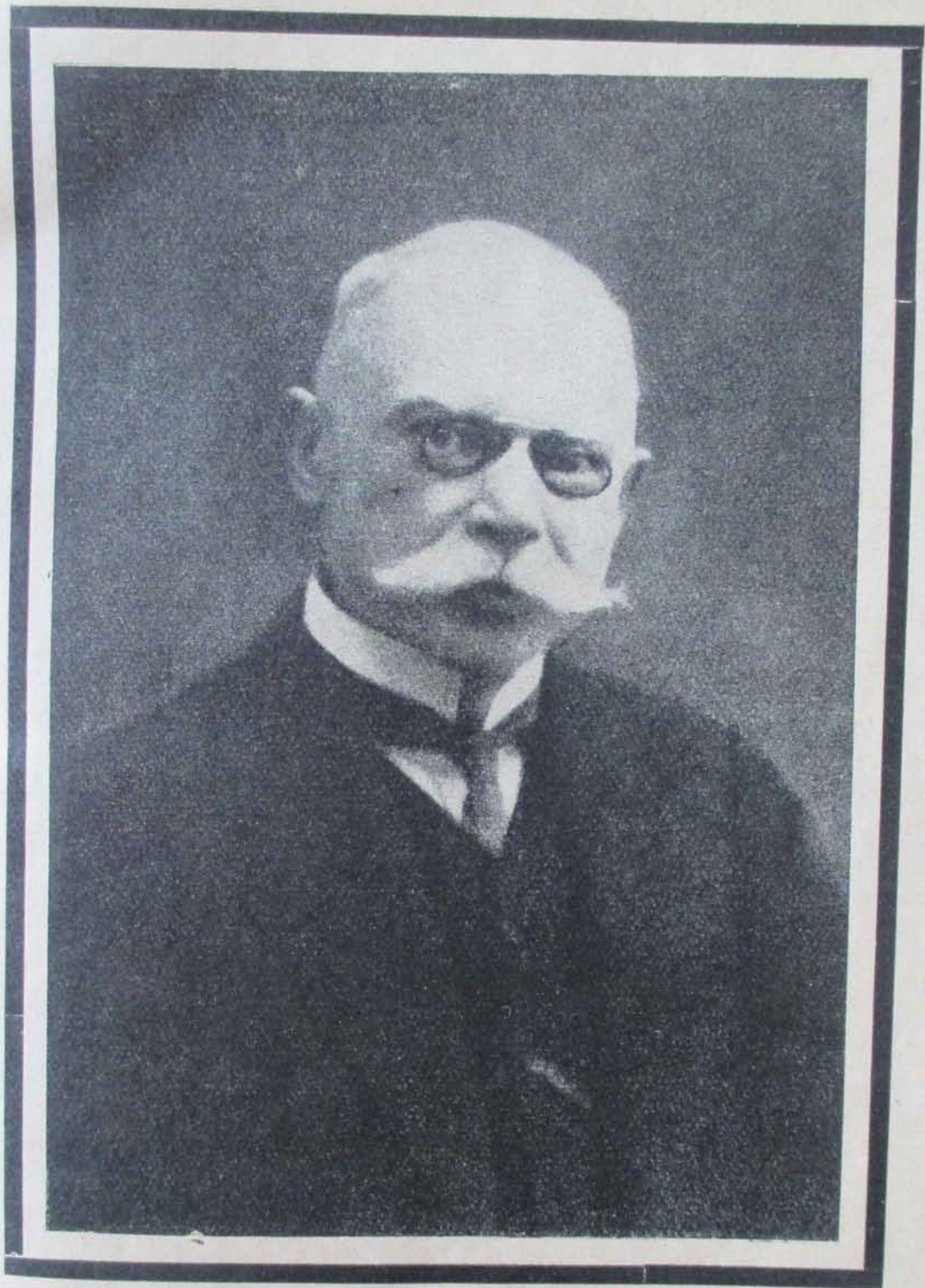
АКАДЕМИКА

**МИКОЛИ ТЕОДОТОВИЧА
БЛЯШІВСЬКОГО**

ПРИСВЯЧУЄ

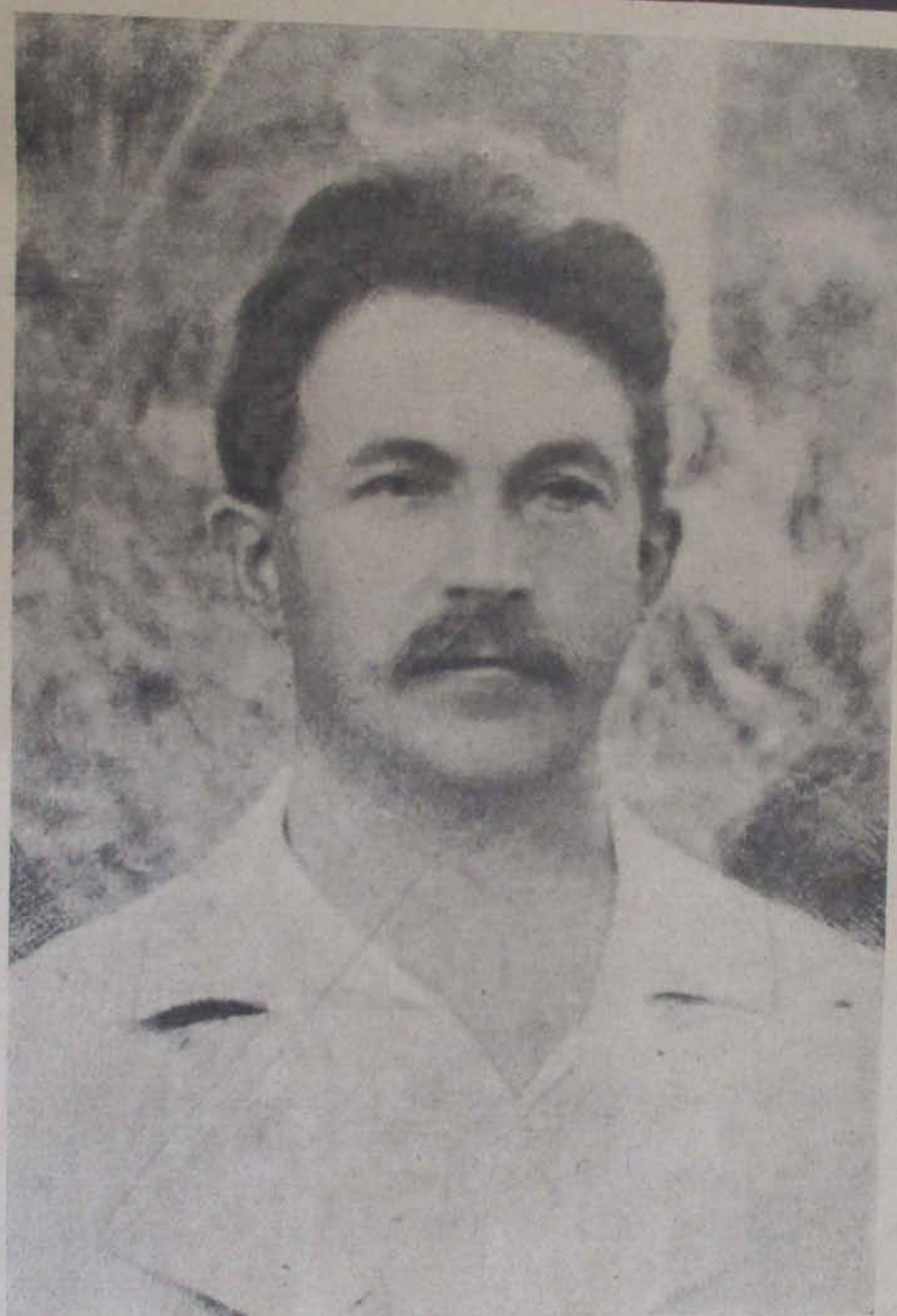
**ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ
КОМІТЕТ**

Київський Округ № 232.
Держтрест „Київ-Друк“
1-ша фото-літо-друкарня
Зам. № 1951 - 1200.

Дійсний Член Всеукраїнського Археологічного Комітету
Академик

Микола Теодотович Біляшівський
(1867—1926).

Віце-Президент Всеукраїнського Археологічного Комітету
Данило Михайлович Щербаківський
(† 6 червня 1927).

КОРОТКЕ ЗВІДОМЛЕННЯ

1926

Діяльність ВУАК'у в р. 1926.

Археологічний Комітет поділяється на два головні Відділи: Археологічний і Мистецький та три окремі Комісії: Софійську, Трипільську та Золотарську; окрім того, при Мистецькому Відділові працюють ще дві Комісії: Студіювання Пам'яток Монументального Мистецтва й Студіювання Архівних Джерел по Історії Українського Мистецтва.

У цих Відділах і Комісіях зосереджена вся, як наукова, так і науково-організаційна праця Комітету: не тільки переведення розкопок, складання мап, виробка програмів і анкет, але й організація наукових дослідів у всеукраїнському масштабі, розробка планів експедицій, екскурсій, втягання в роботу місцевих і периферіяльних дослідників и т. и.

Одною з найважливіших справ, що Комітет почав 1926 р., була справа дослідження Дніпрельстанівської території. На ню Комітет звернув головну увагу, ради неї відрікся від улаштування Всеукраїнської Археологічної Конференції, щоб не розпилювати своїх сил, а зосередити їх біля цього, такого важливого питання. Президія Комітету склала доповідну записку до Укрнауки, в якій зазначила низку заходів, що до дослідження території, найсамперед у царині вивчення історії матеріальної культури, й подала пропозицію про об'єднання всіх дослідчих заходів в роботі спеціальної Комісії по Дніпрельстану при УАН, а Голова Комітету, О. П. Новицький, на підставі цього підняв на Спільному Зібранні Академії питання про організацію такої Комісії при УАН.

Другою важливою справою було доручення Укрнаукою «виявити принаймні головніші випадки, у минулому, вивозу за межі України українських пам'яток культури», з приводу обміну музейними речами між Республіками. Це питання розглядалося спочатку по Відділах, а потім на Пленумі Комітету. Ухвалено було клопотатися за оголосити річницю передачу: а) національних речей вивезених з Республіки підчас війни та громи, б) архітектурних креслеників і рисунків, що

2) розподіл відповідно до певних умов: г) збірки українських колекціонерів; д) речі всіх культур та епох, що залишили свої сліди на Україні, при чому особливу увагу надати пам'ятникам епохи Великокнязівської (територіальний та національний моменти); е) твори майстрів українців.

Згідно з тією постановою було розіслано відповідні записки до 37 українських музеїв. Крім того, Чл. Комітету М. О. Макаренкові доручено було скласти такі списки по літературних джерелах. Уся ця справа провадилася під безпосереднім керуванням Голови Комітету. Справа ця остільки кропотлива, що разом зробити її неможливо, і тому матеріал цей надсилається до Укрнауки частинами, по мірі його збирання.

По проханню Київського Комгоспу, Комітет передав йому реєстр окремих садиб і цілих ділянок Києва, що в них недопустимі будь-які земляні роботи без санкції та догляду Комітету (праця Д. Чл. В. Г. Ляскоронського та Л. П. Добровольського) та будівель Києва, що не підлягають перебудованню без санкції й догляду Комітету, (праця Д. М. Щербаківського та Ф. Л. Ернста).

Як було вже зазначено, при Комітеті існують три окремі Комісії, а саме: Софійська, Трипільська й Золотарська.

За браком коштів Софійська Комісія обмежила цього року свою працю лише збиранням архівних матеріалів.

Золотарська Комісія була організована при УАН ще 24 жовтня 1922 року спеціально для досліджування музейних речей, вилучених з церков і молитовних домів України. Ця Комісія повинна була описати, зфотографувати їх і зробити над ними наукові дослідження. На важне значіння цієї роботи звертав увагу тодішній Предраднарком тов. Раковський у листі до Київського Предгубвиконкому тов. Яна від 5 березня 1923 року, де він писав: «Напоминаю вам знову относительно ящиков ценностей, возвращенных из Москвы, потому что они представляют исключительный художественный и исторический интерес». Але Київ. Губвиконком того часу зовсім не цікавився науковими справами. Не маючи жадних матеріальних засобів, Комісія протевзялася до праці, до тої праці, яку можна було провадити лише власними силами: вона перевела загальну перевірку всіх тих цінностей, провадила систематизацію всієї збірки, а далі повинна була обмежитися працею окремих членів, або, вірніше сказати, одного члена Д. М. Щербаківського, котрий, маючи ту збірку під руками, міг обійтися й без необхідних у інших умовах фотографій, щоб науково обробити хоча частину цього величезного матеріалу.

Трипільська Комісія не могла виконати свого плану, як вона його ставила була, тому, що кошти, відпущені з Центру, прийшли з запізненням, що не могло не відбитися на наслідках праці. Але

все ж наслідки ці досить значні і різноманітні, як це виявлено далі у статті М. Я. Рудинського. Крім того, цього року Комісія видала перший випуск «Трипільської Культури на Україні».

Закінчуючи це звідомлення, не можу не нагадати про втрату, що мав Археологічний Комітет у своєму складі: вночі 21 квітня упокоївся Дійсний Член Комітету з самого його заснування, Академик М. Ф. Біляшівський. Навіть остання праця його була для Комітету і надрукована вже після його смерті: це є редагування «Гут на Чернігівщині» і вступне слово до цієї книжки.

О. л. Новицький.

Археологічні дослідження року 1926.

Короткий огляд археологічних досягнень на терені УСРР за р. 1926 доводиться почати з того, що загальні умови, в яких провадивсь археологічний дослід звітного року, покращали мало.

Як і давніше, матеріальні засоби не відповідали ні тому планові, що його розробив був Комітет, а ні тим дослідницьким силам, що їх було мобілізовано.

Не зважаючи на цілком виїняткові археологічні багатства, що вирізняють УСРР зпоміж інших країн євразійських і творять з неї територію, на вивченні якої спинається пильна увага всього світу, в справі археологічного дослідження її громадська думка все ще не підноситься до належної височини, все ще не надає їй відповідної ваги, не відчуває її актуальности.

Хоч і як це дивно, мобілізація потрібних коштів—цієї передумови дослідження—зазнає більших перешкод і значніших ускладнень, аніж утворення дослідницького активу. Кінець кінцем, масштаби дослідів доводиться раз-у-раз звужувати, час дослідів скорочувати, а виконання дослідчого плану відкладати на майбутнє.

Основними джерелами матеріальних засобів на археологічні дослідження у Комітеті були, як і давніше, кошторисні асигнування наукових закладів НКО і субвенції з боку органів влади на місцях.

Передбачаючи малосилля першого джерела, Археологічний Комітет удався до всіх ОВК УСРР з проханням підтримати справу його археологічних дослідів й асигнувати на них бодай невеличкі кошти, що в цілому створили б потрібний дослідчий фонд.

На жаль, це клопотання ВУАК'у знайшло відгук далеко не скрізь.

Отож із глибшим почуттям подяки Комітет має назвати тут ті ОВК, що поставилися до справи прихильно й приділили певні кошти: ОВК Київщини, Бардичівщини, Черкащини, Гуманщини, Прилуччини, Полтавщини, Кременчуччини та Кам'янецьчини, які асигнували Комітетові від 100 до 500 карб. (разом 2000 карб.).

Цей список прихильників науки треба збільшити кількома іменами, що дякуючи їх культурній допомозі археологічні розкопки, розпочаті торік, було заглиблено. Чернігівський та Одеський ОВК впадли на розкопки невеликі дотації місцевим музеям.

На нашу думку, число тих ОВК, які прийшли б на допомогу науково-дослідним закладам округовим, могло б збільшитись, коли б периферійні музеї перебували у сприятливіших умовах та мали б змогу говорити за потребу наукового дослідю голодніше. Довід на те маємо в Черкасах, Гумані й Вардичеві, де місцеві Музеї з свого боку клопоталися перед ОВК про кошти на розкопки. А в тім перебування периферійних Музеїв у віданні Політосвіти певною мірою полегшує справу.

Проте, подекуди навіть об'єднані заходи місцевих Музеїв і Академії не мали відповідних наслідків. Хоч і як це прикро, та не можна не згадати тут ОВК Сумської та Роменської округи, які не спромоглися, не вважаючи на кілька разові клопотання, підсилити красноручної роботи своїх Музеїв, Музеїв, що належать до числа міських і активних красноручних закладів, створених за Револьюції.

Пояснюючи відсутність коштів на дослідну діяльність наших менших провінціальних Музеїв, Археологічний Комітет не може знайти пояснень до того незрозумілого факту, що цих коштів не мали й що їх не здобули де-які з найбільших музейних закладів УСРР.

Дивна річ, та серед них доводиться назвати й Всеукраїнський Історичний Музей ім. Шевченка у Києві, що не знайшов коштів на досліді для свого археологічного відділу й обмежи своєю активністю в археологічній роботі звітного року участю в розкопках Археологічного Комітету в садбі Трубенького в Києві, відрядивши на них свого фотографа.

Як і слід було сподіватися, з кошторисних асигнувань Академії, ВУАК дістав занадто малу суму—всього 500 карб. (себ-то 5% асигнувань на параграф екскурсій та експедицій УАН).

Ця цифра промовляє сама за себе. Однак не можна не нагадати, що—за мінімальним обрахунком,—місячні витрати на археологічний стосовання для розкопок (не рахуючи видатків на спеціальні приїзди на переїзди) складають от 625 до 750 карб., як не можна не підсумувати асигнувань на досліді, які приділено Комітетові з усієї обсягової його роботи, так само як і її методам (польовий дослід). Відбуло сподіватися, що цей параграф кошторису Академії й відповідно, і що в майбутньому Археологічний Комітет матиме, нарешті—потрібну матеріальну базу для своїх планових дослідів, яка дасть

йому змогу будувати їх на справжньому тривкому фінансовому ґрунті, а не на тих випадкових і малих асигнуваннях, що не можуть допомогти їх плановості, звужують їх масштаби й обмежують їх час.

Ще тьмяне запалом тло фінансових можливостей Комітету освітлює новий і радісний факт спеціальних асигнувань НКО на наукові експедиції України. Звітного року на експедиції в царні вивчення історії матеріальної культури передісторичних часів було приділено 7.225 карб.; 5000 на продовження ольбійських розкопок та 2.225 на досліді Трипільської культури.

Гаряче вітаючи цей перед України, не можна не звернути уваги на певну непропорційність цих асигнувань, а надто як зважити нерівність дослідних засобів. З одного боку—продовження довголітніх дослідів у певному, добре вистудійованому пункті досліді, озброєних усіма потрібними пристосованнями, відслідкує заходами двох великих Музеїв і на велику суму, з другого—розшукування нових пунктів або продовження розпочатих давніше дослідів кількох фахівців у різних місцях УСРР, на крайній випадок в умовах слабкої підтримки з боку місцевих закладів наукових, а здебільша без неї, без одповідних пристосовань і на обмежені кошти. Фактично в розпорядженні дослідників збудовань Трипільської культури в окремих пунктах були суми від 400 до 600 карб. найбільше, тоб то засобів, що не перевищували значаєних асигнувань на досліді протягом 2—3 тижнів.

Насамкінець треба сказати, що перекази коштів на досліді—й Ольбійській й надто Трипільській—сильно запознілися (Трипільські суми прийшли лише в серні), і це не могло не відбитися на виконанні того широкого плану, який виробила була Трипільська Комісія Комітету.

Такий вигляд має фінансова база, на якій було побудовано археологічні досліді минулого року. Треба погодитися з тим, що ця база була аж надто не міцна. Тому не можна не дивуватися, що результати дослідного сезону були солідні і, в кожному разі, перевищили сподівання Комітету.

Цілком зрозуміло, що за таких умов досліді минулого року не могли обійняти всієї різноманітності пам'яток передісторичних культур на території УСРР, і тому в дослідних досягненнях археологічних є великі лакуни.

Проте мало не в кожній ділянці передісторії й археології України досліді звітного року виявили нові й цікаві факти або торкнулися не студійованих до цього часу районів.

Протягом звітного року у вивченні налегличчих культур треба відзначити результати дослідів С. Гамченка (Дялтир, Волніський

Науково-дослідний Музей), що мали на меті перевірити колишню анахіду кости з вигравірованим рисунком оленя в с. Колодяжному недалеко Мирополя на Волині (див. Бюлетень Кабінету Антропології та Етнології ім. Вовка, вип. I, стор. 35) і з'ясувати глибину залегання кісток вимерлих тварин.

Дослідні виявили залегання культурних решток нижче грубої (по над 9 м) льосової верстви (що її підстилає шар піску з гніздами сіро-зеленої глини), серед гнейсо-гранітового ґрунту, вище масиву породи на 0,27 м.

У двох точках виявлено уламки кісток вимерлих тварин (переважно мамута й кона) у супроводі грубих виробів (?) яйцеватої форми (0,235 × 0,105 × 0,060 і 0,020 × 0,135 × 0,075) з грубо-зернистого сірого граніту. На кістках—ніби сліди вогню. На жаль, дальші дослідні були неможливі, з огляду на погрозу обвалу.

Спостереження р. 1926 не дають поки що можливості визначити палеолітичний горизонт колодяжних анахід. Та вони ще раз підкреслюють конечну потребу заглиблених дослідів у Колодяжному, дослідів, що потребують відповідних коштів і спеціальних пристроїв.

Можливо, що з нових пунктів, які так само потребують глибших дослідів, слід назвати околиці с. Тулиць у Ржищівському районі на Київщині (див. нижче).

Третя подорож на р. Смачку на Новгород-Сіверщині здобула додаткові матеріали, що дають підстави для твердження про цікаву епіпалеолітичну культуру, яка поки що не має аналогій в українських анахідах (див. нижче).

Вивчення неолітичних культур проводилося в багатьох пунктах так шляхом збирання матеріалу на поверхні, як і шляхом розкопів похоронних збудованих.

Серед нових пунктів на лівобережжі, що доставили цікаві неолітичні знахідки, треба назвати стайі біля сіл Швиць та Пісок на Чернігівщині (розшуки С. Баран-Вутовича, Чернігівський Музей), а надто стайі по над р. Сеймом—серед їх Мутинську—(Конотинський Музей), а надто стайі по над р. Осолом в околицях м. Куп'янського на Харківщині (розшуки В. Нестерівського, Харк. Археол. Музей).

На великій жалі, виїзтовий своїм науковим значенням додержав. Продовження розшуків М. Сибільова (який зробив знахідки по знайомих стайіх Ізюмщини без участі фахівця-геолога) аж ніяк не допомагає вивченню надзвичайно коштовних неолітичних мате-

ріялів середньої течії Донця. Ніякже по-над Донцем у межах Луганської округи проводив розшуки С. Локтишов (Луганськ), який зібрав там нові матеріали пізньо-тарденуазійської фази Донецького типу.

На правобережжі неолітичні культури студійовано на Воляні й Поділлі. Крім матеріалів з неолітичних стайі в околицях Коростеня (Ф. Козубовський, Коростенський Музей) та стайі біля м. Народича та с. Бондарі (І. Левинський, Волинський Науково-Дослідний Музей), С. С. Гамченко та І. Левинський продовжували вивчення долменіах та кісткових поховань неолітичної доби по над річками Тютхтерівкою (район с. с. Колодяжне-Войцехівка) та Смолкою (с. Сузьмі, де І. Левинський дослідив два кам'яні гроби з мегілітичними стовпцями, що їх поставлено оддалік гробниці на схід), у сточищі Случи, і в околицях с. Високе на Тетереві (здобутки—у Вол. Науково-Дослідн. Музей). Численні неолітичні знахідки (Кадлівці на Кам'янецькій та Кам'янецька на Поділлі (див. нижче) й дослідження зруйнованого скриньового гробу (кості) біля с. Велика-Мушка Кам'янець-Подільської округи (Д. Чл. Є. Січинський, Кам'янець-Подільський Музей) доповнюють наші відомості про неолітичну добу українського заходу.

Вивчення культури мальованої кераміки¹⁾ за широким планом, який розробила Трипільська Комісія було заглиблено в районах дослідів попереднього року (Томашівка—П. Куринний, Сумська—В. Козловська, Євмпіка—М. Макаренко, Усатове—М. Болтенко) й розгорнуто в нових пунктах (Кадлівці на Кам'янецькій—М. Рудинський, Колодисте на Гуманщині та Раїки на Бардичівщині—П. Куринний, с. Валики Ржищівського району на Київщині—В. Козловська). Надзвичайно цікаві анахіди М. Котенка біля м. Вила Ярузьки, перелані через Д. Шербанівського (див. нижче), знахідки в с. Печана на Могилівщині (розш. Н. Коцюбинської), розшуки Е. Січинського на Кам'янецькій, досліді С. Гамченка в басейні Тютхтерівки, насамкінець, зразки керамічних виробів з Голосівського лісу (М. Макаренко) та з ур. Шполівка в Кізьві (М. Рудинський) й назва нових цікавих спостережень, що їх дали розкопки, дозволяють вивачити результати дослідного сезону, як винятково щасливі й багаті. На жаль, наміченого в Трипільській Комісії широкого плану попередніх розшуків, які малося перевести на весні р. 1926, не виконано за браком потрібних коштів.

П. Куринний та В. Безвентиліський (Гумань, Історичний Музей Уманщини) продовжували дослідні Білогородських могилорудних

1) Означення авторове.

насипів. Варто відзначити, що розкопи Б. Безенгліньського ще виснаженіше присувають білогрудівські знахідки до ранньої доби заліза.

В. Коаловська дослідила дві могили бронзової доби в околицях с. Сеньківки на Барішпільщині (див. нижче). Комітет не може не відзначити в цих розкопах ролі М. Половського, (м. Барішпіль на Переяславщині), що його енергія й засоби дали змогу заглибити досліді в цьому районі, розпочати торік. Вибитковий матеріал подали розкопи М. Болтенка (Одеський Іст.-Арх. Музей) біля Усатова, що виявили поховори бронзової доби з надзвичайно цікавим інвентарем. Дослідження могил бронзової доби довецької культури з типовими формами поховань, в околицях Луганського, провадив С. Локтшов. Д. Яворницький дослідив могилу бронзової доби біля с. Перещепини на Дніпропетрівщині, М. Рудинський—могили бронзової доби в околицях с. Клімівки на Костянтинівградщині (див. нижче).

Рання доба української залізної культури лісопенової смуги, як і пізніші фази її з доби геленських та латенських впливів, лишилися за межами планових дослідів звітного року. А в тім не можна не згадати про розшуки й студії харківської групи молодих дослідників під орудою проф. О. Федоровського, між ними М. Фукса, що вивчав, так звані, скитські городища західньої Харківщини й східньої Полтавщини, розшуки Д. Бочкова (Черкаський Музей) у Наддніпрянній й керманійські знахідки на Кременіччині з доби Латени (с. Ольшанки).

Видатним фактом у дослідях минулого року були Ольбійські розкопи, переведені на кошт Украуки, під головним керівництвом проф. Б. Фармаковського і з участю в розкопах представника ВУАКУ М. Макаренка (див. нижче). На жаль, звітного року ці класичні досліді—які здавна визнано за найкращу школу для молодих дослідників—не дозволяють використати належним способом в інтересах українського археологічного молодяка. Відповідно до кошторисних нарядів на Ольбійські розкопи, Археологічний Комітет мав можливість відрядити на кошт експедиції тільки двох практикантів (Д. Магуру та І. Самійловського). Археологічний Комітет тішиться, що надією, що в кошторисі на наступні ольбійські досліді, які проводуватимуться коштом Украуки, цей момент буде взято під увагу.

Експонуючи вперше у Києві здобутки ольбійських розкопів, Комітет склав свою глибоку подяку Директорові Миколаївського Музею й ученому охоронникові Ольбійської території Т. Т. Каміньовичу минулого року і передав їх на виставку в закінченому журнальному вигляді.

Т. Т. Каміньський звітного року продовжував свої попередні розшуки на території Миколаєва, де ще торік в ур. Спаське було виявлено грецький некрополь на місці неолітичної стації.

Оскільки мало досліджено було р. 1925 старожитності залізної епохи з доби Гальштату й Латени—ціх чи не найцікавіших сторінок у напівпрочитаній книзі української археології—остільки ж раєні були знахідки з доби римської. Насамперед, треба назвати розкопи в нових пунктах виявлення культури: М. Макаренка в с. Гурбінцях на Прилуччині (див. нижче) та П. Смолічева у с. Масловій на Черкащині (див. нижче). Далі попередні досліді І. Фабриціуса (Херс. Іст. Арх. Музей) на Любимовському городищі (Кахівський р. на Херсонщині), що датують його першими століттями нашої ери, і досліді А. Добровольського (Херс. Іст. Арх. Музей), який вже кілька років вивчає руїни стародавніх селищ по над берегами р. Інгульця (від колонії Мала Сейденмуха до вилучу його в Дніпро). Він дослідив одно селище в околицях с. Одбідо-Васильовки у Свіргівському районі на Херсонщині, яке так само достачило знахідки з перших століть по Різді Хр. Знахідки у Вилах Ярузьких на Могилівщині (збірка О. Кривницького, передача через Д. Шербаківського), численні пункти колишніх селищ римської доби на Кам'янецьч. знахідки С. Магури (Всееур. Істор. Музей ім. Шевченка в Києві) з околиць м. Гайсина, знахідки П. Куріного з с. Фридрова на Бардичівщині та з околиць Томашівки на Гуманщині, нарешті, знахідки М. Рудинського біля х. Троцькі на Кременчуччині (селоуєч. р. Педя), все це разом говорить за широче (чи не повсюдне в межах лісопенової, ба навіть передлісової смуги) розповсюдження римських впливів по цій прикордонній країні імперії Антонінів.

Досліді минулого року не збільшили наших відомостей за старожитності доби великої мандрівки народів.

З пам'яток пізніх культур звітного року досліджувано В. Салтівський катакомбний могильник (В. Бабенко, 28 камер). Поховання салтівського типу констатовані в межах південної Полтавщини біля с. Клімівки Карлівського району на Костянтинівградщині (див. нижче).

Слов'янські старожитності вивчувано в кількох пунктах. Ф. Козубовський (Коростенський Музей) провадив досліді в околицях Коростеня. І. Левницький досліджував могили в околицях с. Сельця на р. Жерві (Обруччина), де виявлено поховання обох типів (гілопокладання й тілопалення), які, на думку дослідникову, треба віднести до VI—VIII ст. (?). П. Смолічев продовжував досліді могил біля Шостовці на Чернігівщині з винятково цікавими похованнями формами й багатим інвентарем. На Полтавщині вивчення слов'ян-

ських городищ і могильників у сточищі Сули провадив М. Ренський (Лохвицький Музей). Підчас водопровідних робіт у Ромні (в районі Манастирської та Шевченківської вулиць) Роменський Музей, в особі М. Семенчика, виявив чотири поховання князівських часів (знахідки—золочені й буритинові намистини, бронзові каблучки, уламки срібної окраси—в Роменському Музеї).

Останніми хронологічно, та першими, як зважати на виконання найголовніших завдань ВУАКУ, є дослідні в Київ, що їх провадив С. Гамченко в садибі Трубецького, у північно-західній дільниці того трикутника між Володимирівською, Трисвятительською та В. Житомирською вулицями, що криє в собі ще багато археологічних пам'яток першорядної ваги (див. нижче). Досліді мають планово переводитись далі в перспективі ближчих років. Усі найменші перешкоди на шляху до виконання поставленої мети повинні бути усунутими.

Переглядаючи здобутки минулого року, треба визнати, що, не зважаючи на цілу низку дослідів, які поставили на малі передісторичної минушини України нові й яскраві крапки (Колодяжне, Смялянський епіпалеоліт, статуетки Кукутеньського типу з Могиліщини, Райки, Балки, Калівецька кераміка з двома гатунками поліхромового розпису, поховання бронзової доби з Усатова, Сеньківка) і твердо підкреслили означення певних культур (Сумці, Колодяжне—Райки, Томашівка, Білогородівка, Клімівка), звітний рік посувня археологічне вивчення України лише в кількох напрямках.

Поглиблюючи й розгортаючи досліді попередніх років, треба раз у раз пам'ятати про ті ділянки нашої передісторичної минушини, що силою певних обставин лишилися на якийсь час без планових дослідів.

Ці ділянки виступають на загальному тлі торішніх досягнень надзвичайно рельєфно.

На першому плані стоять передісторичні студії в царині палеоліту, епіпалеоліту та мезолітичної доби, що їх сльвіє зовсім не студійовано протягом останніх десяти років. Досягнення європейської палеонтології вимагають поширення наших палеолітичних вивчень, які доповнять, перевірять і скорегують її твердження.

На другому місці ми поставили б студії з I та II епохи залізної доби.

Досліді попередніх років і окремі знахідки року минулого де дали, то більше переконують нас у тому, що основне тло, на якому розвивається в лісо-степовій смузі блискуча залізна культура першого тисячоліття до нашої ери, було тло, заштриховане західними впли-

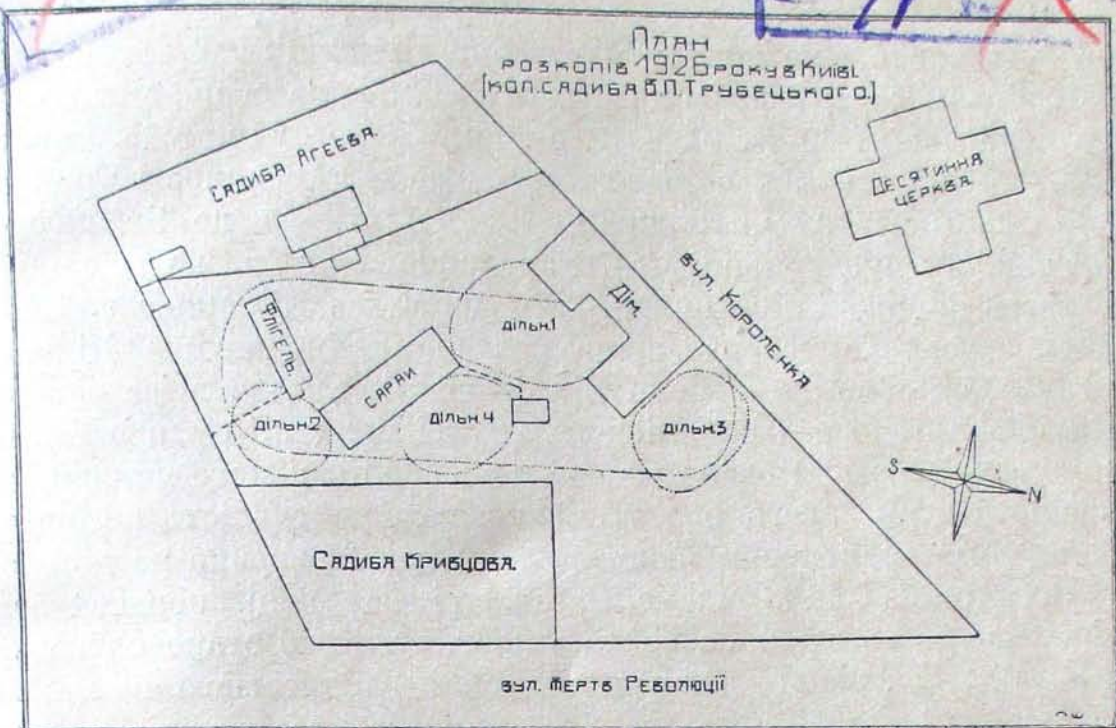
вами гальштату. На ньому вирісовано ризерувки тих пізніших культурних впливів, що йшли зі сходу та з півдня. Крім вивчення наслідкової фази цієї культури, особливу увагу повинна притягти та епоха в її розвитку, що зазнала нових і сильних впливів з боку Латинської цивілізації, в українській археології цілком недосліджених.

Окремі напівзабути, ба навіть невідомі факти з давніх дослідів А. Бобринського на Черкащині (Всеукраїнський Істор. Музей ім. Шевченка в Київ), А. Щербачова на Кременчужчині та Ф. Камінського на Лубецщині (Полтавський Державний Музей) і низка знаходок, що й досі не визначені з певністю—повинні, наразі, повернути дослідників у цей бік.

Насамкінець, третя ділянка нашої передісторичної минушини, на яку треба справити сили—це старожитності з доби великої мандрівки народів. Крім випадкових знаходок, часом дуже багатих, як харківські придбання останніх років, ми й досі не можемо назвати й одної спроби систематичного, глибокого дослідження тих відомих пам'яток епохи, що здавна велавилися своїми знахідками.

Українські археологічні сили мобілізовано. Треба, щоб вони були використані сповна. Це можливо в умовах дружньої й активної підтримки їх дослідів з боку організованого громадянства, що створило УОДР.

Михайло Рудинський

I. План садиби кол. В. Трубецького та її околиці.

С. Гамченко.

Розкопи 1926 року в Києві.

(Давніша садиба В. П. Трубецького).

Досліди на території Києва великокнязівської доби ВУАК поставив у центрі своєї планової роботи. Р. 1926 Всеукраїнський Археологічний Комітет при УАН організував археологічні розкопи в садибі давнішій В. П. Трубецького (проти Десятинної церкви). Пленум ВУАК'у ухвалив, щоб розкопи переводила спеціальна Комісія (К. М. Антонович-Мельник, В. Г. Ляскоронський, В. Є. Козловська, В. О. Осмак, В. І. Щербина, М. П. Добровольський), до якої обрано було С. С. Гамченка. Київський Окрвиконком асигнував кошти й дав потрібну робочу силу. Початок розкопів призначено було на 9 серпня.

9/VIII С. С. Гамченко прибув до Києва та з'явився до голови ВУАК'у академіка О. П. Новицького. Доки знайомилися з садибою Трубецького та з'ясовували плана й деталі розкопів, що їх було намічено, робітники з 9/VIII до півдня 13/VIII засипали, за даною схемою, викоп розкопів р. 1925 в садибі Софії.

По огляді й промірах садиби Трубецького (дивись план) увагу скупчено було на рельєфі місцевості, пунктах садиби, що були вільні для розкопів та після з'ясування меж, де були розкопи попередніх років (Кибальчича, Звенигородського, Хойновського та Міліт'ва)

визначено чотири можливі для розкопок ділянки: ч. 1—на подвір'ї між будинком та дров'яною (320 кв. м.), ч. 2—на борі, між дров'яною та флігелем (250 кв. м.), ч. 3—в садку коло будинку (300 кв. м.), та ч. 4—в садку поміж возовою, льодовою та садибою Кришова (230 кв. м.). Спочатку спиналися на ділянці ч. 1, де Звенигородський відкрав був фундамент старовинної будівлі, що їх один кінець тягся по-над дм. а другий—під дров'яною. Ділянку ч. 4 було розкопано поверховними розкопами Кибальчича. Ділянки почасти зачеплено поверховними розкопами виважали за відносно ч. ч. 2 й 3, так само як і місце під дров'яною, виважали за відносно незаймаї. Що до рельєфу місцевості, всі ділянки були в тісному зв'язку та утворювали овала майже південно-північного напрямку, а зовнішній вигляд цього овалу підкреслював штучність його походження. Мимо фактичних спостережень, що їх зроби́в на ділянці ч. 1 Звенигородський, відомості, зібрані на місці, переконали в ньому, що ввесь овал, осередкову частину якого становлять ділянки ч. 1 й 2, очевидно, захоує під своєю піднесеною поверхнею археологічне перводжерело великої наукової вартості. Довелось ваяти під увагу й те, що ділянки ч. 1 безосередно сполучається з тією частиною будинку, де скучено все зовнішнє життя родня, які мешкають у будинку (по-над 30 душ). Будинок має з цього боку підвальне приміщення. Розкопи на ділянці ч. 1, що правдою, добре відомі (Звенигородський, В. Б. Антонович, К. М. Антонович-Міленко, В. П. Трубецького та інші) сполучилися-б з труднощами (ізолювання подвір'я, припинення чи надзвичайне обмеження виходів із будинку то-що). Перемоти ці труднощі за існуючої організації, за браком технічних засобів, а також відповідних закріплюючих та заобійжних матеріалів, та й ще на площі в 320 кв. м., при масі землі вкопу розкоп, що мусила занадто величезну площу лезь у суєспівстві мати та двічі підлягати транспортуванню, із остаточним засипанням вкопу та відновленням бруку й пішоходу, і все це зробити негайно, здавалося неможливим. Це мало потягти за собою перешкоди, що їх усеунути, бо навіть передбачити було неможливо, як і планово вийти з них, особливо в межах 2-х місяців. Ділянки ч. 2, так само як і ділянки ч. 4, що складають одне ціле (через дров'яною) із ділянкою ч. 1, видавалися кожна зокрема, а не в цілому обсягом рельєфу, за незрозумілі до початку розкопів. Коротше кажучи, огляд місцевості з садби Трубецького та обміржування за й проти розкопів на тій чи іншій ділянці, спривчилилися до переконання що за єдине можливе місце розкопів р. 1926 треба визнати ділянку ч. 3, що лежить коло будинку та по-над вулицею Короленка.

Варто, що в ній узяв участь наявний склад ВУАК'у, ввечері 12/УІІ, розглянула питання про місце розкопів та ухвалила розпочати їх з 12/УІІІ на ділянці ч. 3 од вулиці Короленка. Тоді-ж саме

вирішено, що розкопи не матимуть характеру виключних розкопів перводжерел великокнявської доби, але будуть спробою планових та систематичних розкопів, за метричного масштабу, на ввесь шар гнізд і точок тих колишніх кузьдур, які послідовно виявляли тут, у Києві, на його висотах і схидах й які виявлені було працями Хвойна, Хойновського, Міленка, Кибальчича та інших; та що вони в наслідок морочливих дослідів дадуть нові матеріяли до давно минулого Києва.

Одночасно вирішено було не засипати вкопу розкопів р. 1926, з огляду на те, що їх поглиблення має здійснитися наступними роками. Разом із тим було піднесено питання про охорону місця розкопів.

Протягом часу 9/УІІІ—12/УІІІ імпровізовано, а потім затвержено асистентуру розкопів, що кінець-кінцем спроектувалася з низки ідейних співробітників, яких запросили голова та члени ВУАК'у. Таки чином, до початку розкопів та в процесі їх виник колектив наукових співробітників так на розкопах, як і в лабораторії, де обрабляли матеріяли, що їх здобуто розкопами, та складали тезис, як обернути їх на експовати. Завдяки можливості, що виникла підчас розкопів зберігати робочу силу на ввесь період їх р. 1926, утвердився й кадр технічно-підготовлених робітників, серед яких були й такі, що спромоглися обрабляти окремі археологічні точки.

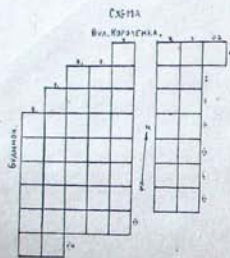
Садиба В. П. Трубецького лежить на розі вулиці Короленка та Жертов Революції (дивись план). Даний, майже трапецевий, план садби, з планом часу змінило вузьким відтинком ґрунту під садибу Агієва (в бік коз. В. Житомирської вул.) та відтинком ділянки під садибу Кришова (гущий ріг з боку вулиці Жертов Революції). Мимо овалної горювини подвір'я й частина садби, що має на своїй периферії положості схили, вся місцевість садби має спільний схил до гострого рогу, що його утворюють вулиці Короленка й Жертов Революції, із уривками (3—5 м.) що особливо круті в напрямку до вулиці Жертов Революції. Підрунта—ляє із вправленими культурних шарів, верхнім гумусовим шаром, що має за підложжя прорезетки під різночасних планувань. Частина садби, що прилягає до будинку, була під садком, од якого з часів революції залишилося із десять ововчих дерев, острівцеві бузкових зарослів та палі крупами в бік вулиці і коло будинку ряд акацій та сріблястих топольчани.

Перед розкопами місце, що на ньому мали їх поретворити, поретало було травою та вкрілося напущуваною рослинням.

Місце розкопів, так само як і саму садбу, було всебічно сфотографовано.

Робітників перед початком роботи ознайолено було із завданням, з тими досвідченими, яких сподівалися, методом та способами дослідів; ознайомлення це провадили й у процесі роботи.

Дослід розпочалися 13/VIII з краю урвища з боку вул. Короленка; поступово поширюючись до останньої межі в бік дому (захід), вони посунулися до острівця бузку (схід) та розповсюдилися в нашіх посуху до острівця горючини. На поверхні землі розбито було квадрати (дивіть схему) що їхні боки мали по 2 метри, та ряди їх були рівнолеглі до вул. Короленка й мали нумерацію 0, I, II, III, IV, V, VI, VII та VIII. Квадрати рядів безпосередньо прилягали один до одного. У створеному до цих рядів напрямку виникли нові ряди: 0, 1, 2,

П. Схема розкопів р. 1926.

3, 4, 5, 6, 7, 8. Поширення площі розкопів йшло методично, в міру поглиблення. Поглиблення провадилося темпом можливої безпеки від завалів, а саму роботу виконували так, щоб зберегти площі сусідніх квадратів на різній глибині, щоб не змішувати межі квадратів. Сторчовий ряд ч. 3 залишено не порушено, щоб зберегти враження про шар залягання землі та зміцнити край одрізу з боку вулиці. Таким чином виникло два виходи (східний та західний), що їх розділено переспом у 2 м. Накинець розкопів площа їх обійшла 50 квадратів, що мали глибину, якої можна було досягти за час три-чотири охоловляти простір у 200 кв. м. Поглиблення квадратів провадилося у верхках, як у мірі, для робітників більше зрозумілий.

Робочу силу на кожному з квадратів становили два робітники із відповідним струментом та одні ноші; робітники зрізували землю поземними стружками й наклали зрізане на ноші; спонени ноші несли до пункту просіву на прямокутні сита. Речі, що їх знайдемо робітники повертали на свій квадрат, продовжували місяця, після чого зрізували землю. Як-що підчас зрізування помічали що небуль, відкриті в землі, класики до себе асистенти, який і давав робітникам потрібні знахідки. Кожна пара робітників працювала на своєму квадраті, який давав назву квадрату та його глибини, що її обчисляли індексом Короленка, ряд сторчовий до неї та кількість верхків глибини. Углибність відрахунок ішов на цілий першок по закінченні якого площа квадрату була зовсім рівна. Асистенти стежили за роботою по ква-

дратах (одночасно функціонувало не більше 10 квадратів, що відповідало щоденній кількості робітників—20 чоловік).

Друга група асистентів стежила за просіванням на сита та скеровувала знахідки відповідно до призначення. Замість провадили на квадратах та в точці показування знахідки на просіві. Запис по квадратах виконував окремі асистент; запис цього робили в польовій книжці, що в ній для кожного верхка глибини була сітка квадратів у поземній прошиві. Відзначали на квадраті книжки місце знахідки, записували там же спостереження, зазначали шар землі, фарбою відзначали колір та ін. В пункті зречення знайдено на просіві теж був окремі асистент, який до своєї польової книжки записував те, що знайдено було й принесено до нього із просіву, відзначаючи у книзі індекс квадрату та номенклатуру знахідки. Обидва асистенти, які провадили запис, загортали знайдене в пакунок та проставляли індекс квадрату знахідки (в пакуночки та на ньому). Наприкінці дня розкопів пакунки із знахідками відносили до приміщення лабораторії розкопів.

Місце розкопів оточено було колючим дротом. Вхід на розкопи дозволяли за окремими квитками або за дозволом дослідника. Відвідувач супроводив асистент, який давав пояснення, й тому не порушувались порядки і тиша на місці дослідів.

Коли на тому чи іншому квадраті виникала точка, що вимагала оперування, цю роботу виконували хто-небудь з асистентів під доглядом дослідника.

Край викопу, так само як і окремих квадратів, зрізували сторч, відзначали в польовій книжці шари, колір їх, склад, брали зразки та виконували проміри. Похорони, що їх зустрічали, визначали дослідник або асистенти під його доглядом. При цьому все зарисовували та проміряли. Відзначали та записували інвентар побуту, культу та інші.

Всі знахідки, так само як і антропологічний та остеологічний матеріал, загортали в пакунок та передавали до лабораторії. Те, що не підлягало перенесенню до лабораторії, після запису до польової книжки квадратів, переносили до певного місяця на розкопах, щоб потім удруге піддати його під розгляд та новий вибір характерного. Таким чином скучено було окремо всі знахідки, що їх не пристосовано до певної археологічної точки, остеологічні, їхніологічні, будівельні та інші матеріали, які передали до номенклатурного визначення та технічного розгляду до тих чи інших фахівців.

При цьому випала можливість передати антропологічний матеріал д. ч. ВУАК'у А. З. Носову, остеологічний—професорові В. А. Домбровському, монети—професорові В. Г. Ляскоронькому, будівельні матеріали—проф. В. Осмакові.

Підчас розкопок усе характерне (похорони, археологічні точки, краї вкопів та боків квадратів) фотографував фотограф Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т. Г. Шевченка—Н. П. Сталинський.

На підставі цих матеріалів ВУАК має в своєму розпорядженні альбоми світлин розкопок 1926 р. в садібі Трубецького, а також їх негативи.

Завдяки старанням голови ВУАКу (акад. О. П. Новицького) та проф. В. О. Осмака ще до початку розкопок складено було плана нівелювання садіби, а пізніше виконано перерізи боків вкопів розкопки.

В цій роботі брали участь співробітники В. О. Осмака та група студентів Київського Художнього Інституту. Ці докладні матеріали ВУАК'ові мають бути за базу для наступних археологічних дослідів у садібі Трубецького.

Так само не менше важливим орієнтовочним та контрольним матеріалом буде й довідка проф. В. І. Щербини про літературу та історію садіби Трубецького.

Всі особи, які ласково взяли на себе розгляд тих чи інших знахідок з розкопок, обідали своїм співдовідді за знахідки з розкопок у садібі Трубецького.

Дослід почато 13/VIII, закінчено 8/X, себ-то використано було повних 2 місяці робочої сил.

Провідна думка розкопок (обслідування археологічних матеріалів за верстами нашарувань землі у вкопах) дала свої наслідки. Шари землі знайдено було в такому порядку залегання: ґрунтовий або сучасний шар (0,26 м—0,66 м), гумусовий або мішаний (1,37 м—1,82 м) із проверстками: цегляним (0,17 м—0,35 м), грузо-цементним (0,13 м—0,22 м), перегнійним (0,08 м—0,26 м) та льосовим (0,13 м—0,19 м).

Спостережено, що в північно-східній половині західного вкопу та в південно-східній частині східного вкопу знаходиться поглиблена згортка, що за нею безпосередньо йде на північній схід та рівнодегеля згортка опукла, яка має рівнодегю до себе нову поглиблену згортку; згортки ці льосові; вони подібні до внутрішнього рову (заглибшки 1,7 м та завширшки 8—9 м, валу (висота 1,5 м та ширина основи 5—6 м) та до рову зовнішнього (заглибшки 1,3 м та завширшки 4—5 метрів). У зв'язку з цими згортками знаходиться й земляна залегання корінного льосу, який у північно-західній половині західного вкопу та опуклий згортки залегав значно менше ніж у поглиблених згортках.

Спостережено, що внутрішня поглиблена згортка мала безперервну кубічної форми (0, бік—2,5 м) дерев'яну будівель, що складено було з колод та оббито дошками (агнели, але місцями вивалені й, очевидно, їх зроблено було з дубу, а почасті із

сосни). Всього подібних кубатурних будівель спостережено 4 в західному вкопі та 2 у східному. Призначення їх неясне. Вагами є подібність до дерев'яної обшивки країв року, тим більше, що кубовидності, здається, не мали поперечни та верхнього помосту.

В районі квадратів 1/4 та 1/4 влаштовано було (пізнішими часами) смітника у вигляді квадратного колодязя (бік 2,3 м, глибина 1,5 м), що його обставлено було 4-ма сосновими стовпами, із дощаним діном і стінками з столачої дощаної обшивки. У квадраті VIII/8 виявлено майже таку саму яму з бік 1,48 м, глибина—1,3 м од вапняного розчину пізніших часів, що її влаштовано було так само, як і попередню. Внаслідок кінця поглибленої згортки в північно-західній частині західного вкопу під шаром ґрунту (зазврубшки 0,27 м) відкрито накиданий цегляний шар (завширшки 4,8 м, зазврубшки 0,17 м—0,35 м), що рябів плямами (0,45 м × 0,3 м × 0,13 м) льосу та його-ж острівцями (завширшки 2,5 м—4,5 м, зазврубшки 0,16 м). Цегляня ховалася у зрізі крайніх квадратів із заходу. У поглиблених згортках, виключно на південно-західному кінці їх, спостережалося 2—3 прошарки перегною (зазврубшки 0,08 м—0,26 м). Згортки ці зашпано було будівельним грузом змішаним із шаром ґрунту; в наслідок чого утворилися провертки, що в них гумус чергується із окремими цеглинами, жорствою, цементом, шматками оверцього пісковика та серацитовим лунаком. У північно-східній частині східного вкопу шар ґрунту ліг на чистий шар сміття попереднього кольору, що в ньому лише де-не-де помітно маленькі острівці цегляного грузу з цементом. На площі 8-х квадратів IV—VII рядів, захоплюючи частини й 7-мі квадрати тих самих рядів, нижче ґрунтового шару (зазврубшки 0,27 м) та під шаром гумусу (зазврубшки 0,73 м) разом із дрібним цегляним грузом та цементом, відкрився компактний шар цегляного грузу та цементу великокопнязьської доби, що під ним нижче (1,27 м)—льос. Компактну дільницю, що її відкрито розкопанами р. 1926, залишено непорушно, щоб дати можливість докладніше дослідити її підчас наступних розкопок.

Вивчення нашарувань у межах розкопок переконало у двох спільнотних місцевостях, що з них одно виконано, мабуть, не пізніше XVIII ст., а друге в 30-х роках XIX ст.

Мінаючи склад нашарування, характерний і колір його: так, ґрунтовий шар—чорно-синий, гумусовий—попеластий, перегнійний-цегляний (різних відтінків). Прошарки цементові: рожеві, білуваті чи біло-рожеві. Цегляні прошарки з жорства—від біло-жовтого (із зеленкуватим відтінком) дають кольори рожевий, ясно-коричнявий, червоний та жовтово-червоний. Близький розгляд довів, що тип цегли, її грузу й цементу безумовно належить до великокопнязьської доби (XI—XIII ст.). Але цей будівельний грузо, як що не зважати на ма-

сив, що його згадано для 8-их та 7-их квадратів IV—VII рядів, ставлять не більше за 30% усеї маси будівельного грузу, винайтого розкопками. Приблизно таку ж саму кількість будівельного грузу можна віднести до часів XVIII—XIX ст., решта ж його належить до великокиязівської доби розжовування на якісні тони, що ванями в XI ст. поступово блідіє і заміняється на якісні тони, що наближаються до сучасних (майже білих). Не знайдено жодної цілої цеглини доби XVIII ст. Натомість од наступних часів цілі цеглини трапляються часто.

За матеріал для всієї цегли була спондилова глина. Сусідній цемент князівських часів (мішана вапна із битого цеглою та серацитовим лупаком) заміняється на ближчий до сучасного (мішана вапна з піском). Міцні, давні цеглини XI—XIII ст., крім своїх форм та розмірів, різко відзначаються від нетривких цеглин наступних століть.

Поруч із цілими цеглинами у квадратах північно-західного кінця внутрішнього поглиблення згортки західного виходу траплялися кахлі (зрідка цілі, в більшості фрагменти), у вигляді плиток до груб та того ж призначення колонок полив'яні, кольорові (зелені, сині, білі, коричневі та їх відтінки), що подавали малюнки типу галандських та московських кахлів. Траплялися кахлі гладенькі (здебільшого) та рельєфні (зрідка). Найстаріші з них не давніші за кінець XVI ст., а більшість—XVII—XVIII та XIX ст.

Інвентар ґрунтового шару багатий переважно на сучасні уламки шкляних виробів, глиняних, залізних та кухняних покладків сучасного побуту.

З цього погляду особливо багатим на всілякі рештки був смітниковий колодязь, що в ньому переважали уламки шибок, фрагменти пляшок, порцелянового посуду, глиняних мисок, горнят, глечиків та інш.

Шар гумусу та проверетки, що входили до його складу, поспіль чи спорадично насичено було окремими речами, уламками та фрагментами побутових виробів з каменю, глини, кістки, шкла, пасти бронзи, міді, заліза, цини, олова, срібла та ін. Трапляються зрідка плити (кам'яні, глиняні та цементні) до підлоги та стін, каміння (ошурцкый пісковик і серацитовий лупак) з кладки й бруку, шматки тинку й обшивки стін, фрагменти архітектурних прикрас, стінних фресок та інш.

Шар гумусу, перемішаний із цементом князівської доби, має в собі порівняючи багато смальт мозаїки кульової (здебільшого) зі стін та дошки. Культова смальта переважно траплялася в західному виході, особливо в його північно-західному куті та у східному виході—в північно-східному куті.

Шар гумусу та його прошарки насичено також кухняними рештками, а саме—уламками кісток свійських та диких тварин. Поміж цих кісток зібрано чимало розпиляних із вирізаною губкуватою речовиною.

Крем'яні та костяні вироби знайдено було в лісі, що острівцями траплявся серед стародавнього спланування, виключно в західній частині західного виходу.

На таблиці, що її вміщено, подано відсоткове співвідношення виробів із різного матеріалу в залежності від верстов характерних напарувань у виходах розкопів.

Верстви напарувань	% відношення: в чисельні, на 100 своїх, а в знаменнику на 1000 всіх речей.									
	Кам'яних	З кісток	Глиняних	Бронзово-мідяних	Шкляних	Залізних	Срібних	Золотих	Цинових	З олова
Верства ґрунту	0,9	8,3	0,9	6,2	12,6	40,2	8,8	—	27,6	40
	2	6	2	7	37	54	1	—	7	4
Верства гумусу	13	55,3	99,1	93,8	87,4	59,8	91,2	100	72,4	90
	20	38	199	101	245	79	12	0,4	16	5
Верства ліосу	86,1	36,4	—	—	—	—	—	—	—	—
	140	25	—	—	—	—	—	—	—	—

Серед камінного матеріалу багато різн з різних гірських порід, велика кількість великих та дрібних уламків серацитового лупака, сідла уламків кремєно й крем'яних виробів; між ними трапляються крем'яні пірамідки, скребаки, вістря, бруски з пісковика (з рискою та без неї), шматки коричневої вохри, червоної та ін.

Поміж кістяних виробів знайдено асортмент знаряддя з кісток (Р. 10, 19 і 20), обпилені й обпалені кістки, пластинки та ін. Порівнюючи великою є кількість іхлів диких та свійських тварин, коріні конячі зуби, а також кістки диких звірів та хижих птахів. Зрідка трапляється оброблений ріг, чимало уламків двійчастих мушкет, значна кількість виробів із серацитового лупака (праслиця, вама-стинки та ін.), чимало великих навісок і амулетів з пісковика та кераміки.

Різноманітно репрезентовано кераміку—зрідка цілими речами, а в більшості фрагментами: горщики, глечики, покритки, бокляки, амфоровидний посуд, гурцала, праслиця, дамстинки, навіски, свічнички, матриця за-для виливання коліть (Р. 16 і 18), фрагмент людської постати та ін.

Більшість посуду прикрашено по плечах лінійним та хвилястим орнаментом. Ложки мають складний поглиблений стилізований орнамент. Владень од форми для кольця з обох боків укритий різьбленим орнаментом, що відповідає прикрасам кольців.

З різноманітних шкляних виробів трапляються уламки скла на тинку, фрагменти різноманітного шкляного посуду, уламки шкляних кружків (із опуклою обвідкою), шкляна куля, фрагменти шкляного шару, порожнього в середині, шкляні намистинки різних типів та кольору, численні фрагменти різнокольорових кружених шкляних браслетів, перегоріле (деформоване) скло та ін. Смальта майже виключно траплялася у вигляді кубіків та паралелепедів різних кольорів (біла, сива, жовта, бурштинова, коричнява, чорна, червона, синя, блакитна, зелена, темно-зелена), прозора й непрозора, позолочена (із попереднім шкляним шаром або без нього) чи із стертою позолотою, шкляна та з інших матеріалів, що їх ще не в'ясовано. Зрідка траплялися фарбові півки смальт. Траплявся й досить значний відсоток (кодо 15%) псевдосмальти (форма й поліск).

Із залізних виробів знайдено голку, свердла, пробійника, обценьки, молдіра, драла, молотка плоскогубці, долото, шпильку, рибальські гачки, кресало, двохзубе виділко, бойову сокиру, вістря ратинш, дротинки й стріла, фрагменти остроги, уламки мечів, кіньську підкову, підкови від чобіт, скаби, ручки, засувки, пряжки (Р. 2 і 7), шворені, клічки, коstitial, оправу, навіску, підставку, пластинки, переліжки, кружки, кільця, дужки, навіски у вигляді півмісяця, різні цвяхи та інші.

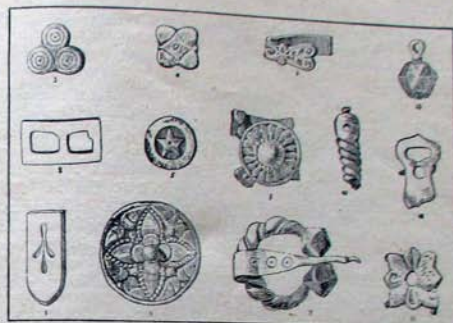
З бронзово-мідяних речей цікаві: пластинки, блиски, листочки, оправы, обкладки, навіски, гудзик (Р. 13), пряжки (Р. 12), розетки, пальметки, перстені, обручки (Р. 9), намистинки, дзвоник, браслети, прічепки (Р. 13), вістря й уламки бронзи.

Досить часто трапляється ажуурця зі скла, міді, заліза.

Срібні вироби знайдено в малій кількості: звичайні (без з'ясування) перстень, ласкі стрічкуваті перстені, пластинки, пряжка, обкладка, уламок шматка срібла. Раз помістило знайти на нижньому рівні гумусу лігатурну пластинку листового золота. Одинокими речами являються каріольова гранчаста намистинка й фрагмент бурштинової (аморфної) намистинки.

Зібрано невеличку колекцію християнськ мідяних, з чорного каменя, серацитового дупика, перламутрових, залізних, срібних та з невизначеного матеріалу. Знайдено гудзика із християнським на ньому. Монети срібних і мідяних зібрано 41. Монети ці належать до добу Х—XIX ст. включно. Знайдено їх у шарі гумусу за вибитком нових, що їх знайдено в шарі ґрунту.

Зібрано досить багато різних невизначених цинкових речей та їхніх фрагментів: циліндриків, обкладок, тигарців, уламків цинкових

III. Розкопки в садибі дав. Трубецького.
Мал. 1—13.

шматків. Траплялися й вироби з олівця (кулі, шріт, картеча) та злишки олівця. В опису, що його додано, наведено характерніші речі та фрагменти їх. Усього зареєстровано 2868 чисел розкопаних матеріалів; до опису заведено лише ті, що їх виставлено.

Цікаві поховони, що їх відкрито в лісі на різних глибинах. Знайдено поховони на північно-східному схилі внутрішньої поглибленої згортки західного виходу та почасті внизу цієї згортки з північно-східного боку. Більшість поховонів трапляється в північно-західному кінці згортки. Всього відкрито 11 поховонів, із них 10 (ч.ч. 1—10) людських і один (ч. 11) кіньський; поміж людськими похованнями—одна (ч. 9) парний. Всі людські поховони, за винятком ч.ч. 2 й 7, що їх припадають підліткам, належали дорослим людям; поміж ними є й жіночий (ч. 9).

Поховони, очевидно, одного типу, але відрізняються двома особливостями: одна група (ч.ч. 1, 6—9)—без домовин, друга (ч.ч. 2—5 та 10)—в домовинах (довганих прямокутних скринях). Поховони без домовин (ч.ч. 1 і 7—9) оточено цегляним (2—5 на поховон) чи цементовою або цегляною жорсткою, що мають прямокутний план. Орієнтовано ці поховони на захід-схід із ухилом голови із заходу до півночі чи півдня на 10—40°. Положення—на спині, ноги простягнуті, руки до ліктя також простягнуті, кисті складено нахреbst (лізь поверх правої) вище пояса або покладено по боках грудей, вошки окремо. Де-які поховони порушено (ч.ч. 3, 6, 9 й 10), при чому кисті

ніг знайдено нижче крижів або нижче коліна розкиданими. Певна розкиданість дрібних кісток до рук та ніг безумовно пояснюється роботою гризунів та коріння рослин. Часом помічається порушення й довгих кісток.

Інвентар людських похоронів бідний: в домовинних похоронах — кілька залізних цвяхів ковальської роботи (ч. 4), залізне вістря стріли (коло лівого плеча ч. 4), залізне вістря дротика (коло правого коліна ч. 1), уламок залізного кияджала (біля лівої руки ч. 4), залізна пряжка (на крижових кістках ч. 5), залізний ніж (лівише крижів ч. 7) та уламки невизначених залізних речей (по боках ч.ч. 3 й 5). Там же трапляються фрагменти глиняного посуду (ч.ч. 2—6, 9 й 10) типу горщиків, глечків та покришок; фрагменти ці вкрито лінійним або хвилястим поглибленим орнаментом виключно по плечах горщиків. Серед фрагментів посуду часто траплялися й фрагменти червоного амфороподібного посуду грецького типу немісцевої техніки із поглибленим лінійним орнаментом по плечах.

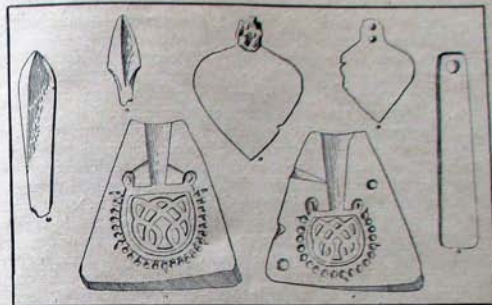
В похороні ч. 9 кістяк, що лежав нижче, правою половиною приходився під лівою половиною верхнього кістяка і під лівим плечем цього останнього знаходилося голова нижнього кістяка. У похороні ч. 5 (коло грудей) знайдено уламок кременя для викручування вогню. Фрагменти посуду скупчувалися наблизу голів (ч.ч. 4 й 5), в ногах (ч.ч. 3, 5 й 10) або збоку (ч.ч. 2—6 й 9), а часом у сполученні тих чи інших пунктів, що про них згадано (ч.ч. 3—5).

До інвентаря похоронів треба залічити й комплекси уламків та шматків культових кісток (ніг, плечей та ребер) коров'ячих, свинячих, овечих та ин., що їх положення відповідало зовнішнім межам голови, плечей та низу ніг покійника (ч.ч. 1—3, 5, 6, 9 й 10).

Слід відзначити такі характерні особливості деяких похоронів похорон ч. 1 поспіано лляним сім'ям, що його купки помітно було коло тім'я, плечей, по боках крижів та коло стіп; ч.ч. 2, 4 й 6 було поспіано вугіллям та попелом і купки їх були біля голови й плечей; в одному випадку (ч. 5) на лівому боці грудей знайдено звірячої паура; в ч.ч. 2 й 4 у сфері крижів знайдено уламок пісковика зі слідами оброблення його; в ч. 4 збереглися сліди обгортання верхньої частини тіла покійника лубом.

Стан кісток поганенький. Краще збереглися ч.ч. 1—3 й 5. В ч. 4 вся верхня половина являе собою ясіо-коричняву пухку масу, що ледве зберегла сліди кісток. В похороні ч. 5 нижня половина лежала позове й вище, а верхня зсунулася вниз (на 0,31 м) і сліди голови не знайдено, хоч решта кісток збереглася досить добре.

Повсюди, й переважно в квадратах 6—8 рядів західного викопу й частині 4—6 східного викопу знаходилися біля окремих довгі кістки рук та ніг, фаланги пальців, уламки ребер, кісточки від стіп та ин.

IV. Розкопи в садибі дав. Трубецького.
Мал. 14—20.

У квадратах IV/8 й I/5—6 помічено зруйновані похорони, що їх кістки було поламано й розкидано. Те-ж саме спостерігалося й у квадратах III—V/1—2. А в тім зруйновані похорони не виступали за межі розташування похоронів, що збереглися (схил внутрішньої поглибленої згортки та низ її).

Рівень глибини похоронів був 1,45 м.—1,98 м. Похорони в домовинах що до своєї глибини не відрізняються від бездомовинних похоронів. Що до орієнтування обох типів похоронів теж не помічено значної різниці. Заслужує на увагу те, що й при похоронах у домовинах зберігається порядок вживання цегли та дрібної цегляної а цементної жорстви, що є таким характерним для бездомовинних похоронів.

У бездомовинних похоронах відчувається щось грецьке, забуток давньої форми похорону. Похорон у домовині є ніби дальший розвиток попередньої форми.

Межі прямокутних похоронних ям помітно було лише починаючи з поверхні лосу, хоч у деяких випадках (ч.ч. 2, 4 й 5) у похоронах, що їх знайдено на північно-західному кінці згортки, ледве помітні сліди обрізів похоронних ям почасті помічено було й вище (в шарі гумусу та в мішаному), але ці сліди мали остільки невразливий вигляд, що за могильні обрізи їх не вважали.

Датувати ці похорони важко; це стає можливим лише після дальших розкопів.

Похорон коня (ч. 11), що його знайдено на двох суміжних квадратах (II—III/5) низу внутрішньої поглибленої згортки західного

викопу, виключно цікавий. Похорон зроблено в овальній ямі (3 м. X 2,5 м., при глибині в льосі згортки не більше за 0,7 м.); яму орієнтовано по лінії 50° із заходу до півночі та 50° із сходу до півдня, при загальній глибині її від рівня копаного ґрунту 2,2 м.—2,35 м.

Кінь лежав на правому боці; передні ноги його простигнуто в напрямку до голови, наче б він силкувався встати; голова (із заходу) лежить на правому виску; її обернено наліво; задні ноги (зі сходу) підобрано під тулуба. Голову обернено дубом, що почасти прикриває її шию. Коня поховано з усією зброєю та військовим наштунком. У сторчовому напрямку до висів кістка, на віддаленні 1,17 м. від масляків, знайдено рештки дерев'яного відерця (0,16 м. X 0,21 м.) із трьома залізними обручами й дужкою на вушках верхнього обруча. Вуздечка з вуздилками лежала при голові. Посередині хребта її при масляках знайдено перегній від сідала, сагайдака й лука, в сфері сідала—перегній від попруги та стремених ременів. Тут саме знайдено й стремена, а на віддаленні 1,19 м.—залізна підкову. В сусідстві з масляками знайдено залізні вістря ратища, кінець трубучасту завівку дерев'яної частини його, 11 залізних вестрів од стріл (конічних, ромбовидних, довгасто-конічних та трьохкутних (Р. 15 і 17), залізного вола, навіску з пісковиком (Р. 14), залізне кільце, залізне прихвосника та 11 шматків залізних речей, що їх призначення не з'ясовано.

Вуздечку прикрашено було бронзовими та фібними бляшками (здебільшого круглими, квадратними, прямокутними, трьохліпними та листковими). Разом знайдено (на голові, під нею, на шії, грудях та коло відерця) 231 срібну прирасу (Р. 1. 3—6 і 8); ці прираси вкривали оголовача та вуздечкові поводі. Сліди від вуздечкових ременів ще почасти збереглися на зворотніх частинках прикрас.

Збереглися кістки поганенько; краще збереглися зуби й кістки ніг, решта являє собою пухку коричняву масу, що майже не зберегла форми кісток.

Міркувати що-небудь з приводу цього похорону ще передчасно, його можна буде з'ясувати лише шляхом дальших розкопів, але весь обряд не зважаючи на дерев'яне відерце та інший інвентар, мабуть, уважатимуть за пережиток конячого похорону віддаленіших часів.

По різних квадратах південно-східного масиву підґрунтя часто по-нід шаром гумусу відкривалися сліди вогнищ (0,77 м.—1,15 м. X 0,17 м.—0,22 м.), що в них слід був опалений, траплялися обгорілі уламки кісток свійських і диких тварин, перепалене каміння (ривні, кременія, гнейсо-граніт, пісковик, серацитовий дупак) та велика кількість розтрощених кісток різноманітних тварин, риба'чій

душки, уламків пташиних та риба'чих кісток, вугілля й попілу. Всіх вогнищ спостережено п'ять, а них найцікавіше в льосі квадрату VІІ4, при чому останнє вогнище встановлено до майбутніх розкопів, бо його відкрито лише наприкінці розкопів 1926 року.

Розкопи р. 1926—це початок дослідів над садбою Трубецького. А в тім можна дати певну характеристику їх на підставі матеріалу, що його здобуто у нашаруваних землі з розкопчених викопів. Безумовно можливо було спостерігти й відзначити культурні шари, гнізда й точки, що правда, здебільшого порушені, розбиті й знайдені часто в хаотичному етаві. Близька звязаність із змістом розкопів викликає певність того, що геологічні нашарування в місці розкопів р. 1926-го містять у собі рештки кількох різноманітних, але послідовних культур. Так, шар гумусу має в собі ажкраві рештки культури ХІ—ХІІІ ст. В льосових пламах та отсріпках виклики льосю з викопу сусідньої будівлі (будинку з підвалом р. 1888) видно різні сліди кам'яно-кістяного виробництва, що належить до культури глибших часів. Шар будівельного ґрунту з цеглою, цементом та кахлями ХVІ—ХVІІІ та навіть ХІХ ст. з певністю виявляє культуру кількох наступних століть, що її продовження виявляється в матеріалах, які заповнюють сучасний шар ґрунту. Стародавні й наступне планування змінили первісний рельєф місцевості, перемішали культурні матеріали, створили повертки будівельного ґрунту й цементу, тим самим роблячи нивням порядок залягання наступних культур.

Край квадрату IV/8 виступає кладка сучасного вбирального пеглиного колодязя, що з часів улаштування каналізації вже не функціонує, але очевидно відіграв свою роль не лише в безпосередньому сусідстві, але й в напрямку тальвегу току. Проте роль цього колодязя, як і раніших за нього будівель у північно-західному куті західного викопу, ще не з'ясовано й розв'язати це питання можливо буде після наступних розкопів.

Наявність льосових згорток (поглиблених та опуклої), що їх розташовано поруч і різнолежно в північно-східному куті розкопів р. 1926, є фактом безсумнівним, при чому обґрунтувати його спорудженням яких-будь будівель у наступні часи неможливо.

Зкидання цегли й будівельного ґрунту на деяких квадратах західної частини західного викопу, мабуть зв'язане з будуванням дому. Можна припустити й те, що масив будівельного ґрунту князівської доби, що його виявлено на зкіді, а почасти й під ним, теж зв'язаний із цим будівелью. Але виявлення цього масиву нижче та продовження його в південно-західному напрямку за межі крайніх тут квадратів розкопів р. 1926 і тотожність цього напрямку із напрямком опуклості рельєфу дозволяє припускати й іншу причину, що її фіксувати зараз ще предчасно.

20—25% остеологічних матеріалів, зібраних на розкошках в садибі давн. Трубецького, поменклатурно визначив профес. Ветер.-Зоотехн. Інституту Б. О. Домбровський (за участю асистентів—В. Г. Касяненко та О. Ф. Максименка). Найбільша кількість припадає на велику рогату худобу (*Bos taurus*—бик). Друге місце посідають рештки коней (*Equus caballus*, *Equus gmelini*—тарпан?—кінь). Третє—свиня (*Sus scrofa domestica* (?)—свиня). Поодинокі кістки належать: козам (*Capra hircus domestica*—коза), віцям (*Ovis aries*—віцьця), собакам (*Canis familiaris*—собака), котам (*Felis catus domestica*—кішка). З диких тварин теж поодинокі кістки належать кабанові (*Sus attilla*—кабан), лосеві (*Alces alces*—лось) та косулі (*Capreolus capreolus*—косуля). З птахів виявлено: курей (*Gallus domesticus*—курка), качок (*Anas sp.*—качка), гусей (*Anser sp.*—гуска), лебедів (*Cygnus sp.*—лебідь)—все в невеликій кількості та одна кістка яструба-голуб'ятника (*Astur palmarius*—яструб). Найцікавіші, на думку профес. Б. О. Домбровського, кістки кіньські, що, можливо, належать тарпанові. Кількість їх вказує на те, що цей кінь ще був дуже звичайною твариною за велико-князівської доби й посідав важливе місце в літській Україні тих часів.

Мущу визначити, що в моїх розкошках в садибі давн. В. П. Трубецького допомагали мені такі особи: Є. І. Білоцерківська, Н. С. Венгрінінська, Ю. Ф. Вовк, І. Г. Власенко, М. У. Вязнітінова, У. А. Грабовський, Л. Ф. Донець, Д. І. Зоболотний, Н. А. Коцюбинська, Л. Є. Кістяківський, В. К. Палієнкова, Р. Г. Риваков, А. Н. Смик, Є. С. Кучеров, П. Ф. Костирко, В. Г. Касяненко, Г. А. Любимський, М. С. Мущакет, В. А. Мазур, А. Н. Малинка, А. Ф. Максименко, М. О. Новицька, В. В. Осельмак, Є. Ю. Спаська, І. Ю. Спаський, М. П. Стадійський, П. С. Юрченко, яким при цій нагоді приношу свою щирю подяку.

17 I—1927.
Житомир.

Опис речей до звіту з розкопів 1926 р. в кол. садибі В. П. Трубецького в виставці ВУАК'у 1927 р.

Таблиця I.

Рельєфні кахлі. Фрагменти рельєфних неполив'яних кахель з стилізовано-рослинним орнаментом. Фрагменти рельєфних поліхромних кахель з стилізованим рослинним орнаментом білого, жовтого, синього та зеленого кольору. Румки у всіх типів кахель коло самого краю.

Таблиця II.

Фрагменти рельєфних одноколіорових зеленої поливи кахель та карнизів з стилізованим рослинним орнаментом. Румки коло самого краю заввишки 0,08.

Таблиця III.

Рівні полив'яні одноколіорові кахлі. Фрагменти кахель та карнизів бірюзової непрозорої поливи. Фрагменти лицевих кахель, колонок та карнизів темно-зеленої поливи. Повний розмір карнизної кахлі 0,18, 0,10, 0,08. Румки в тих і тих коло самого краю.

Таблиця IV.

Рівні, полив'яні, на білому тлі розмальовані синім кахлі. Фрагменти лицевих кахель, колонок, ціла карнизна та підкарнизні кахлі, оздоблені стилізованим рослинним орнаментом. Контури малюнка на лицевих кахлях (ваза з великою квіткою в картуші) зроблено тонкими брунатовими рисами, решту—великі площі залито густою темно-синьою фарбою. На карнизах та підкарнизних кахлях змальовано квіти, пташки, зірки. Румки далеко од краю; повний розмір лицевой кахлі 0,22 + 0,17, карнизна 0,08 + 0,10, підкарнизної 0,6 + 0,10.

Таблиця V.

Цілі карниз та поверстки с язичками, фрагменти колонок та лицевих кахель з людськими поставами в пишному бароковому обрамленні, розписані яскраво-синім кольором. Румки далеко од краю; повні розміри лицевой кахлі: 0,22, 0,17, карнизу 0,08, 0,10, підкарнизної 0,06 + 0,10, поверсткової 0,10 + 0,02 і язичка її 0,045.

Таблиця VI.

Рівні полив'яні кахлі по білому тлу розписані брунатною, зеленою та жовтою фарбами: фрагменти колонок, наріжних та лицевих кахель. На лицевих кахлях в квадратному обрамленні, змальовано людські постаті серед квітів та дерев. Всі контури зроблено тонкими брунатними рисами. Румки далеко од краю. Повний розмір лицевої кахлі $0,22 + 0,17$.

Таблиця VII.

Рівні полив'яні кахлі по білому тлу розписані брунатною, зеленою та жовтою фарбами. Фрагменти наріжних та лицевих кахель, на яких змальовано під пишним наметом з ланугою в крузі в горі—людські постаті серед квітів та дерев. Всі контури зроблено тонкими брунатними рисами. Румки од краю далеко; повний розмір лицевої кахлі $0,22 + 0,17$. румки заввишки 0,07.

Таблиця VIII.

Дві проверсткові, та фрагменти рівних полив'яних кахель розписаних по білому тлу зеленим та брунатним рослинним орнаментом. Фрагменти білих полив'яних лицевих та наріжних кахель, обведених смужечками з окремими невеликими стилізованими квіточками по краях, що зроблені синьою надглазурою фарбою. Румки у кахель коло самому краю.

Таблиця IX.

Фрагменти амфороподібних посудів червоно-брунатної глини: стінки денця та ручки.

Таблиця X.

Фрагменти зеленого полив'яного посуду: денця, уламки риночок, покриття, глечики. № 270 денце червоної глини вкрито з обох боків бірюзово непрозорою поливою.

Таблиця XI.

Фрагменти слов'янського посуду, переважно вінця, оздоблені візеритним хвилястим та лінійним орнаментом. № 663 фрагмент денця з тавром.

Таблиця XII.

Фрагменти неполив'яного посуду: в горішній половині уламки оздоблені коліщатим орнаментом; в нижній половині фрагменти з світлої глини з мальованим орнаментом червоного та брунатного кольору. № 521 фрагмент баклажя з білої глини орнаментований легким візеритним орнаментом. № 242 фрагмент верхньої частини посуду з білої глини, оздоблений сторчовими смугами та крапками червоного кольору поміж ними.

Таблиця XIII.

Фрагменти полив'яного посуду білого та брунатного. № 1149 два великих уламки полив'яного блюда брунатно-зеленого кольору з шта-

пованим орнаментом, у вигляді квітів та листів по краях та невеличких кол по середині. Розм. 0,36.

Таблиця XIV.

Фрагменти шкляного посуду: №№ 874 та 692 шийки великих шкляних глеків зеленого шкла з наліпними оздобами. № 874 (діам. шийки 0,011), №№ 878 (діам. 0,06), 1838 (діам. 0,06) та № 323 денця шкляного посуду з хвилястими наліпками.

Таблиця XV.

Заліві речі: №№ 877 і 1304 залізі вузькєй підвіски з насадами посередині; №№ 870 і 644 широкі плескаті підвіски різного розміру з дірочками або з насадами; №№ 1508, 1804 і 1199 залізі шпигурті держальця з насадками посередині та округлими кінцями. Вишу рядок цвяхів різного розміру (від 0,03 до 0,014) з голіаками та без голівок.

Таблиця XVI.

Олив'яні масинні гудзики в формі кулястого дзвіночка з ознаками вушка—№№ 259, 2638.

Кістяний гудзик у формі кулястого дзвіночка світло-брунатного кольору з одного боку плескатої, а з вушком—№ 851.

Металюві (бронзові) гудзики у вигляді дзвіночка—№ 1846 в формі кулі, № 5375—гранчастий, № 2026—довгастий (поверхня лисувата рельєфна). Всі зроблені з двох порожніх шпигурт.

Металюві (бронзові, круглі) гудзики плескатої форми з вушком. № 438 оздоблено рельєфною штампованою сіркою (розеткою), що обведена колом та хвилястою лінією.

Бронзові незлотовані обручки: № 351 складається з двох протяків, які перекручені третім і закінчуються петельками № 1927—обручка з круглої дротинки з кінцями, що нахальці одна на одну, № 1816 обручка з дроту кручена, має один кінець поламаний, другий плескатої.

№№ 1066 металюва (бронзова) обручка з плескатої смужки металю, тоненька, з рубчиком посередині, № 1889 масивна обручка з візеритним орнаментом закінчується плескатою середньою.

№ 1286 залізна прямокутна пряжка із злотованою перемичкою.

№ 817 Металюва (мідяна) масивна прямокутна довгастої форми, при чому в середині рівнобіжно меншим сторчом (де ще по одній смужці, що розподіляють пряжку на два віконця).

№ 1009 металюва (залізна) пряжка—з товстого дроту, при чому один кінець вільний, а другий злотований.

№ 314 овальна тоненька плеската пластинка з двома дірочками.

№ 2602 срібна прямокутна плеската більша орнаментована різнобіжними рельєфними смужками, що закінчуються крапками.

№ 1305 Візеритна мідяна більша, в середині якої незнач. коло, з боків прямокутні з двома віконцями.

№ 377 Більша, або петля до гачка складається з плескатої трыохкутньої пластинки та петлі.

№ 994 Овальна пластинка з дірочкою посередині.

№ 993 Пластинка довгастої форми, з зовнішнього боку рельєфна.

№ 740 уламок плескатої смужки з мотузковим орнаментом.
№ 1375 Кругла бровозна фібула кручена, закінчується гранчастими кульками з плескатою шийкою.

Таблиця XVII.

Зразки шкляних, кістяних, каріольових та лупцевих намистин: №№ 119, 1255, 1566, 833.

Зразки керамічних лядок з різним орнаментом: №№ 81, 626, 757.

Таблиця XVIII.

№ 1871 маленький кам'яний хрестик червоний з білим з просверленою дірочкою в горішній частині. В. 0,017, Ш. 0,015.

№ 621 кам'яний хрестик сірого кольору з просверленою дірочкою В. 0,017, Ш. 0,015.

№ 1737 уламок рівнокінцевого сірого кам'яного хреста. Найб. розм. 0,03.

№ 1649 хрест з листової бронзи з розширеними кінцями, візантійської форми з круглою дірочкою посередині. Розм. 0,09 + 0,07.

Смальти з прозорого шкла (димчастого, жовтого, фіалкового та зеленого кольору) й з непрозорого шкла (чорного, синього та червоного кольору).

Таблиця XIX.

Різнокольорові браслети кручені та гладенькі. Де-які кручені браслети одоблено яскравою жовтою смужкою.

Зразки крем'яних знахідок (зброядів і т. п.).

Таблиця XX.

Коло кіньської голови (поховання № 11) було знайдено по-над 200 бронзових бляшок, що прирапали вудечку, на деяких зберігся ремінь, на якій їх було нашито. Більшість бляшок-невеличкі круглячки (№№ 2668—№ 2700). Діам. 0,02 проте менша решта відзначається різноманітною формою: в бронзові бляшки в вигляді тридцятика (№ 2661 довж. 0,015), у вигляді 8-часткових резеток (№ 2672), чотирикутні (№ 2671) та 5-тикутні (№ 2662, 2702), довж. 0,03. Дві бронзові листо-подібні кіньські окраси (№ 2666 довж. 0,045 та 0,065). Доповнюють і закінчують цей кіньський «набір» кам'яна причіпка з дірочкою (2674 довж. 0,08).

Таблиця XXI.

Біля передньої частини кіньського кістяка було знайдено однієї залізної стремени, що до нього прикипіла кругленька бронзова бляшка, та друге фрагментоване стремено (№ 2681).

Біля задніх ніг коня серед трухлялого дерева лежало 10 (№№ 2704—2713) вістрів на стрілки, досить примітивного виробу, завдовжки від 0,05 до 0,11. Серед залізних стрілок з кіньського поховання звертають на себе увагу №№ 2707 та 2708 своєю листо-подібною формою.

Окрім того, біля задніх ніг коня було знайдено уламок залізної погнутої кляги (вістря від спису) довжиною 0,17 (№ 2677), а трихи оддали фрагментовані обручі від чеберка № 2676 та 2719.

Таблиця XXII.

Наконецинями стрілок та вістряма спису, що їх знайшли біля кіньського поховання, не виділяються зразки зброї, що трапилися підчас розкопів у садбі Трубецького. Адже зброя траплялася в обох улоговинах на різних глибинах. Отже серед цих окремих знахідок вартої уваги кістяний наконециний стрілка дуже гарного виробу, довж. 0,045, № 1753. Решта (№ 1129 та 1707) кістяних стрілок дуже примітивна.

Залізні вістря та наконецинні стрілки (№№ 2168, 2774, 145, 207, 2326, 636, 1519, 1685, 441, 1710, 1430, 1388, 2113, 144) також трапилися на різних глибинах. Тут варто уваги ромбуваті вістря №№ 636, 1685, 2774.

Колекція гостодіахотної зброї доповнюється шістьма зразками вістрів від списів: тут єсть і шале конусоподібне вістря довж. 0,12 № 144, є поламане та згнуте вістря спису довж. 0,23 № 261 і є уламок плескатоного вістря спису довж. 0,14 № 664.

Колекція окремих знахідок зброї була б неповна, як бы на виставку не було подано цілої залізної бойової сокири № 1821 0,14 довж. та уламка залізного меча довж. 0,23 № 179.

На тій же таблиці залізні вістря стрілки довж. 0,065 № 2750 та уламок залізного бруска довж. 0,18, що нагадує уламок меча № 2791. Останній експонат було знайдено біля лядького поховання. № 4.

Таблиця XXIII.

№№ 242, 768, 1750, 1054 зразки кісток із слідами обробки.

№ 1812 Кістяне знаряддя в вигляді киячкала загострено з одного краю—довж. 0,15, шир. 0,015.

№ 1759. Кам'яна матриця для відливання коліть. На одному боці менший гатунок, на другому більший. Орнамент на коліть складається з плетінки. Вис. 0,07, шир. 0,06.

№№ 1584, 1589, 685—уламки точильного каменя.

Зразки архітектурних фрагментів.

Великоканівська доба:

№ 600, зразок цегли товщ. 0,03

№ 50 „ „ „ 0,045 довж. 0,25.

Зразки обмазки.

№№ 1532, 703, 1742 тинк з рештою фресок червоного та білого кольору.

№№ 63 уламок мармурової плити.

Литовська доба:

зразки цегли.

Окремі речі.

№№ 1938 Глечик чорної глин без шийки з алегка звузженим верхнім краєм та ледве поміченим носком. Формою нагадує тисель. Вис. 0,14, діам. края 0,08, діам. дни 0,065.

Опис малюнків до звіту про розкопки 1926 р. ВУАК'у в селищі кол. В. П. Трубецького.

- I. План селища дав. В. П. Трубецького.
- II. Схема розкопок 1926 р.
- III. Р. 1. Прикраса збручі коня—довгаста бронзова блишка.
- Р. 2. Прикраса металюва з гумусового шара.
- Р. 3. Прикраса збручі коня—бронзовий трилистник.
- Р. 4. Теж—нагрудна бронзова розетка.
- Р. 5. Теж—кругла бронзова блишка.
- Р. 6. Теж—чорнокутна срібна блишка.
- Р. 7. Прикраса металюва з гумусового шара.
- Р. 8. Прикраса збручі коня—налоба бронзова розетка.
- Р. 9. Фрагмент бронзової наблучки з орнаментом (з гумусового шара).
- Р. 10. Фрагмент костяної ручки неясного призначення з гумусового шара.
- Р. 11. Прикраса збручі коня—носьмиденестна срібна розетка.
- Р. 12. Фрагмент срібної прикраси з гумусового шара.
- Р. 13. Причіпка з несправленого металу з гумусового шара.
- Р. 14. Причіпка з кістяка від кіньського поховання.
- Р. 15. Листова бронзова блишка (малого розміру) від кіньського поховання.
- Р. 16. Матриця для відливання кольць моншого розміру.
- Р. 17. Листова бронзова блишка (більшого розміру) від кіньського поховання.
- Р. 18. Матриця для відливання кольць більшого розміру.
- Р. 19. Кістяний наконечник стрілки з гумусового шара.
- Р. 20. Кістяне несправлене знаряддя з гумусового шара.

Валерія Козловська.

Відрядження в с. Тулинці Ржищівського району.

У зв'язку з повідомленням Ржищівського Райвиконкому про знахідку в с. Тулинцях „кістяка дуже великої тварини“ я дістала від Всеукраїнського Археологічного Комітету при УАН доручення оглянути місце знахідки. У липні й вересні р. 1926 було влаштовано дві екскурсії в с. Тулинці. Саме село знаходиться за 11 кілометрів на південь від м. Ходорова на Дніпрі. Як і поблизу села, воно розкидане в улоговині й прорізано джерелом. До улоговини по краях села підходять яри—провалля. На північ від села к.м. за 2 від нього є дісок.

В місцевій школі, до якої я звернулася, завісколи показав кістки й зуби мамута й зуб копального коня¹⁾. З його оповідань і з оповідань селян виявилось, що в одному з ярів села вже протягом 5-тих років знаходили після великих злив подібні кістки. Детальніший огляд цього яру виявив, що місце, де знаходяться кістки, є льосовий завал в довгому вузькому проваллі завглибшки 10-м. Самий яр (провалля) знаходиться в східньому кутку села—т. ав. урочище „Старий Курінь“ за 1½ к.м. на південь від ліса. На місці знахідок зубів і кісток знайдено уламки кремінця, один з них дрібно оббитий кремінцем у вигляді одбивача та кістку (уламок жінички) копальної тварини.

Збирання дальших інформацій у селян що-до зазначених знахідок вказало, що такі кістки ніколи переховують селяни. У одного з них доведлося бачити роги *bos prisquæ*, зуби й кістки мамутів, які було знайдено в зазначеному яру.

Констатування цих знахідок висуває потребу надалі продовжувати догляд та докладніше ознайомитися з місцем знахідок. І це я заново в план ближчих моїх дослідів в Ржищівському районі.

¹⁾ Цей зуб визначила співробітниця Інституту Геології при УАН—т. Закревська.

- № 1. Зуб мамута.
 № 2. Уламки черепа мамута.
 №№ 3—4. Зуби з лівої горішньої щелепи копального коня.
 № 5. Уламки кісточки копального тварина.
 №№ 6—16. Зразки кременішніх уламків.
 № 17. Кременіць дрібно оббитий у вигляді одбивача.

Фотознімки.

А. Загальний вигляд льосового завалу, звідкіль вода вимиває кістки копальних тварин і кременіць.

Б. Вигляд на провалля з зазначеного на фотознімку А місця.

Валерія Козловська.

Розшуки та розкопи на правому березі Дніпра між м. Ржищевим та с. Балики.

Листопад.—Вересень 1926 року.

Улітку 1926 року оглянуто піски та високості правого берега Дніпра між м. Ржищевим та с. Балики.

1. Піски між Ржищівським монастирем та Дніпром.

Тут констатовано залишки трьох доючих стацій.

Стація 1 (на північний схід від монастиря за гайком). На північній галіві між лозами, що має напрям з південного сходу на північний захід, розкидано дрібно, дуже вигладжені водою шматочки різних камінців, зрідка пришліфовані водою шматочки кераміки та кременіці. У північно-східній частині галіві знахідок рясніше. Поміж більшими шматочками кераміки є орнаментовані. Кераміка звичайно доювого характеру. У великій кількості знаходяться тут сучасні черепашки, шматочки скамінілого дерева та скамінілі вуглики, орштейни то-що. Приблизна площа з зазначеними знахідками — 171,20 × 64,20 м.

Стація 2-га (площа 233,36 × 23,20 м) й Станція 3-я (378 × 75 м) мають такий саме характер, як і 1-ша, рівнобіжні їй (через лози). Стація 3-я розкинута 2-ма островами. Знахідки рясніші, як у 1-шій. Знайдено, окрім вже зазначених речей, шматки зернотерки, а також де-нілька фрагментів слов'янського та пінішого посуду і з шматки людського черепа.

На шпилі гори є залишки чотириохкутного земляного скріпу. За Похилевичем,¹⁾ вона згадана в ім'я польського короля Яна Казимира. Проте назва Гори старіша за XVII ст. На кручач гори визначається де-не-де культурний шар, що містять в собі енеолітичне череп'я, уламки ціло, звірячі кістки. Теж саме знайдено на прилеглих до шпилі гори полях. (На Іван-Горі було знайдено також 2—3 черепки слов'янської доби).

III. Досліджено високості між Ржищівським монастирем та с. Балики.

Площа 5 × 3 км. з джерелом Коржева Гребля, що протікає тавою і через с. Балики. Тут констатовано на полях у місці між криницею, що утворює „Коржева Гребля“, й Балицькою економією 3 пункти, де зібрано череп'я грубе з домішкою піску без орнаменту енеолітичної доби.

Пункт 1-й — на полі коло дороги, що простяє на гору до Ржищівського шляху. Пункт 2-й — нижче п. 1, через шву. Пункт 3-й — високість над криницею (схил N—O) в південно-західному напрямі від неї. Земля балицького селянина Хведора Шенявського. Тут на плато високості зібрано череп'я грубе, зрідка гарного гатунку, шматочки печини, кременічки (зі слів власника землі, череп'я виявилось недавно). Пункт 4-й. Високість—виступ коло західної частини с. Балики (хутори), поблизу Балицької економії, з правого берега джерела Коржева Гребля, на північ від Ржищівського шляху. Схил N—O. На житній стерні розкидано багато каміння різних порід, (рясніше на нижньому виступі) кремені уламки (доють великі шматки з коркою), зрідка череп'я грубого виробу (її звірячі кістки в обмеженій кількості). На сусідньому горбку (земля селянина с. Балики Юстина Лазаренка) знаходять кременіць в меншій кількості. Ці пункти мають вигляд залишків колишньої майстерні енеолітичного часу. Пункт 5-й. Високість проти с. Балики з правого берега джерела Коржева Гребля. Переважно фрагменти посуду історичних часів (XVIII—XVIII ст.), зрідка енеолітичне череп'я й уламки каміння різних порід (також і кременіць). Пункт 6-й. Кінець високості над с. Балики—місце Хвойничних розкопів. Яри дуже урвали схили високості. Можливо місце, де копан 25 років тому В. В. Хвойка, знищено зсувами. Знайдено грубе череп'я енеолітичної доби, 2—3 шматки ціло, шматочки печини, а також череп'я історичних часів (історичне череп'я значно переважало що до кількості середісторичне). Пункт 7-й. Урочище Гарди. Край кручі над дніпровою заплавою. За 1 км.

¹⁾ Л. Похилевич „Сказания о населенных местностях Киевской губернии“ Киев 1864 год ст. 49.

від с. Балики в напрямі на північ та на північний схід від села. На полі села черепашок уію. По-між ними зібрано фрагменти посуду Трипільської культури В, уламки кременія та иншого камінця. В цьому місці я вирішила перевести розкопки.

IV. В самому с. Балики.

1) Високість над джерелом Коржева Гребля (1-ша від старого кладовища)—на шпильо—городи; знайдено—черепок історичного часу, шматок печини, кремінчик, 2) Сусідня високість (далі на захід) на шпильо—город, на ньому досить груба культурна верства історичного часу. Знайдено череп'я з посуду, фрагменти кахель, уламки шкляного посуду.

Таблиця.

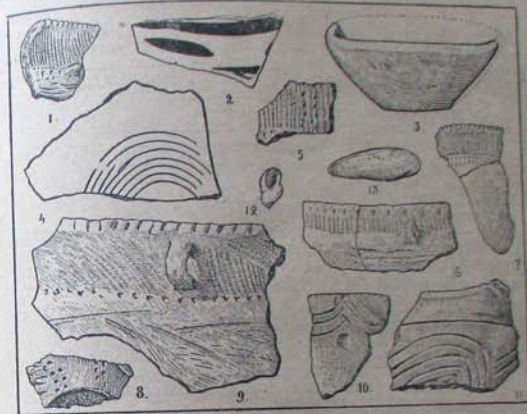
Речі з різних пунктів, зазначених попередю

- З п. 1-го—№ 3. Фрагменти посуду злегка мережаного.
 № 24. Фрагменти посуду в вигладженою поверхнею.
 З п. 2-го—№ 7. Зразок фрагм. посуду з вигладженою поверхнею.
 З п. 3-го—№ 8. Зразок фрагмен. посуду грубого виробу.
 № 12. Зразок фрагмен. посуду крашого виробу.
 №№ 2 і 9. Зразки шматків печини.
 З п. 4-го—№№ 26—32. Зразки кременія, кварцу та внш. кам'яних порід.
 З п. 6-го—№№ 4, 14, 15, 16, 25. Зразки фрагмен. посуду. З них № 15. фрагмен. в'янця, № 14—черепок, орнаментований широкими втиснутими смугами, № 16—денце з посуду.
 З п. 7-го—№№ 1, 5, 10, 17. Зразки кераміки з урочища Гарди.
 №№ 3, 11, 23. Уламки пісковця і кременія.
 №№ 18—22. Зразки кераміки з Іван-Гори біля м. Ржищева.

V. Розкопки в урочищі Гарди біля с. Балики.

Зазначені розкопки було переведено в тому пункті урочища Гарди, де підчас своїх екскурсій у липні 1926 р. я констатувала силу черепашок уію та фрагменти посуду Трипільської культури В (див. III п. 7). Місцевий краєвид—високості, що їх прорізано глибокими ярами. З північного боку в широкий низині протікає Дніпро. Місце розкопок знаходилося на високій кручі над самою Дніпрянською низиною, на північній захід від с. Балики. Грунт—горішня верства—перегній з суглинком, нижче ясно-жовтий суглинок з плямами, матері (завгл. 1,70—1,80)—червоно-жовта глина з камінцями.

Розкопки виявили місця звалювання різних покидьків часів Трипільської культури. Смітники ці складалася з великої кількості черепашок уію, значно меншої черепашок беліх ромата (мал. 12), невеликої кількості риб'ячих кісток та луски, ще меншої—звірячих

V. с. Балики.

кісток, зрідка черепків з посуду і спорадично—з дрібних шматочків вугілля й печини. Покидьки наповнювали невисокі купи (завв. 0,40—0,80 м.). Ями, що ховалися під ними (завглибини—0,50—0,88 м. діям.—1—1,50), не мали певних контурів ні в вертикальному, ні в горизонтальному розрізі. В розкопах 1-му й 2-му вони мали поступовий схил з одного боку. Було досліджено три купи. З них одна складалася з 2-х куп: з одної подвійної з черепашок уію, насичених у ямі й ва-круги неї й другої з товарячих кісток, накладаних у купу просто на землі без ями. Фрагменти посуду (мал. 1—11) траплялися частіше по-за межами куп на різних рівнях, переважно в 2-х горішніх верствах перегіною-суглинку й ясно-жовтого суглинку з плямами (приблизно завглубини 0,80—1 м). Відсоток мальованої кераміки дуже незначний (пересічно—8%). Залишки житла не було конста-товано. Можна припустити, що тут ми маємо тимчасові оселі Трипільської людності, які могли мати характер легких надземних будівель, напр., типу куренів, сліди яких зовсім знищено оранков'ю змітою.

Зазначені пам'ятки становлять ще невідому форму виявленої Трипільської культури.

(Малюнки виконав худ. Ю. Ю. Павлович).

Таблиця I.

№№ 1—11. Зразки мальованої кераміки; глина гатунку, звичайного для культури В. Тло червоноувате, орнамент звичайний для кераміки В, намальований темно-коричнявою фарбою. (Мал. 2, 4).

№№ 12—17. Зразки немальованої кераміки, оздобленої рівчастим і мало втиснутим орнаментом. (Мал. 1, 4—11)

№№ 18—21. Зразки черепашок уліо. (Мал. 13).

№ 22. Кулястий камінець.

(Зазначені речі знайдено в купах I і III).

Таблиця II.

№№ 1—15. Зразки немальованого посуду з простим вінцем, оздобленим прямими втиснутими рисками з звичайними та фальшивими вушками.

№№ 16—22. Зразки черепашок уліо.

Таблиця III.

№№ 1—8. Зразки немальованої й неорнаментованої кераміки.

№№ 8—9. Фрагменти маленьких посудок того-ж типу.

№№ 10—13. Фрагменти дещо посуду того-ж типу.

№ 14. Частина глибокої миски. (Мал. 3).

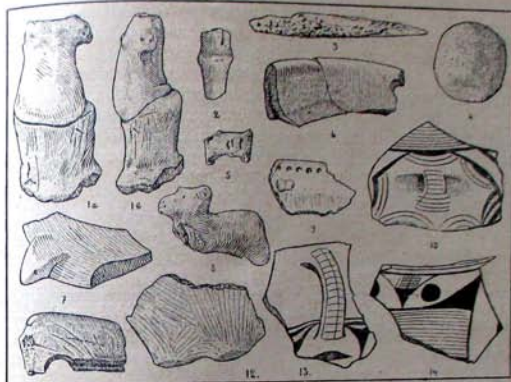
№ 15. Вінце від мальованої тонкостінної посудки.

№№ 16—22. Зразки черепашок уліо.

(Зазначені речі переважно з куп. I і III).

Фотознімки й кресленики.

- 1 План урочища Гарди з розкопачими ямами.
- 2 Загальний вигляд купи I (на земляному стовпі).
3. Купа I напірозібрана.
- 4 Деталь—розклад черепашок в купі I-й.
5. Загальний вигляд купи II (на земляному стовпі).
6. Загальний вигляд купи III (на земляному стовпі). Окрема купа—(кістки) кинута просто на землі. Подвійна—купа черепашок. Пляма посередні земляного стовпа з подвійною купою—часткове виявлення ями з черепашками.

VI. с. Сушківка.

Валерія Козловська.

Розкопи біля с. Сушківки на Гуманщині.

(Жовтень р. 1926).

Ці розкопи являли собою продовження попередніх дослідів, які автор розпочав р. 1916¹⁾. За браком відповідних коштів було переведено лише початок дослідів обраного для шпироків розкопів місця. Це місце знаходиться на шпиль високості на землі селянина с. Сушківки І. Відлученка, за 151 м. на 0—08 від могил, розкопаної р. 1916.

Року 1926 розкопи провадилися на південній могилі (зав. 1,10 м.) зо всіх 5-ти могил, що є на агаданому шпилью. Тут відкрили площу 160 кв. метрів. Вона обіймала собою окремий суцільний розкоп печини (Трипільська культура В). Печина залягала тут 2-ма шарями й де-не-де 3-ма шарами, а яких горішки були завжди дуже побиті. Виявлено цікаві нашарування міцних, вигладжених з обох боків печегли на суцільний шар легкої печини (з домішкою полова). Переважно в окремих горбах біля вовсім поруйнованих будівель-пече-

¹⁾ Збірн. „Трипільська культура на Україні“ в. I, К. 1926, моя стаття „Точки Трипільської Культури біля с. Сушківки на Гуманщині“.

сталів, печина (а також залишки самих п'єдесталів) із спіднього боку була стоплена на жужалцію. Де-ніде можна було констатувати стікання стопленої печини на спідні шари. Віля країв шару печини було знайдено великі камені-зернотерки й кулясті камінці коло них (мал. 4). Здобуто-велику кількість череп'я мальованої кераміки (мал. 10, 13, 14). Немальована (мал. 9, 12) складала невеликий відсоток), фрагменти стінки від „хатки“ (мал. 6), 2 людські фіг. (мал. 1а, 1б, 2) фіг. бичків (мал. 5, 8), декілька кістяних речей (мал. 3, 11) і небагато кісток тварин. Загальне враження—повна руїна надземної будови культового призначення¹⁾.

(Малюнки виконав худ. Ю. Ю. Павлович).

Таблиця I.

Зразки мальованої кераміки. №№ 1—4, 11—12—фрагменти вінців з посуду, №№ 5—7—фрагменти вичерев'яз з посуду, №№ 8—10—зразки оздоби вусок, № 13—фрагмент мисочки з бичачою голівкою.

Таблиця II.

№№ 1, 3, 7—фрагменти вінців мальованих мисок, №№ 2, 4—фрагменти вінців мальованих посудинок, № 8—фрагмент мальованої посудини з 2-ма опуклинами під вінцем, №№ 5, 6, 9—11—зразки фрагментів немальованого посуду, №№ 12—14—фрагменти стінки „хатки“, № 15—фрагмент спідньої частини глиняної людської фігурки, № 16—глиняна фігурка бичка (голови бракує), № 17—рогове знаряддя, № 18—уламок рогового знаряддя (мотиків?).

Вітринка.

№ 1. Глиняна людська фігурка. Голови та правого рамена бракує зав. 12,5 смт. (мал. 1а—1в).

№ 2. Глиняна фігурка бичка—бракує 3-х ніг, хвоста, правого рогу й вінця лівого рогу. Зав. 9 смт. (мал. 8).

№№ 3—4. Кулясті камінці від зернотерок діам. 6 і 8 смт. (мал. 4).

№№ 5—6. Зразки обмазки з чудово вигладженою й пофарбованою на червоне поверхнею.

№ 7. Уламок глиняного підвищення з аналогічною №№ 5—6 поверхнею.

№ 8. Зразок напливу стопленої печини.

№ 9. Посудинка мальована гостробочка з вуском, зав. 7 смт, діам. вичерв.—10,5 смт.

№ 10. Посудинка мальована з 2-ма вухами під вінцем (склеєна з черепка, частини бракує, зав. 11 смт., діам. вичер. 14 смт.

№ 11. Посудинка квадратова, немальована. Розмір 8 × 8 смт.

¹⁾ В розкопках брав участь практикант Вс. Істор. Музею ім. Т. Шевченка В. А. Мазур.

ОКРЕМО:

Зразки печини.

№№ 1—2. Пегляни. Глина компактна, добре одмулена міцно обпалена. Завгрубшки цеглина—5 смт. Поверхля її старанно вигладжена. Шар цеглин лежав на суцільному шарі легкої печини з домішкою полови.

№ 3. 2 цеглини з'єднані під кутієм жаром, який частково стопиє їх на жужалцію.

№ 4. Цеглина з частинами цеглини, стопленими на жужалцію.

№ 5. Легка печина, стоплена жаром на жужалцію.

№ 6. Легка печина (з спіднього шару печини), непокотжена жаром. На її горішній поверхні є дрібні й одна велика бородавочка від стопленої печини горішнього шару, що крапала на неї.

№ 7. Шматок легкої печини з вигладженою поверхнею пошованого від жару.

№ 8. Деформований шматок від „п'єдесталу“ з відбитками дерева насподі.

№ 9. Шматок печини з обмазкою й відбитками дерева насподі (частково стопленої від жару).

№№ 10—12. Шматки поверхні „п'єдесталу“ з концентричними втиснутими пружками.

Фотознімки.

№ 1. Загальний вигляд печини (1-ша половина розкопів).

№ 2. Нашеретування цеглини на легку печину.

№ 3. Цеглина.

№ 4. Побитий „п'єдестал“ і розчавлений посуд на ньому.

№ 5. Посуд під печинною.

№ 6. Посудина розчавлена печинною.

№ 7. Зернотерки, камінці й цеглини.

№ 8. Зернотерка й кулястий камінець біля неї.

- 2) Мідяна шпилька, що знаходилася на лівому рамені кістяка (мал. 2).
- 3) Мідяна браслета, що знаходилася біля лівої раменної кістки (мал. 3).
- 4) Посудка, що лежала біля коліна лівої кінцівки (мал. 4).
- 5) Мідяна браслетка (?), що її знайдено біля підборіддя.

З могили 2-ої.

- 6) Посудка (розчавлена), що знаходилася на дрібних кістках (біля ручної кістки) жіночого кістяка (мал. 6).

Фотознімки й креслення.

Фотознімки.

- 1) Мапа с. Сеньківки з околицями. Місця розкопів р. 1926, а також р. 1925 зазначено червоною фарбою.
- 2) Батьківний вигляд місця, де було переведено розкопи (з розкопаною могилою ч. 2).
- 3) Похорон з могили 1.
- 4) Похорон з могили 2.

Креслення.

- 5) Зовнішній вигляд могили 1.
- 6) Розкопачна яма могили 1 з похороном.
- 7) Розріз могили 1.
- 8) Зовнішній вигляд могили 2.
- 9) Розкопачна яма могили 2 з похороном.
- 10) Розріз могили 2.

Б. Розвідні розкопи на слов'янському городищі коло с. Іванькова.

Досліді р.р. 1925 і 1926 у Борнішпільському районі виявили тут значну кількість селищ князівських часів. Відомо 9 осель. Городище коло с. Іванькова, де переведено розвідку, є друге городище в зазначеному районі. Воно знаходиться кlm. за 6—7 від 1-го на південний схід, що було констатовано в самому Борнішполі в 1925 році.

На Іваньківському городищі прокладено розвідочну траншею. Городище кругле з 2-ма валами, з круглим насипом на шпиль в центральному заглибленні. Розміром: височина вала—1,70 м, навколо—273 метра.

Знаходиться біля кол. затоки р. Альти „Любка“, на N—NW від кучківської дороги. Знайдено значну кількість слов'янського череп'я XII в., шиферні праслячки, кістяне шкло, кістки тварин.

Валерія Козловська

Екскурсії й догляд за знахідками підчас комунальних робіт у Києві за р. 1926.

З доручення Всеукраїнського Археологічного Комітету при УАН оглянуто протягом літа 1926 р. місця комунальних робіт у м. Києві (прокладання нових вулиць, перепланування скверів, утворення спортивних майданчиків, риття канал то-що). Оглянуто такі місця:

І. Кирилівська вулиця ч. 59 (місце кол. Києво-Кирилівської стації).

Тут за будівлями лікарні на самій площі переводилися землі роботи — закидали ставок, щоб утворити спортивний майданчик (фотош. 1). Кручі з NW, N—NW, NO, N—NO боків було частково зрівано. Сюди влаштовано 2 екскурсії—одна мала на меті тільки позерховий огляд круч, друга в складі 7-и осіб, (поміж якими був асистент Геологічного Кабінету УАН геолог Василенко, фотограф-Вс. Історичного Музею ім. Т. Шевченка М. П. Сталівський, спіробрітник зазначеного Музею С. С. Магура, практикант Музею В. А. Магур і студент С. О. Підгайний) детальніший дослід.

а) В кручі O—NO констатовано культурний шар неолітичної доби (загл. 4.92 м). Перекрів земляної стінки виявив тут плутане нашарування (у горішній частині кручі—залишки якоїсь цегляної сучасної будови, нижче прошарки шків, де нижче—жовтуватих глин, вої глини, під ним на основному ґрунті (синя спонділова глина) лежить темна верста з дрібних наметів, шматків м'якого темного дерева, кориння, шматочки ціло й грубе череп'я, зрідка орнаментоване). Зроблено обміри шарів у перекроях стінок й сфотографовано їх. У цьому місці переведено невеликий розвідний розкоп і констатовано зсуви шарів. В одному місці верста з неолітичними знахідками знайшлася поміж 2-х шарів сивої глини (магалью вона декала під сіро-жовтою мішаною глиною). Зсув трапився вже після того, як

неолітичну культурну верству було покинуто, й зіссував її (фотози. 2). Поміж грубим піском з рясними маленькими наментами гнейсової, гранітної та кварцової породи було вбрано 26 черепків неолітичної доби, з них 6 орнаментовано. Орнамент у вигляді витиснутих рисок, випуклих, вироблених з внутрішнього боку. Знайдено тут також чимало дрібних уламків уіло, кістки тварин і кістки з голови великої щуки.

б) з NW боку площі в перекрою кручі виявлено сліди кладки князівських часів. Тут констатовано дві культурні верстви, одна на одній. Горішня (завглубши — 1,30 — 1,90 м) містила в собі уламки цегли, зрідка черепки та кістки й шматки дерева — часівкінці XVIII, поч. XIX ст. Нижче цієї верстви (завглибши — 1,74 — 1,88 м) знаходилися залишки кладки князівської доби (фотози. 3), що складалася з цеглин, з'єднаних глиною, або окремих цеглин (залишки ці було розкладано на 2,72 м). Цеглини з домішкою білого кварцю й у розломі мають темні покриття. Де-які цеглини з короткого ребра області білястою полуюю, або блакитними дрібними струмочками. На де-яких цеглинах полва перегоріла на жузлицю. (Переведено обміри й сфотографовано ці перекрої).

Таблиці:

- №№ 1—20. Зразки фрагментів неолітичного посуду без орнаменту.
 №№ 21—26. Фрагменти неолітичного посуду орнаментованого.
 №№ 27—42. Уламки черепашок уіло.
 №№ 43—47. Кісточки щуки.
 №№ 48—53. Товарячі кістки.

№№ 54—66. Зразки камінчиків-наментів та кремінчиків з верстви грубого піску, де знайдено фрагменти посуду. Вказані речі знайдено в кручі O—NO на Кирилівській вулиці сад. ч. 59.

Фотознімки.

№ 1. Загальний вигляд місця земляних робіт у сад. ч. 59 на Кирилівській вулиці. Місце, де колись пок. В. Хвойка переводив розкопи палеолітичної етапі.

№ 2. Круча з O—NO боку (та сама садіба). Місце, де було знайдено фрагменти посуду неолітичної доби, а також уламки черепашок уіло.

№ 3. Круча з NW боку (та сама садіба) горішня верства — з культурними залишками XVIII—XIX еспідів — князівських часів.

II. Оглянуто на Печерській: а) Аносівський садок, де переводилося перецанування. Констатовано дрібні черепки та шматочки кахель історичних часів.

б) На шпилью кручі між Аносівським садком та Аскольдовою Могилою констатовано грубий культурний шар історичних часів (черепки, фрагменти шпиза, кахель, уламки товарячих кісток, вулгитки).

в) Оглянуто місця планування на Аскольдовій Могилі. Знайдено шматки шиферної плити. Восени 1926 р. мені передала робітниця

з цих робіт (Вовкова) знайдену там цілу кахлю з образом людської постаті, частину шпильного глека й кілька глиняних лядок.

III. Було утворено догляд на західними підчас комунальних робіт по прокладанню та поновленню телефонних кабелів у Старому місті.

Догляд цей я доручила В. А. Мазурові, який зібрав силу черепків князівської доби, шматочки шиферу, шиферні прясличка, фрагменти шпильних браслеток, де-кілька намистини то-що. Було просліджено вулиці — Короленка (кол. Володимир.), Горювця (кол. В. Житомирська), Десятин. пр., Андріївський Спуск, вулиця Жертв Революції (кол. Трьохсвятительська).

На Андріївському Спуску біля рогу вул. Короленка (проти Андріївської церкви) знайдено мамутову кістку, яку С. С. Гамченко передав до ВУАК'у.

Зразки фрагментів слов'янського посуду, знайдених на вул. Горювця (кол. В. Житомирська).

Таблиця I.

- 1—6. Фрагменти горішніх частин горщиків, орнаментованих витиснутими простими та хвилястими пружками.
 7—9. Фрагменти великого посуду, оздобленого витиснутим пестельковим орнаментом.

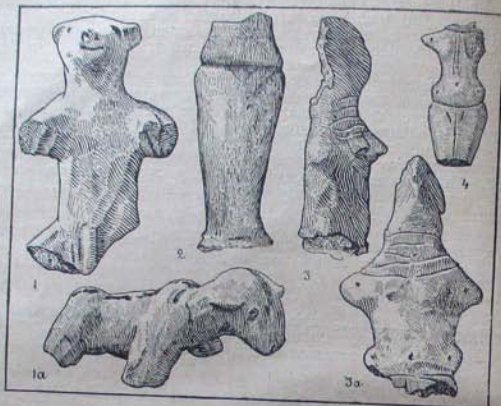
Таблиця II.

- 1—3. Фрагменти горішніх частин горщиків оздоблено простими витиснутими пружками й орнаментом у вигляді коми.
 4—6. Фрагменти вінця, шийки й горішньої частини великого посуду з ясної глини. Оздоблені простими витиснутими пружками.
 7—8. Фрагменти великого амфороподібного посуду.
 9. Шматок шиферу.

Зразки фрагментів слов'янського посуду, знайдених на (Рейтерській вулиці).

Таблиця III.

- 1—8. Фрагменти горщиків (переважно горішні частини). Оздоблені простими й хвилястими витиснутими пружками й орнаментом у вигляді коми.
 9. Вушко з посуду т. зв. „Київського типу“.
 10—12. Фрагменти великих амфороподібних посудин.
 13. Фрагмент вінця з посуду.
 14—15. Майже ціла квадратова плитка покрита ясно-коричнявою полуюю (9,8 × 9,8 см) й фрагмент глиняної плитки з полуюю зеленого кольору.
 16. Шматок шиферу.
 IV. Окрім зазначених пунктів, оглянуто місця комунальних робіт (С. С. Магура, В. А. Мазур і я) — Гавань, Михайлівська вул. ч. 24, З'єднання Тимирівської та Святославської вул. (планування нової вулиці), сквер на вул. Герунів (кол. Столпницька), Тарасівський сквер. Знахідок інших не констатовано.

VIII. Томашівка. Табл. 1.

Петро Курінний.

Розкопи біля с. Томашівки на Гуманщині.

Розкопи 1926 року в с. Томашівці були продовженням розкопів 1925 року¹⁾. Найближчим завданням розкопів було закінчити дослід розкопу II. Оскільки роботи 1925 року не закінчили відкриття виступу спорудження 3-го між II і III групою посуду²⁾, то треба було розкрити клин між розкопом II і розкопом III, щоб мати картину простору поміж спорудженнями 1, 2, 3 з одного боку та спорудженням розкопу III—з другого. Друга частина роботи полягала в продовженні студій над конструкцією та стратиграфією монументальних пам'яток Трипілля в цьому надзвичайному, багатому на рештки печини, вилісній та, варешті, розшук горня, який за переказами селян, кілька років тому було знайдено випадково й місце якого нині загублено.

¹⁾ Див. Звідомлення ВУАК'у за р. 1925 ст.

²⁾ Див. Трипільська культура на Україні в І. Київ 1926 р. П. Курінний. "Монументальні пам'ятки Трипільської культури". Табл. I, мал. 8.

Розкопи переведено на обсягні копії України по лінії трипільської експедиції та Соц. Іст. Музею Гуманщина. Найближчу участь в розкопах брав Завідувач Соц. Істор. Музею Гуманщина Б. П. Беавенгліський. Фотографував Н. В. Трейбіло.

1) Приріз до розкопу II. Трапеза 2 × 10 мтр. Виявлено округле хвилясте закінчення спорудження 3-го. На цьому під грудняком конічна посудка дуже делькатного виробу, маленька конічна посудка, жорно та кілька десятків черепків. На просторі це за печиною—спорадичні шматки грудяку та поодинокі черепки.

2) Клин поміж розкопом II та III. Виявлено спорадичні черепки серед яких значна кількість римської доби, та уламки бронзової фібули того самого часу.

3) Розкоп V. Розмір 221 мтр. Виявлено 2 спорудження. Спорудження VII³⁾. На всьому просторі давнього ґрунту в межах кесону знайдено могутній шар грудяку, що лежав великими грудями на всьому просторі. Під ним на просторі квадратів 63, 53, 43, 33, 23, 13, 3, 74, 64, 54, 44, 34, 24, 14, 4, 75, 65, 55, 45, 35, 25, 15, 5, 66, 56, 46, 36, 26, 16, 6, теб то 31 кв. мтр. знайдено зруйновану підлогу що наближається до прямокутної форми й складалася з обмазки з відбитками золотих поли зісподу на ній. Підлога лежала на рівні давнього ґрунту. На самій підлозі під грудняком знайдено такий посуд XXIX, XXVIII, XXVII, XXVI, Z, XXV, XIX, XI, II, III, R, 70, 4, XIX, VII, кілька каменів, жорна та політурани. (Табл. I, 6).

Навкруги підлоги під грудняком, просто на ґрунті 5 великих груп посуду і значна кількість черепків, спорадично розкинутих. Серед них миски в кількох випадках складено стосоподібно. Звертає на себе увагу скупчення біля підлоги значної кількості битих жорен. Всього пунктів знаходження інвентаря 113, з них кілька десятків пунктів—цілі посуду.

В цілому інвентар цього спорудження складається з посуду (понад 100 примірників), з яких не мальованих („Храповатих“) лише 2—3 примірники. Серед мальованого посуду звертає на себе особливу увагу миска K з малюнком на денці творинки. (Табл. II, 9) яка біувагу зооморфна миска (H Табл. II, 7), миска на 4-х ніжках табл. II, 4, 4а. Тут же в межах печини знайдено: шмук перепалених кісток, бакісток не перепалених, фрагмент статуетки людської, статуетки бакісток не перепалених, фрагмент статуетки людської, статуетки панчика, кременний підвішений ніж табл. IV, 2, два ретушовані ножи табл. IV, 1, 4. Дослід спорудження не закінчено. Щоб документувати стратиграфію спорудження, з нього вирізано моноліт, завглибшки 2 мтр., який і виставлено на виставці за лит. Том. А.

³⁾ Рахунок споруджень ведемо від початку розкопки в с. Томашівці. 1925 р.

а 85 сит на No від кістки на рудаку—бюст Трипільської жіночої статуетки табл. I, 3, За, сильно зазмаленої. Решта черинів — черині односторонні, пухкого червоного гудяку.

2) Навкруги черинів, в один, або й кілька моментів розставлено силу посуду, поодинокі речі господарчого інвентаря. Окремі примірники посуду мають на собі сліди навмисного розбиття, перепалено їх до моменту падання.

3) Все це загружено грузом невідомого походження. Гадають, що цей груз є наслідок зруйнування якогось суцільної стелі над спорудженням, немає підстав.

4) Над загруженою поверхнею, за невідомих обставин, було залишено кілька посудин, жорно (див. фотогр. №№ 37, 38. (невідомого призначення вироб з няздроватої жужелци, обмащеної глиною й пофарбованої на червоно. (Див. табл. IV, 3).

5) Пам'ятка почала вкриватися природними нашаруваннями чорноземлі; глибина покриву в західн. частині—0,5 мтр., у східній—1,25 мтр.

6) Над спорудженням було влаштовано поховання типу полії похоронних урн.

7) Останній похорон був зруйнований підчас господарчих робіт пізнішого часу, при чому де-не-де було зачеплено й поверхню спорудження, від чого в чорноземлі вище гудяку маємо розкидані черепки. План поширення їх дивись на кресленку ч. I.

Культурний інвентар вищеописаних споруджень складають:

Табл. I.

Статуетки.

1) Статуетка (бюст) жінки з погано випаленої глини. Лице успішно, очей немає, ніс карбований. Потиллицю відбито. Шия помережена трьома дрипами. Такими самими двома дрипами зроблено перекидку з лівого плеча на праве. Виступи плечей та крижової кістки проколени. Груді відвислі. Пунок—проколом. Тулуб відмежовано від ніг лінією, що підперізає його навкруги. Між ногами риска. Височ. 9 снт. Широчінь плечей 5,2 снт. (Номер щоденника 79). Статуетка зі слідами зазмалена. Табл. I, 3 і 3а.

2) Коліщастий торс жіночої постати. (Табл. I, 4). Голову відбито. Шия підведена двома дрипами, від якого до низу спущено два кінци—кінці з крапками на закінченні. Виступи плечей і стегон—бито. Живіт трохи висає. Тулуб відділено від ніг дрипом, що підперізає його навколо. Ноги розділено дрипом спереду і ззаду. Трикутник відзначено двома похилими дрипами. (Номер щоденника 77). Височин, 5,3 снт. Широчінь плечей коло 2,5 снт.

3) Низ тулуба з ногами від статуетки (жіночої постати) постаментового типу. Тулуб відділено від ніг рисою. Трикутник зазна-

X. Томашівка. Табл. 3.

чено. Клуби розтулено. Статуетку пофарбовано жовтогарячою глиною. Височин—8,4 снт. (Номер щоденника 36). Табл. I, 2.

4) Низ тулуба з ногами (ступні відбиті) від статуетки (жінки). Тулуб відділено від ніг рисою. Стаття ознака—дроп. Живіт висігнений. Стегна проколом. Коліна відзначено пухликом. Номер щоденника,—174. Височинь 5,8 снт.

5) Фрагмент статуетки великого розміру. Праве плече з лопаткою та грудним піднесенням. Статуетка визначається вдавненим рельєфом та слідом від реально виліпленої руки. Пофарбовано її жовтогарячою глиною. З ший поміж грудьми висає бидла. Височинь від ший до грудей—5 снт. Номер щоденника 44.

6) Фрагмент статуетки людської (нога від пахви до коліна). Стаття була роздільного, сидача (б. м. частина № 44). Пофарбовано жовтогаряче. Довжина від пахви до коліна 6,5 снт. Номер щоденника 15.

7) Ніжки людської статуетки з глини. Тип злітлогого. Височинь 5 снт. Номер щоденника 290.

8) П'ятка глиняна від статуетки. Довжина ступні 3 снт. Номер щоденника 197.

9) Статуетка ведмедя з надбитими лапами. (Табл. I, 1 і 1а. (Очі й ніздрі зазначено проколами, рот—дрипом. Статуетку ознаку—рельєф. Фом. Повздовж тіла й лал—сліди розфарбованих (темні смуги). Від тім'я до хвоста довжина 9 снт. Фотографія його в мент знахідки № 49.

10) Статуетка баранчика (?). Спорудження VII.

11) Фрагмент статуетки тваринки (кошки) з розкопу V; спорудження VII.

Вироби з кістки.

1) Проколка з кістки. Довжина 3,5 снт. Номер щоденника 130.

Вироби з камення.

1) Клин дрібнозернистого граніту, надколений в доісторичні часи, але обидві частини його зібрано в розкоп. Височина: 19 смт; заширник 9 смт; глибина 1 смт. Лезо шліхтоване. Табл. IV, 3.

2) Ніж кремінний, відбиваний чотирма ударами. Височина 10,7 смт. шприва 3,4 смт. Розкоп. V. Табл. IV, 2.

3) Ніж кремінний відбивний, обпалений на вогні. Височина 6,4 смт. шпр. 2,3. Табл. IV, 4.

4) Ніж кремінний, відбивний, ретушований. Височина 6,6 смт. шпрочінь 1,7 смт. Табл. IV, 1.

Кераміка.

З огляду на дуже невеликі кошти, що їх ВУАК аспігував на монтування розкопочного інвентаря гуманських розкопів, на виставі подано лише ті речі, що в мент виставки були цілком монтовані. Отже на виставі бракує багатьох форм (кратери, урня) і розмірів, які нині є в процесі збирання, але які в багатьох примірниках, так повних як і часткових, характеризують томашівське вицвілення трипільської культури. Як і минулого року томашівське вицвілення трипільської культури й цього 1926 року дає два стилі посуду. Кутюгове стале мальований посуд 97—98% та посуд хрпаний (стилю) С—3—2%.

Посуд стилю С, що виявлено в Томашівці також і екземплярами великих горщиків з бичачими головами, на виставі репрезентують:

1) Горщиком кулястої форми з невеличким ріжком замість ручки табл. II, 6.

2) Мініатюрним горщиком грубої, на червоно випаленої глини з вдавленим орнаментом по крисві і плечикові. (Табл. II, 2).

Посуд мальований репрезентують:

3) Вази типу лицевих. Найбільша. Вис. 18,5; діам. дна 5,7 смт; діам. крис 11,3; обвід 62 смт. Найменша: Вис. 9 смт; діам. дна 4 смт; діам. крис 8 смт; обвід 40 смт. (Табл. II, 5).

Тут таки виставлено вазу з випадковою знахідки селян в Томашівці. Вис. 24 смт; діам. дна 9 смт; діам. крис. 12,7 смт; обвід 75 смт.

4) Вази типу обручного розпису. Найбільша: вис. 22,3 смт; діам. дна 6,5 смт; діам. крис 5,8 смт; обвід 78 смт. Найменша: вис. 6,5 смт; діам. дна 2,5 смт; діам. крис. 3,5 смт; обвід 23,3 смт. (Табл. III, 5, 9).

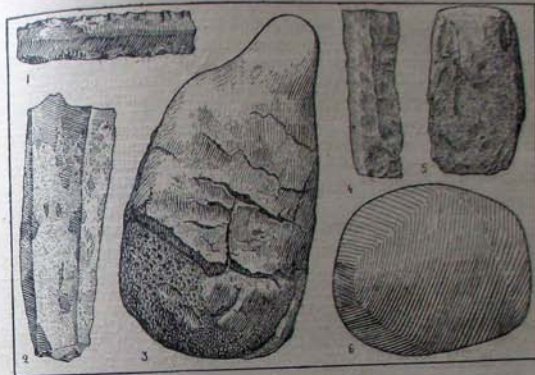
5) Звертає на себе увагу особливий тип покривки у вигляді малої кутювої посудки. (Табл. III, 1, 2а).

6) Горщики з вушками. Найбільший; вис. 28 смт; діам. дна 7,2 смт; діам. крис 9,3 смт; обвід 46 смт. Найменший; вис. 6,3 смт; діам. дна крис 13 смт; обвід 17 смт.

7) Горщики без вух. Найбільший; вис. 16,2 смт; діам. дна 4 смт; діам. крис 9,6 смт; обвід 42 смт. Найменший; вис. 4 смт; діам. дна 1,2 смт; діам. крис 3,2 смт; обвід 8 смт. Табл. III, 4.

8) Гачки двоконічні. Кількість їх найбільша по над 90 примірників. Репрезентовано чисто всі розміри. Найбільший; вис. 18 смт; діам. дна 6,8 смт; обвід 62 смт. Найменший; вис. 5 смт; діам. дна 0 смт; діам. крис 1,75 смт; обвід. Табл. III, 2, 3, 7, 6.

9) Глек Табл. IV, 3—1 формою, і мальованям є одним—одним серед знахідок у Томашівці. Табл. II, 1, 10.

XI. Томашівка. Табл. 4.

10) Миски:

а. Конічні—найбільша: діам. крис 35 смт; діам. дна 12 смт; бочок 17 смт. Найменша: діам. крис 6 смт; діам. дна—3 смт; бочок 2,8 смт.

б. Півкруглі—найбільша: діам. крис—12 смт; діам. дна 4,8 смт; бочок 7 смт.

Найменша: діам. крис—8,4 смт; діам. дна 3,3 смт; бочок 5 смт.

З о м о р ф і і: миска світло-жовтої глини, в вигляді зрізаного конуса, поперитого меншим денцем до низу. Підмалювання жовто-гаряче, помазом. По діаметру на крисві головка й хвостик зирючка. Розмалювання в середині в вигляді хреста й лапок звіра (?). Вис. 5 смт; діам. дна 7 смт; діам. крис 19 смт. Табл. II, 7, 7а.

д. Миски на ніжках. Маємо два мініатюрних зразки мисок на ніжках. Височина розмалюваного примірника 3,6 смт; діам. крис 6,8 смт. Табл. II, 8, 8а). Примірник з дорічкою. Височина 3,6 смт; діам. крис 6,8 смт.

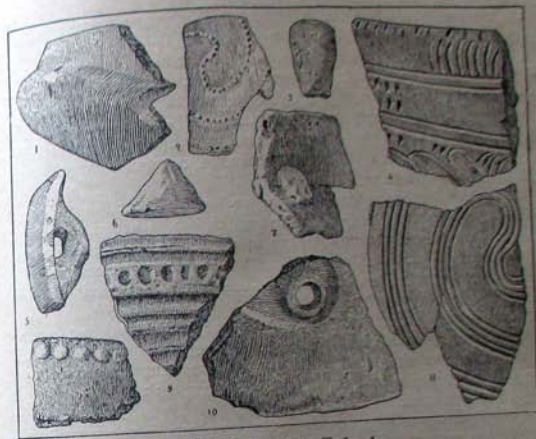
е. Рідка форма мисочки на ніжках з покривкою. Табл. II, 4, 4а.

Отже, виходячи з конструкції та інвентаря спорудження, VII і IX, особливо приймаючи до уваги відсутність кухонних решток, виробничих решток (матеріал, брак, недоокінчені зразки, прилади виробництва) та наявність намічених руїних акцій (биття посуду, засунування грузом, накладання поверх зернотерок) вважаю розкриті мною вагця грузом, накладання поверх зернотерок) вважаю розкриті мною пам'ятки VII IX, за рештки ритуальних збудувань і в першу чергу похоронного звичаю, якогось давнього, нового силі й соковитості, культу.

Призначення спорудження VI (розкоп V)—не ясне.

Фотографії.

1) Ситуація розкопів V і VI; 2-3) Вид поля перед розкопами; 4-6) Здіймають верхній шар (метод роботи); 7) Край спорудження VI від чериня VII; 8) простір між спорудженням VI і VIII; 9) Група посуду в спорудженні VII Ваза й миска стосами. 10) Вигляд спорудження VII з півдня 11) Вигляд спорудження VII (центр. частина) з Півдня перед очищенням печини. 12) Вигляд спорудження VII (центр. частина), після того, як знято печину. 13) Вигляд центральної частини після розчищення з Півночі. 14) Вигляд спорудження VII (східна частина). 15) Вигляд спорудження VII—Південно-східний куток його перед розкриттям. 16) Вигляд спорудження VII (Центральна частина східного боку перед розкриттям. 17-22) Групи посуду під час розкриття східної частини розкопу. 23) Спорудження VIII після розчищення 24-36) Вигляд деталей поверхні печинного шару спорудж. IX (Розкоп VI). 37-38) Загальний вигляд спорудження IX (Розкоп VI) до розкриття печинного шару (панорам) 39) Положення черепка в чорноземному покритті; 40-41) Вигляд спорудження IX після розчищення. Група I. 42) Черинь А. 43) Черинь В. 44) Група посуду навкруги чериня В. 45) Дві мисочки з околиць чериня В. 46) Група III посуду з півночі. 47) Група III посуду з Заходу 48) Спорадичні посуду. 49) Положення ведмедя під час знахідки. 50) Черинець С—великий посуд розбитий каменем. 51) Глибина горбів в центральній частині спорудження 9 (Розкоп VI).

ХІІ. Колодище. Табл. 1.

Петро Куриний

Археологічна розвідка в околицях с. Колодистого над річкою Синицею на Гуманщині.

З 11/VIII—26 р. до 20/VIII—26 р. переведено археологічну розвідку за маршрутом Гумань—Колодище над Синицею.

На зазначеному просторі оглянуто:

1. Скпеський могильник з двох могил за хутором Волченка, що межує з східним схилом відомої осади Трипільської культури (тип В) біля с. Кочеркинець. Одну могилу цього могильника розкопан року 1913 П. Куриний. Друга зберігає свій вигляд, хоч з 1913 року помітно розорана. Знахідок на поверхні не трапилось.

2. На ділянці дороги від Громицького монастиря до Гайдамацького лісу могила не має. Рельєф місцевості невідповідний до звичок Трипільської людности. Черепці на ораних поверхнях в придорожній смузі немає.

3. На шляху на N від с. Чорнів, що його обминає річка Ятраць,—могили, як то показано на мапі генерального штабу.

Інвентар: черепки, уламки статуєток, кремінні—кістяні виробів делять, так на грудяку й обмаци, якби під нею. В останньому випадку їх підстила материковий суцільнок. Під грудяком знаходять принаймні ним примірки роздушеного посуду та приладдя, ціліші від того, що трапилися поверх шару грудяку.

Отже в шарі землі над грудяком знайдено такий інвентар:

Уламків грудяку: 65 шматків, з відб. дієв № 6.

Каміня—5 шматків (з них 2—3 кварцю).

Кісток неперепалених—6.

Кісток перепалених—2.

Жорна уламків—1 (№ 9).

Черепків 24. З них орнаментованих різьбленим орнаментом:

№ 15—від покривки; № 31—від горщика.

Кремінних виробів (№ 12).

Кремінних скалок—3.

Серед грудяку і під ним:

Жорна уламків 1 (174), 1 (177), 1 (190), кругляки 1 (№ 100), 1 (№ 163), 1 (№ 164). Уламок п'єдесталу—№ 136.

Кісток палених—24.

Кісток не палених—18.

Кудька—1 (№ 157).

Кубок з каміня—1 (№ 158).

Статуєтки уламок 1 (№ 172).

Фрагментованого посуду—8.

Кістяних виробів—2 (№ 105) (№ 141).

Кремінних виробів—1 ретушована скалка (193).

Кременю—4 примірки, з них 1 обпалений (159).

Каміню—3 примірки.

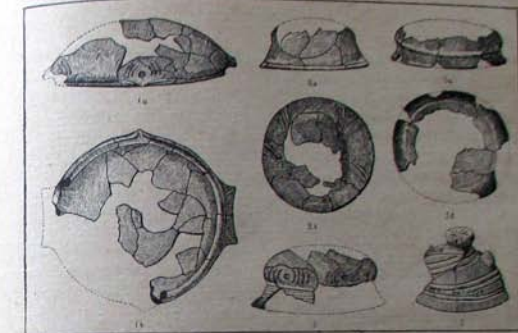
Разом черепків—172 примірки.

Такі фактичні наслідки розвідного розкопу.

Культуру людности, що залишила Колодищецькі (над р. Синицею) передісторичні рештки, можна охарактеризувати так.

Спорудження, виявлені розвідним розкопом в с. Колодищому, про тип і призначення якого до повного відкриття пам'ятки,—говорити передчасно, безперечно належить до того варіанту Трипільських знахідок, який В. В. Хвойка відзначив літерою А.

Як і всі вияви Трипільської культури, воно характеризується в першу чергу й найяскравіше керамічним асортиментом і лише потім кількома культурними дриніями (виробами з оленячої кістки, мідними виробами, шліхтованим приладдям), грудяком, обмазкою. Коли покласти в основу групування керамічного матеріалу культ. А, класифікацію наведено в останній розвідці, В. Е. Козловської „Культура А“¹⁾ то Колодищецьке (над р. Синицею) виявлення, хоч воно поки що й не дало цілих керамічних примірок, можна охарактеризувати керамічно так:

ХІІІ. Колодище. Табл. 2.

тура А“¹⁾ то Колодищецьке (над р. Синицею) виявлення, хоч воно поки що й не дало цілих керамічних примірок, можна охарактеризувати керамічно так:

Посуд тип І, форма 1 (табл. І, мал. 11). Його репрезентують у Колодищому виявлені два черепки з різьбленою спіраллю—одна в чотири дрини (табл. І, II), друга—в три. На нашу думку, драги робилися не гребінцем, а округлою паличкою, можливо кісткою, тязь, що знайдено в розкопалому спорудженні під ч. 105. Крім того, маємо низку черепків, що подіють зяєсь інші орнаментові композиції. Тип І, форма 2 їх репрезентує прекрасний зразок покривки (табл. II, № 5). Орнаментовий мотив—спіраль що підіймається вгору. Вушка—проколоти до низу шпигі. Держалко—плесквате зубчасте.

Тип І, Форма 3. Шоломо.

Маємо принаймні три неопісковані примірки.

Варіант І. (Табл. II, 4). Приблизно височин 25 см; форми денца—не знаємо. Приденок і причеревок—круто опукла зліта поверхня. Вичеревок округлий. Плечі орнаментовані вдавленими смужкою крапками, що з двох боків окреслені не замкнутими ричаками (по чотири) з кожного боку. Отвір має дві відрізи частині: шню й розвідний кріс. Шню орнаментово підперезують п'ять уздовжок (?). Зовнішній причаєток не орнаментований. В цілому отвір деформований.

¹⁾ Трипільська Культура на Україні в. І. Київ, 1926 р.

Варіант II. Казанкової діба. покритка з різьбленою орнаментациєю а середини криє. (Табл. II, 2а, 2б).

Варіант III. Плесковата покритка. (Табл. II, 3а, 3б).

Тип I. Форма 4. Т. ан. „Біноклі“.

Маємо уламки трьох „Біноклів“.

1. Один епідяк від бінокля лево червоної у випалі глини. Височин доперехвату—11 смт; діаметр отвору 9,2 смт. Орнаментова композиція така: перехват підперезано рівачками (видко 3); шию отвору пуклястої форми підперезано двома симетричними, трійстими рівачками. Приканток відділено від ший рівачком. До останнього через приканток, на чотири боки дрипами зроблено восьмирістні китячки. Кант простий, сліду підйожи не захопалося, отже з певністю говорити про „близняк“, а не „однак“ не можна.

2. Шматок верхняка. Кант насичений. Приканток розроблено трійстими різьбленими дужками, спертими на шию базам. Від лівого склду дужок до канту похділі п'ятирісті китячки дряпок. Шию повз приканток підперезано двоїстими рівачком. Приканток пуклястий.

3. Шматок верхняка. Кант насичений. Приканток розроблено трійстими дужками, спертими на шию базам. З лівого боку дужок кінці наче 6 то китячок, що виходять від їх бази. Шию повз приканток підперезано одним рівачком. Приканток пуклястий.

Тип II. Посуд мальований.

Маємо один єдиний черепок від великого посуду, мальованого по рудому поліскованому тлу темно-рудюю, майже чорною смугю. Ні типу посуду, ні характеру орнаментового розводу з цієї риси виявити не можна.

Тип III.

Маємо низку орнаментів (крисів, шийок, плечок), що стверджують існування цього типу посуду в Колодистому, приблизно, в розмірах, зазначених у В. Козловської. Маємо всі типи крисів і прикрисів: й дрипаний (т. зв. храловатий) і гладенький з характерними опуклинами, що вироблено продуванням прикрису з середини патичком і пришащуванням потім дірочки зсередини, та з такою самою характерною штампованою наєткою по крису (табл. I, 8). Нарешті маємо й зовсім примітивну групу посуду цього типу, що має штамповану по крису оздобу та, можливо, вушко грубо привіплене між прикрисом та плечком посуду (табл. I, 7).

З типів посуду трипільського виявлення культури, знайдених коло с. Колодистого, треба особливо відзначити миску, чудової форми, поліскованого черепка з злетка вдушеним орнаментом (табл. II, 1а, 1б). Зайшла до нашого часу лише половина миски з одним квадратним виступом боку для тримання та під кутом 90° до нього з лівого боку миски зберігся виступець—носок. Зразок повної такої

миски можна бачити у В. Хвойка К. В. Табл. XXVII, ряд 4, № 3 а ліва.

Типу IV, V та VI серед наших фрагментів немає.

Але, крім типів, зазначених у В. Козловської, властивих культурі А. Колодистогоє виявлення характерне присутність двох відрубних груп черепків, що доповнюють картину культури.

І група черепків Борисівського типу (див. справоздання ВЗАКУ за р. 1925). До цієї групи можуть належати такі примірники:

1. Черепок від великої макітри (табл. I, 4) Обдобрена насічкою по крису, дугастими дрипами по прикрису, різьбленими двоїстими рівачками з орнаментовими шістьма крапок пошік низи на ший та дрипаними галічками (?). двоїстими крапками та китячками на прийику. Найближчий принципам оздоби зразок надруковає М. Біляшівський у справозданні ВЗАКУ з р. 1925 табл. XVI, 4.

2. Два черепки від тонкостінного посуду округлої форми орнаментованого спіральним мотивом (за щоденником № 169), (табл. I, 2). Здавалося б, що це та сама спірала, що й на черепках з Трипілья, проте, техніка їх різниться; замість трійстих, четвертих і ший рівачкових смуг—одинока, як в Борисівці проводка, перебігає як на Борисівських (Зв. ВЗАК т. XVI, 2) канелюрих посудих, пунктиром—ямками. Подібних форм околиця Трипілья досі не має.

3. Один черепок попередньої техніки, але орнаментованій, мотивом ланцюговим. (Див. Звід. ВЗАКУ у 1925 р. т. XVI, 10).

А втім відсутність у складі інвентарі канелюрного посуду примушує утриматися від блякчих зв'язувань.

III група посуду. Це група посуду, що своїми формами й технікою зв'язується з культурю В. З них маємо:

1. Черепок від шоломоподібної покритки з типовим простовисним вушком. Глина добре відмудлена за щоденником № 173, (табл. I, 1).

2. Криє від циліндричної миски з відмудленою глини з вушком всередині миски на внутрішньому прикрисі (табл. I, 5).

Наведеною нами типологією посуду не вичерпуються типи й форми посуду с. Колодистого над р. Синцею. Проте визначити їх, через несприятність зразків, вважаємо поки що за передчасне. (Табл. I, 9, 10).

Решта культурного інвентаря Колодистого спорудження така:

1. Глинаний випалений мініятурний конус червоної у випалі глини: Діаметр—1,6 смт; височин—1 смт. (Табл. I, 6).

Знахідка подібних конусів відомо з багатьох пунктів дослідження культури В (хочби Петрені та мої досліді в Кочераничах, Томишівці).

2. Випалена на чорно глиниша кулька. Подібні їй знахідки (див. Петрені) випадкові знахідки на Гуманщині) в комплексі культури В.

Варіант II. Казанкоподібна покритка з різьбленою орнаментациєю з середини крис. (Табл. II, 2а, 2б).

Варіант III. Плосковата покритка. (Табл. II, 3а, 3б).

Тип I, форма 4. Т. зв. „Біноклі“.

Маємо уламки трьох „Біноклів“:

1. Один спідняк від бінокля темно-червоної у випалі глини. Височінь до перехвату—11 смт; діаметр отвору 9,2 смт. Орнаментова композиція така: перехват підперезано різачками (видко 3); шню отвору пуклястї форми підперезано двома симетричними троїтними різачками. Приканток відділено від шню різачком. До остянього через приканток, на чотири боки драпами зроблено восьмирітні китички. Кант простий, сліду підняжки не заховалося, отже з повністю говорити про „близняк“, а не „однак“ не можна.

2. Шматок верхняка. Кант насичений. Приканток розроблено троїтними різьбленими дужками, спертими на шню базами. Від лівого схилу дужок до канту входять п'ятирітні китички драпок. Шню повз приканток підперезано двоїтним різачком. Приканток пуклястий.

3. Шматок верхняка. Кант насичений. Приканток розроблено троїтними дужками, спертими на шню базами. З лівого боку дужок кінці наче б то китичок, що виходять від їх бази. Шню повз приканток підперезано одним різачком. Приканток пуклястий.

Тип II. Посуд мальований.

Маємо один єдиний черепок від великого посуду, мальованого по рудою поліскованому тлу темно-рудого, майже чорною смугою. Ні типу посуду, ні характеру орнаментового розводу з цієї риси виявити не можна.

Тип III.

Маємо звязку орнаментів (крисів, шпюк, плечок), що стверджують існування цього типу посуду в Колодистому, приблизно, в розмірах, зазначених у В. Козловської. Маємо всі типи крисів і прикрисів: й драпанні (т. зв. храповатні), й гладевські з характерними опукливами, що вироблено прудшуванням прикрису з середини пачатком і примащуванням потім дірочки зсередини, та з такою самою характерною штампованою насічкою по крису (табл. I, 8). Нарешті маємо й зовсім примітивну групу посуду цього типу, що має штамповану по крису оздобу та, можливо, вушко грубо приліплене між прикрисом та плечком посуду (табл. I, 7).

З типів посуду трипільського виявлення культури, знайдених коло с. Колодистого, треба особливо відзначити миску, чудової форми, поліскованого черепка з злегка вдушеним орнаментом (табл. I, 1а, 1б). Заціліла до нашого часу лише половина миски з одним квалратовим виступом боку для тримання та під кутом 90° до нього з лівого боку миски зберігся виступець—носіяк. Зразок повної такої

миски можна бачити у В. Хвойке К. В. Табл. XXVII, ряд 4, № 3 з ліва.

Типу IV, V та VI серед наших фрагментів немає.

Але, крім типів, зазначених у В. Козловської, властивих культурі А. Колодистого виявлення характерне присутність двох відрізкових груп черепків, що доповнюють картину культури.

І група черепків Борнієвського типу (див. справоздання ВУАНУ за р. 1925). До цієї групи можуть належати такі прикраски:

1. Черепок від великої макітри (табл. I, 4) оздоблена насічкою по крису, дугастими драпами по прикрає, різьбленими двоїтними різачками з орнаментовими шістьма крапок поміж ними на шні та драпаними галпиками (?), двоїтними китичками та китичками на пришийку. Найближчий принципами оздоба зразок надрукувала М. Біляшівський у справозданні ВУАНУ з р. 1925 табл. XVI, 4.

2. Два черепки від тонкоїстінного посуду округлої форми орнаментового спирального мотивом (за поденником № 169), (табл. I, 2). Здавалося б, що це та сама спіраль, що й на черепках з Трипілля, проте, техніка їх різниться; замість троїтних, четирьох і шість різачкових смуг—одніока, як і Борнієвці проводна, перебігає як на Борнієвських (Зв. ВУАН т. XVI, 2) кавалерних посудів, пунктиром—ямками. Подібних форм околиця Трипілля досі не має.

3. Один черепок попередньої техніки, але орнаментований, мотивом ландиговим. (Див. Звід ВУАНУ 1925 р. т. XVI, 10).

А тім відсутність у складі інвентаря кавалерного посуду працює утриматися від блискячих звязувань.

III група посуду. Це група посуду, що своїми формами й технікою звязується з культурою В. З них маємо:

1. Черепок від подомоподібної покритки з типовим простовелим вушком. Глина добре відмудлена за поденником № 173, (табл. I, 1).

2. Кріє від циліндричної миски з відмуденої глини з вушком всередині миски на внутрішньому прикрисі (табл. I, 5).

Наведеною нами типологією посуду не вичернюються типи й форми посуду с. Колодистого над р. Синцею. Проте вивчати їх, через невправність зразків, аважая поки що за передчасне. (Табл. I, 9, 10).

Решта культурного інвентаря Колодистого спорудження така:

1. Глиняний випалений мильяторний конус червоної у випалі глини: Діаметр—1,6 смт; височінь—1 смт. (Табл. I, 6). Знахідка подібних конусів відома з багатьох пунктів дослідження культури В (хочби Петрени та мої дослідя в Кочерадичках, Томашівці).

2. Випалена на червоно глиняна пукляка. Подібні їй знахідки (див. Петрени) випадкові знахідки на Гуманщині) в комплексі культури В.

3. Фрагмент випаленої рожевої глини, статуетки (п'яти й шикки) типу т. зв. агрофонних¹⁾.

4. Кремінний шкрабач.

5. Кругляки.

Найцікавішою знахідкою інвентаря в цьому спорудженні є кістяний виріб з рогу у вигляді патика з округленими кінцями. Це безперечно, прилада для роблення ривчаків на ритованому посуді, що його знайдено в нашому спорудженні. Принаймні частина дрипів на посуді має діаметр кінцівки цієї кістки.

Колоди́стський над Синицею виявлення культури А нині є південним і західним пунктом виявлення цієї культури, що на цей раз лежить вже в системі Південного Бога. Цілковита ідентичність різних форм основного масового інвентаря з виявом культури «А» околиць Трипілля не лише сумніву щодо ідентичності обох культур і цілком стверджує правдивість виділення її В. В. Хвойкою в окрему культурну групу, що названа «А».

Споріднюючись через храпату горошкувату кераміку майже до всіма виявами Трипільської культури на Україні, вона різниться від інших виявів культури «А» на Україні наявністю відблиску культури В (посуд, конус, кулька та статуетки) та присутністю Борисівських елементів.

Колоди́стського над Синицею виявлення не повинно забувати в майбутніх дослідках. Воно має всі дані на увагу і має до розпорядження чудовий розкопачний реманент (вагонетки Колоди́стської Цукроварні), для блискучого переведення широкого дослід.

XIV. Райки. Табл. 1.

Петро Курінний.

Раєцька могила на Барди́чівщині.

Барди́чівська округа щодо археологічного дослідження—нічим не заповнена біда пляма на археологічній мапі України.

1926 рік відкриває широкі перспективи для дослідів на Барди́чівщині. Цього року, з ініціативи Окріспектора Політовського т. Кошеля, яка знайшла культурну підтримку з боку місцевого ОВК старшого Окріспектора НО т. Гудвіла та нового Окр. Інспектора Н. О. Барди́чівщини т. Сої, в м. Барди́чіві закладається Соціально-летописний Музей Барди́чівщини. Цей новий заклад, що за короткий час керуванням і працею Зап. Музею Т. М. Мовчанівського став місцем справжнім центром краєзнавчого дослідження Барди́чівщини, став справжнім центром краєзнавчого дослідження Барди́чівщини. Це поклало початок її археологічному вивченню. Шляхом майже річної економії своєї дуже скромного бюджету музею, завдяки також дуже невеличкому доасигнованню Барди́чівського ОВК на початок розкопачного сезону, склав невеликий дослідний фонд, на який з запрошення Барди́чівського Музею та з дручення ВУАКУ, а розпочав археологічне дослідження Барди́чівщини.

Завдання дослідку: закласти підвалини археологічного Відділу Барди́чівського Музею—є надто широке, щоб його охопити на про-

¹⁾ Про це докладніше в моїй розвідці «Глиняні статуетки Трипільської культури в Гуманщині». Трипільська Культура на Україні в. II.

тлі одного року, а тим паче з тими невеличкими коштами, що були в розпорядженні Музею. Тому я памігав план досліджу одразу у трьох напрямках: що року повинно відкопати й інтентувати привнайні одну пам'ятку найстаріших неолітичних і енеолітичних культур (серед них пам'ятку Трипілля в першу чергу), еліно-римської доби, та варетні шіпінських залізних (з них особливо треба підкреслити характерні для Бардичівщини паралельні культури: дерев'яні та березнячі).

Розвідці (рекогносцировочні) роботи Т. М. Мовчанівського та Говалдовського виявили низку пунктів з культурами римського часу, типу більських поселищ, Немирівського Городища, князівської та ранньо-слов'янської доби.

Підготовчим моїм об'їздом виявлено, що найвідповіднішим місцем для початку археологічних робіт на Бардичівщині є с. Райки. Тут є: чудової конструкції слов'янське городище з знахідками в князівськими й ранньо-слов'янськими, тут є типові могили з похованнями скорчених, трапляються знахідки прекрасних неолітичних крем'яних клинчатих сокир і наконечників, стоїть самотня, скитського типу, могила, але на полі, яке має всі властивості, що їх любляла людина трипільської культури. До того ж існують перекази, що в могилу заховано скарб, що до неї з ранжерії (місце другого галагону і скарбощукачів, що призвело до сильних її ушкоджень. Розкоп її — був би найкращим засобом збити хвилю скарбощукання в околиці. Тому Раяцька могила стала предметом досліджу.

Раяцька могила стоїть поодинокі на заокругленому шпилі, вістрі якого обмивають річки: від SO—Гнілоп'ятка, від SW—П'ятка. Височині могили видима 2 мтр, діаметр—3 мтр діаметр основи 17 мтр; північну частину могили й центр її поповнено розкопом скарбощукачів, західно-південу второвано козівю дороги, бо могила стояла посеред вулиці висотою с. Райок, що нині розташувалася на цьому кліні.

Могилу висипано з чудової чорноземлі, якої немає в околиці привнайні на 1 кілометр в діаметрі. Вона вирізняється серед піскуватого сивого ґрунту околиці чорною плямою.

Розкопано її способом Т—подібного гребничастого перпендикулярного розрізу. Загальна площа розкопу—229 кв мтр. Підчас розкопування в усіх частинах її насипу знаходили: оббиті каміння, крем'яно, печини, кістки, черепки та різні вироби з кістки, крем'яно центри могили виявлено чорну вогуку пляму від ями скарбощукача недавнього часу (знайдено шматок шкла від пляшки та лезо залізного ножа). Яма скарбощукача влучила просто аж на дно неглибокої ґрунтової ями, в якій було поховано небіжчика, що для нього насипано

наво могли, й цілковито зруйнувала похорон його, що був певне в позиції скорченій й обкладений був шістьма великими камінцями. Привнайні нині від небіжчика залишилося шість каменів, скляних на зразок іграшкової шістки, сурелі й голішки сполучені під кутом. Недалеко від зруйнованого похорону в могах ями скарбощукача, знайдено бронзову пласку бляшку. Зуби й шматки черепа зустрілися в кількох частинах насипу.

А в тім найціннішою властивістю Раяцької могили є те, що плями її просторого насипу було прикрито шлу ґруну в 14 пам'яток споруджень монументального Трипілля, відмінного, досі не дослідженого варіанту Трипілля. Спорудження різного ступня цілості, лежали на різних горизонтах, часто віддалені одне від одного шаром чорноземлі. Певне, спорудження різного призначення зроблено тут не в один час і де-які поступово заміняли одне одне.

Спорудження Трипільської культури, що їх було знайдено від могили, такі:

Спорудження I. На рівні давнього ґрунту—черепці випаленої глини, форми зруйнованого по краях розбу. Розм. 1 кв мтр. Один край його—трохи зачеплено ямою скарбощукача та зруйновано. Черепці присипано червоним крихким грудкам. Під ним на поверхні черепці—черепки пофарбовані в яскравий червоний колір, черепки мальованої кераміки типу Гірла-Дністрого, прасло, а поруч з черепці—черепки та чудовий поколінний торс чоловічої статуетки, реальної трактовки. Табл. I, 1, 1а.

Спорудження II. Рештка черепці. (Груб. 8 снт.). Найб. шари—0,43 снт.

Спорудження III. Рештка черепці. (Груб. 6 снт.). Найб. шари черепці—0,63 снт.

Спорудження IV. Спільно похилій на Очеревіччя округлої форми з зруйнованими краями. Навкруги черепки, зуб ведмеда. Розмір 1,5 мтр.×1 мтр. 35 снт. над ним на W купка пошепу д.—17 снт.

Спорудження V. Чудово зацілілий повний овальний черепець. Розм. 0,94—1,35 мтр. Грубина—6 снт. Черепці прикритий чорною грудкам 0,06—0,09 снт. заврубками. На черепці знахідок шіпінських Навкруги звичайний для Раяцького виявлення Трипільської культури інвентар (про нього нижче). Це спорудження, як чудовий музейний примірник, намічено для віршків його цілям і приставки до Лаврівського Музею будівельної техніки.

Пам'ятка VI. Купа культурних решток: три ребрі великого звіря, зуб ведмеда (?), різкою оленя, *Caio pictorum* черепки пошепу (з пшпте) мальованої кераміки, т. зв. Раяцького типу, 7 шматків печини, 5 кругляків, кусок бруска. Діаметр купи—0,82 снт. Шість фотографування на місці цю купу вирізано цілком і перевезено до Бардичівського Музею, де нині вона й зберігається.

Спорудження VIII. Черінець з одного шару випаленої глини. Від випалювання на місці, ґрунт під ним офарбовано в червоний колір арсенолю. Положення точка—похиле на 0 і підняте на W. Черінець в плані має форму зруйнованого по краях овалу. Розмір 1,15 мтр. × 1 мтр. × 0,02—1 снт.

Поруч з черінцем, прикритим незначним шаром грудяку, знаходилася грудка печини, коло якої знайдено дві головешки: 0,18 та 0,38 мтр. довжини. Головешки вирізано й приставлено до Бардичівського Музею.

На N від черінця тягнеться горб грудяку завдовжки 2 мтр. при найб. шир. 1,10 мтр., найб. ґруб. 0,12 мтр. Він прикриває собою черепка й прасло, що лежали проето на ґрунті (суглинку). На поверхні черінця знайдено мисочку розбиту ударом грудяку (боковим ударом). Нині її виклеїв Т. М. Мовчанівський і вона уявляє собою тліпую півкруглу миску.

Спорудження IX. Черінець з одного коржа округлої форми, порепаний. Північну частину трохи зруйновано. Грудяку поверх черінця не було. Черінець вирізано в цілому й перевезено до Бардичівського Музею. Розмір: Діам. 58 снт.

Спорудження X. Велике спорудження до 30 кв. мтр. Прикрито грудяком, зверху якого покладено масивну зернотерку. Поруч із спорудженням яма, засипана культурними рештками. Окрай південного краю з під печини видобуто 4 великі глиняні грузки, форми масивних бубликів, а на окремому черінці поруч—мініатюрну посудку. За браком часу і коштів дослід цього спорудження залишено до 1927 р.

Спорудження XI. Рештка невеликого зруйнованого черінця в один шар глини.

Спорудження XII. Майже зруйнований черінець з трьох шарів печини. Спідній черінець на черноземлі. Поміж корків черінця—праски черноземлі від 0,04 мтр.—0,01 мтр. Під спіднім черінцем—вероплення печини й черепки.

Спорудження XIII. Округлий черінь, присипаний грудяком. Розмір коло 1 мтр. Під засипкою черепки.

Спорудження XIV. Поруч XII на S. Черінців три. Спідній черінь його на 19—20 снт. нижче спіднього черінця спор. XII. Розмір точка 1,2 × 1,5 мтр. Спорудження трохи порушене, але в деяких місцях зберегло округлі кінцівки корків.

Поміж спорудженнями траплялося розкидане по одинці каміння, а весь простір навкруги їх насичує характерний інвентар, а саме:

Вироби з каменю.

1. Фрагмент ножа, чорного кременя, волинського типу № 156. ґруб. 1 снт. шир. 4 снт.

XV. Райки. Табл. 2.

2. Шкрябачів цілих кременіях—три (№№ 277, 278, 317), 277, 309, 228, 245, 216, 258, 227. Найб. розмір, 6,2 × 3,6 × 0,9 снт. Табл. II, 212.
3. Ножів кременіях ретушованих п'ять: (347, 388, 248 і т. п.) не ретушованих (lames)—2/317, 272). Табл. II, 3.
4. Клануватих сокир, цілих, шліхтованих лише при лезі—три. № 283, 164, 274. Найб. розмір, 10 × 6 × 2,6 снт.; найменш розмір, 5,5 × 4,3 × 1,4 снт. Табл. II, 9.
5. Гостроконечників—п'ятеро. № 67, 303, 418, 214, 187. Найбільш розмір, 5,1 × 3,1 снт. Найменший розмір, 3,1 × 2 × 0,4 снт.
6. Інших невизначеного призначення—23.
7. Бруска фрагмент—1.
8. Проколок—два. Табл. II, 6.
9. Стрілок тонкої ретуші, кременіях—2. Табл. II, 6.

Вироби з кістки.

1. Проколок кістяних, цілих—1, фрагментованих—1 м. Табл. II, 4.
2. Фрагмент гачка з кістки—1. Табл. II, 5.
3. Долот з кістки—3 (№№ 215/6, 330/а, 201/а). Найб. розмір, довж. 11,5 × 3,3 снт. Найм. розмір, 7,5 × 2,8 × 1,3 снт. Табл. II, 8.
4. Мотика з рогу—(обух) (№ 260 л.).
5. Пластинка з кістки, невідомого призначення—1.
6. Уламок кістяного виробу з діркою й слідами притертості на краю її.

Статуетки.

1. Головок від глиняних статуеток. Тип I. Голову зроблено заглибленим шпатком глини між указаним пальцем правої руки та двома

великими пальцями обох рук. Очі зроблено тисненням палика у глину спереду. Від краю носа по округлості обличчя—низка дірочок у вигляді сліва № X, 137/B, 213/а. Табл. 1, 4, 4а.

2. Головок від глиняних статуєток. Тип II. Техніка виробу форми голови та сама. Обидва ока зроблено проколом під кутом так, що на потилицю виходить воли одним отвором. По краю голови дірочки вішцем. (№ 334, 213).

3. Шия й груди статуєток різних типів. Що-до форми грудей, —уєі статуєтки можна поділити на 4 типи.

Тип I-й. Статуєтки реального типу. Маємо прекрасний зразок в статуєтці чоловічий з околиць черніця. I. Торсозначеної статуєтки без бюста та ніг ніякє колін. Перехід від талії до крижової кости зроблено м'яким переходом, в якому почуваться розуміння тіла. Тулуб від клубів та ніг рисують по підперезано. Статуєту ознаку означено ліпленням. Ноги розділені й мають округлість. Лише в трактуванні крижової кости почуваться зайва плесковатість. На шії статуєтки дряпом означено якусь оздобу. Височ. фрагмент, 6,5 снт. Табл. 1, 1, 1а.

Тип II-й. Має, певне, кілька варіантів. Найвизрашніше трактований № 317. Це бюст без лица жіночої постаті. Плечі зроблено сильним витягуванням глини під кутом в 45° до осі статуєтки в-гору. Плечі наче б то високо підняті, на них спирається надмірно довга шия. Груді навикай спущені майже на живіт. Виступи плечей оздоблено шістьма—п'ятьма дірочками. Ці власне торси, певне, відповідуєт коронкуватим головкам. Височінь фрагменту 3,6 снт. Табл. 1, 3.

Тип III-й. Торс плесковатого ідола. Плечі витягнуто в вигляді різків. Шию прикрашено пружком. Груді—припуклини. № 183. Височ. фрагм. 3,7 снт.

Тип IV. Торс статуєтки лоснякової глини, грубого виробу. Статуєтку фарбовано в червоний колір. В. 6—10. Височінь торсу 4,2 снт. Табл. 1, 5.

Чи не до статуєтарних виображень треба залічити мішкоподібних, півко-подібних глиняних фарбованих скрутів, що так скидаються на ности. Табл. 1, 7; II, 11. Найб. розмір: 7,8 × 8,1 снт. Грубини: 3,2 снт. ніг. Тип I має реально трактований ноги, тип II—схематично розроблено відкинувшись назад, що статуєтка могла сидіти, правда, закінчення плесковато-коначне.

Крім статуєток людських, Равцька могила дала цікаві зразки ми не вважамосья, через невену величя, породи тварин виявляти трое тварин Табл. 1, 8, і одну, чи не птичу голову. Найбільша височина: 2,6 снт. Найменша височина: 2 снт.

П р я с л а.

Окрему групу пам'яток вирізняє, оригівальну й дуже важливу для розшифрування Равцького типу Трипілля становлять прясла. Характерною їх ознакою є орнаментация, яка їх криває й яка не має паралелів серед цього типу пам'яток нашого доісторичного минулого.

Всього орнаментованих прясел та їх частин знайдено 13. З них найконтинентні:

1. Прясло велике, лоснякової глини, коначне з сідловиною зі сплуну. Рисами з крапок поверхню прясла розділено на три поля.

В одному з них видряпано постать звіря, що йде ліворуч Табл. III вгорі.

В двох других полях: одна й п'ять крапок.

2. Прясло двоконичної форми з лоснякової глини. На ньому в верхній половині надряпано по сірій глині являсь будівля, або держак, галюка та щось подібне до птаха. Решта три знаки: наче б то прясла занята крапками, що йдуть у вигляді проміння від центру до вичеревка. В дряпаних виображеннях слід засохлої білої маси. Табл. III низу.

3. 13 глиняних прясел різних форм з різними різьбленими малюнками: ялинками, зигзагами, зірками.

И н ш і р е ч і.

1. Глиняна добре випалена пампучка форми сплюсненої кулі. Поверхню пампучки перехрещено неглибоким вдавленим різьблком. Діаметр 8 снт. Табл. II, 1.

2. Важкі глиняні, випалені, кузеподібні. Найбільш: 9 снт. найм.: 7,7 снт. по діаметру.

3. Важкі глиняні, випалені, пірамідові. Табл. II, 10. Найб. височінь: 8—9 снт.

К е р а м і к а.

1. Посуд мініятурний: Мисочка невеличка, діаметром 4,5 снт. Горщичок невеликий, Табл. 1, 6. Діаметром вінця, височінь 5 снт. Покришка, діаметр отвору 4,5 снт.

2. Покришка від посудинки, догано випаленої глини. По діаметру її двоє просторісних вух, зроблених проколом палтга, та удлинка на верхку покришки для зав'язування мотузочка. Височінь—7 снт. діам. крис—8 снт.

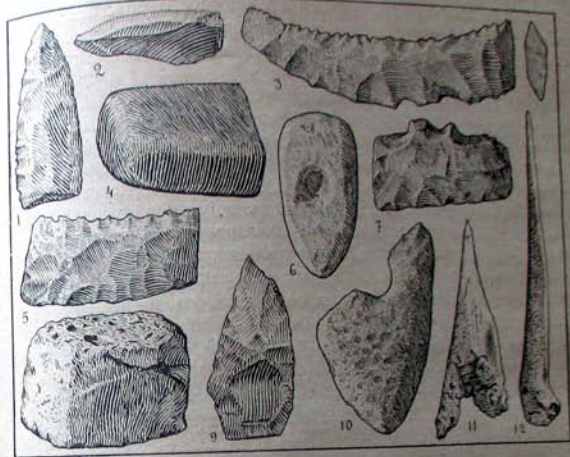
XVI. Райка. Табл. 3.

3. Фрагменти посуду, мальованого з різних споруджень підмагильних.

4. Фрагменти від посуду, оздобленого ритованим та втиснутим орнаментом. Табл. I, 10.

5. Фрагменти посуду, оздобленого характерними для Райок орнаментованими опуклинами: по одній, по дві, по три, по чотири.

Расцький тип культурного інвентаря, що багатьма рисами сподується з формами трипільської культури на Україні, а особливо з Гирло-Дністрянським її варіантом (Шаркани, Слобідка), заслуговує на як найбільшій увагу. Сполученість цього інвентаря, хоч і має всі ознаки трипільської культури (печинне виявлення, долівкоподібне спорудження, мальована кераміка, наявність людських та звірячих статуєток, присутність мін'ятурного посуду, наявність певних топографічних умов розташування) у комплексі, формах та деталях має такі відмінні (стиль кераміки мальованої, наявність особливого Расцького типу червонофарбованого посуду, значна кількість немальованих керамічних форм, особливості у вигляді статуєток (вімби, довгошість, схематичність трактовки, наявність багатьох проколів в плечах їх, присутність мішкоподібних різьбарських виробів невідомого призначення), значний кремінний і кістковий інвентар, які замикають його в один суспільний яскравий відрубний культурний комплекс, комплекс Расцького типу Трипілья. Присутність серед цього інвентаря чудових прясличок троянського типу, їх численність, та наявність одного раритетного примірника, що має на собі напшоноподібні визерунки критського типу із слідом інкрустації білою пастою відкриває широкі можливості для вивчення наших передісторичних зв'язків з єгипетським світом, а статуєтки „з німбами“ чи не відкриють нам зв'язку расцьких знахідок Трипілья з культурою мегалітної шнурової кераміки.

XVII. Білогородівка, 1923 року. Табл. I.

Петро Курінний.

Розкопи Білогородівських могилоподібних горбів

В році 1926-му.

Ліс Білогородівка, рештка тих великих лісів, що в XVII стол. огортали м. Гумань—розлігся 5 верст на Н вище Гумань на кладві, який своїми боками упирається в Дмитрівську долину, та в безіменний яр коло хати лісника Ч. І, а вістрям торкається старого історичного „Гонтового Яру“.

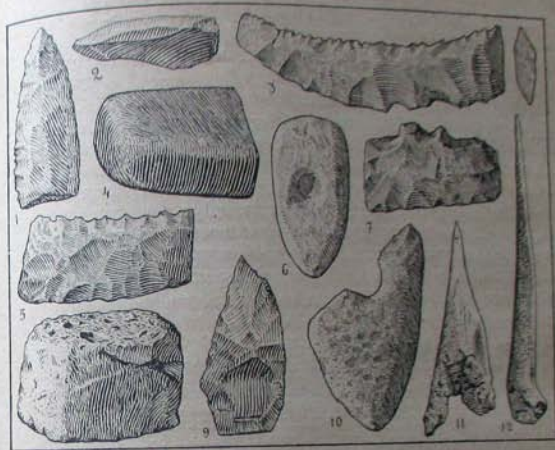
Розкопи 1926 року (мог. XIII) була плановим продовженням авторських дослідів 1925 року (мог. IX, X, XI), що розвивали його-ж дослідів 1918—23 р-р. (мог. I—VII). Крім П. Курінного, в дослідженні білогородівських могилоподібних виспів, за окремим відкритим листом ВУАКу діє в повному порозумінні з П. Курінним, переводив самостійний доповідь Завідувач Соц. Історичного Музею Гуманщини Б. П. Безен-сладі на гліньський (мог. XII), що надалі має розділити з автором цих рядків операції планового дослідження меж поширення та форм культури білогородівського типу.

3. Фрагменти посуду, мальованого з різних споруджень підмогильних.

4. Фрагменти від посуду, оздобленого ритованим та втиснутим орнаментом. Табл. I, 10.

5. Фрагменти посуду, оздобленого характерними для Район орнаментованими опукликами: по одній, по дві, по три, по чотири.

Раський тип культурного інвентаря, що багатьма рисами сподується з формами трипільської культури на Україні, а особливо з Гирло-Двистравським її варіантом (Паркані, Слобідка), заслуговує на як найбільшій увазі. Сполученість цього інвентаря, хоч і має всі ознаки трипільської культури (печинне виявлення, долькородібно спорудження, мальована кераміка, наявність людських та звірячих статуєток, присутність мініятурного посуду, формах та деталях має такі відмінні (стиль кераміки мальованої, наявність особливого Раського типу червонофарбованого посуду, значна домішка немальованих керамічних форм, особливості у вигляді статуєток (німби, довгошість, схематичність трактовки, наявність багатьох проколів в плечах їх, присутність мішкородібних різьбярських виробів невідомого призначення), значний кремінний і кістковий інвентар, які замикають його в один суцільний аскравий відрубний культурний комплекс, комплекс Раського типу Трипілля. Присутність серед цього інвентаря чудових прясельок троянського типу, їх численність, та наявність одного раритетного примірника, що має на собі написовідні візерунки критського типу із слідом інкрустації білою пастою відкриває широкі можливості для вивчення наших передісторичних зв'язків з єгипетським світом, а статуєтки „з німбами“ чи не відкривають нам зв'язку раських знахідок Трипілля з культурою мотилішувської кераміки.

XVII. Білогрудівка, 1923 року. Табл. I.

Петро Куринний.

Розкопи Білогрудівських могилоподібних горбів

В році 1926-му.

Ліс Білогрудівка, рештка тих великих лісів, що в XVII столітті м. Гумань—розлігся 5 верст на N вище Гумань на клині, який своїми боками упирається в Дмитруську долину, та в безіменний яр коло хати лісника Ч. I, а вістрям торкається старого історичного „Гонтового Яру“.

Розкопи 1926 року (мог. XIII) була плановим продовженням авторових дослідів 1925 року (мог. IX, X, XI), що розвивали його ж дослідів 1918—23 р.р. (мог. I—VII). Крім П. Куринного, в дослідженні білогрудівських могилоподібних висп. за окремим відкритим зметом ВУАКУ в повному порозумінні з П. Куринним, переводив самостійний дослід Завідувач Соц. Історичного Музею Гуманщини Б. П. Бедис-свід Завідувач Соц. Історичного Музею Гуманщини Б. П. Бедис-свідський (мог. XII), що надалі має розділити з автором цих рядків операції планового дослідження меж поширення та форм культури білогрудівського типу.

Розкопи 1926 року ствердили й документували: 1) присутність поделестого прошарку в білогрудівських впахах; 2) наявність значної навіть порежованої кількості цілих речей в інвентарі; 3) сталій характер основного комплексу інвентаря могил; 4) наближеність керамічних форм до т. зв. скитських.

Розкопи дали нове: 1) Підкреслюють більшу різноманітність форм неолітичного основного інвентаря; 2) знову натрапляють на присутність в складі інвентаря мог. XIII в Білогрудівці металевих речей (за це говорить уламок бруска до точення їх); 3) зміцнюють зв'язки білогрудівських знахідок з характерними формами Трипільської культури (статуетки, мініатюрний посуд, печина).

Знайдений в кв. 104 черепок Трипільської культури типа В—на нашу думку, цілком випадкового походження. З нових пунктів, де виявлено горби білогрудівського типу, можна назвати с. Ропотуху на Гуманщині.

Вироби з кременя.

Таблиця I.

1. Палики кремені цілі, сірого, сіро-рудого, біло-жовтявого кременю типу трикутних. Лезо увігнуте, спинка вигнута, низ округлий. Лезо, спинку, низ підправлено ретушем з обох боків. Найбільша довжина леза 10 см, низу 2,3 см; найменша довжина леза 6 см, низу 2,6 см. XIII, 40, 107. (Табл. I, 3) IVc, IVc, 144, 97.

2. Палики кремені, цілі сіро-жовтявого кременю. Тип чотирикутних. Лезо увігнуте, спинка вигнута, низ рівний. Леза, спинку і носок підправлено ретушем з обох боків. Найбільша довжина леза 5,5; найменша 3,6 см. XIII, 99, C. (Табл. I, 5).

3. Фрагменти палок попередніх типів.

4. Спину фрагмент (вістря) з сірого кременю. (Табл. I, 1). Лезо підправлено ретушем. Довжина 6 см; ширина 2,6 см. XIII, 107.

5. Шкребачок з сірого кременю. Довжина леза 5,3 см. (Табл. I, 7).

6. Ножеподібна скалка. Довжина 5,8 см. (Табл. I, 2).

Вироби з кістки.

7. Проволки з кістки. Тип II. Відлом невеликої дудчастої кістки з шпичасто-загостреним краєм та п'яткою. Найбільша довжина II см; найменша—7,5 см. (Табл. I, 11—12).

8. Гудзани з кістки, просвердлені посередині. (Табл. II, 6). Діаметр: 4 см. XIII, 91, K.

Вироби з каменя.

9. Мініатюрна сокирка з леза початою діркою. Височінь—5 см; довжина леза 3 см. (Табл. I, 6).

10. Лезо каминої сокирки, свердлевої. Дрібно-зернистий граніт темно-сірого кольору. Діаметр сокирки 4 см; приблизна довжина 10 см; довжина леза 2,5 см. (Табл. I, 10).

11. Каміних сокир шліхтованих фрагментів—3.

12. Кругляки (т. з. пращове каміння) різної форми й матеріалу—4. З уламків бруска. (Табл. I, 4).

14. Ріжні типи мініатюрних посудин: цілих—4, битих—4. (Табл. V, 11, 12, 13).

15. Фрагменти друшляків; з шийкою низу, у вигляді шпички тощо. (Табл. II, 7).

16. Майже цілий (без дна) горщик грубої, крихкої глини. Височінь: діаметр вінця.

17. Фрагменти статуеток. (Табл. II, 3—4).

18. Т. зв. хлібчики—вироби невідомого призначення з доброї легко обпаленої глини. Зроблено їх задимом скрутки глини в між дольовими. Форма й розмір різноманітні. Найбільший розмір 4,5 см. (Табл. II, 9) найменший розмір 1,5 см.

19. Гудзики глиняні різних форм: цілих 26, битих 36. (Табл. II, 1, 2, 8 (недокінчений)).

20. Важки глиняні різних форм: битих 6.

21. Обточений черепок. Діаметр 4,7 см. (Табл. II 5).

22. Черепок трипільської культури з кв. 104.

23. Зразки черпаків (подіскованого посуду).

24. Дармовіс прдовгастої форми. (Табл. II, 10).

ними труднощами й то не иначе, як маючи с собою окрему лядину, що тримала над щоденником велику художню парасольку, але вітер і туди набирав дощу або снігу. За таких несприятливих умов робота провадилася інтенсивно лише доти, доки дозволяли матеріальні можливості.

Спостереження цього року над характером культурних нашарувань і решток ствердили здобутки минулого року. Культурне нашарування стоянки починалося над коричнявою смугою, яку так різко помітно на всіх розрізах наших кесонів, та яка відокремлювала нижчий глиняний шар од верхнього супіску. В останньому (був завтовшки від 0,50 до 1 м) залягали всі культурні рештки. В цьому верхньому супіску жодних відокремлених нашарувань, або будь-яких окремих прошарків зовсім не помітно. Все це—одни масивний шар, що насичено його вугликами, кістками, черепками, мушлями, казавками глини, іноді опаленими. Коли й в які небудь помітні перерви, то лише в прямовісному напрямку, себ-то такі міста, де поверхні маси заходять в глибину в формі тої чи іншої ями, або будь-яких—поглиблених неправильних форм. Одні й ті самі знахідки трапляються так в горішній частині супіскового нашарування, як і в найнижчій.

Між знахідками цього року не траплялося нічого такого, що відрізнялось би відмінною технікою, або формою, чи то стилем від знахідок минулого року. Тому можна гадати, що характер культури стоянки в певній мірі виявлено. Звичайно, можливі які небудь незначні кількості, несподівані знахідки там, де їх і не передбачали. Але не думаю зустрінути таке явище на "Звої" біля Бвминок.

Уламки посуду, що своєю масою й технікою піробиття й стилем окрас безпосередньо належать до так званого неоліту, а можливо, й до незовсім виявленого в цих місцях енеоліту, в знахідках стоянки мають кількісно велику перевагу. Орнаментация шнурована, зубчаста і по часті, в невеликій кількості орнаментация різьбленими рівчачками, що здебільша розміщуються рівнобіжними рядками—от, власне кажучи—головна орнаментация.

Форми посуду цих уламків з певністю надто трудно встановити, але відгадати їх можливо. Для таких висновків є денця з певним схилом стінок, частини плечей і вінців. По таких фрагментах маємо можливість гадати, що колишній посуд мав значайну форму горщика з плечима, що виступають надвір не різко, не ламаються й розвинені були форми з ширшими плечимами, що підіймалися й більш-менш прямовісно, з вінцями, що не відходять в бік, а то й зовсім на бік не схляються. Від таких зустрічається де-якіх уламків, видимо, з великих мисок чи блюд з товстими краями й маси, що інакше виготовлена й технікою ретельнішою. І з рідко зазначеними уламками й з тими уламками посуду, що їх нижче

Микола Макаренко.

Є в м и н к а.

Досліди на стоянці біля с. Бвминок на Чернігівщині розпочалися 1925 року¹⁾. Минулого року досліджено було невеличку площу стоянки, оскільки дозволяли матеріальні можливості того року, решту було залишено на майбутнє.

Р. 1926 досліді стоянки продовжувались. Засобом квадратних кесонів, розмірів минулого року (= 2,20 м. по боках), викрито було 90 квадратів. А разом з попередніми 127 квадратів. Минулого року досліджено шаденну частину площі, в цьому—північну.

По-над східним краєм площі, де попередніми дослідниками²⁾ накопано багато їм та навалено горбів, залишилася смуга нами не дослідженої поверхні, яка невідомо, чи має нерушені місця в великій кількості. Решту площі з культурним нашаруванням від краю до краю плато досліджено. Найцінніші квадрати давали лише [незначні культурні прошарки.

Можливо, що де-не-де, плямами, ще трапляється будь-який прошарок, гніздо з культурними рештками й далі по площі, але для такого досліді треба багато й часу й коштів.

Гадаю, що треба було б дослідити й ті місця, що могли б тріптитися нерозквані між ямами та горбами навалені землі по східному краю площі, на північ, від невеличкого ярка, що зі сходу врізається в площу.

Робота наша цього року, що закінчилась на прикінці жовтня, була надто неприємною з огляду на природні умови: провадилася підчас холодного дощу, снігу та морозу. В де-які дні приходилося спочатку зчищати значний прошарок снігу й лише потім братися до роботи. Інші дні доводилось збивати лозами та сокирами верхню кору мерзалої землі. Писати (вести щоденника) доводилося з вели-

¹⁾ Коротке звідомлення за археологічні досліді. 1925". Київ, 1926-стор. 61—64.

господарстві не була йому приємна, але потім, зваявши—де який «мостивим», все було розказано і показано дуже уважно й по широті. В західному кутку погребя, що знаходився на віддаленні 3-х метрів від хати на північ,—викопали черепки.

Ми проклали дві траншеї, одна розмірами = 3×2 метра, а друга = 1×4 метри—по одній і по другій стіні погребя так, щоб не провалити стінки останнього. Обидві траншеї сходилися коло західного кутка погребя.

Поверхня—чорна гумусова земля поволі робилася сіримом, до 0,50 м. Далі поволі ж вона змінюється світлим піском і, нарешті, на глибині = 0,60—0,75 м переходить в зовсім світлий пісок, звідсе пофарбований сірим. Над цим світлим піском в нашаруванні сірого трапилося нам де-кілька уламків тих самих черепків, що були представлені в школу. Під цим нашаруванням пісок так званий густий, тобто сірий глей, що залягав на глибині = одному метру.

Присутність інших знахідок, що вказували б на масивний культурний прошарок, не помітна.

У всякому разі ясно було, що рештки посудини не випадково тут опинилися. Уламки посудини є наслідком колишнього тут життя. Можливо, що невисокий горб, який не заливає повінь, був місцем життя колишньої людності, що своїми працями примушена була як найбільшче підійти до води.

Як що гадати по масі, по техніці виробництва, особливо по окрасі поверхні посудини високими рельєфними пружками в різних композиціях—посудина належить до бронзової доби. Таким чином рибальні бронзової доби заселення зазначене місце і залишили нам свої надзвичайно цікаві рештки виробів місцевого хисту.

Речі, що знайдено в „Караганах“.

Таблиця I. Уламки різного посуду з грубо виготовленої маси з домішкою кварцевих зернят, прикрашених різними різьбками, шнурковим орнаментом, нарізками по пружках і рельєфними пружками в різних комбінаціях.

Таблиця II. Частина посуду в формі глибокої макітри, що її виклеєно з уламків знайдених в Караганах і переданих до місцевої школи.

Никола Макаренко.

Карагани (Карахани).

На північний захід від останніх хат села Євминки колишнього Остерського повіту, на віддаленні шось із пів версти, в напрямку на хутір Беремницький (до хутора—верстви зо дві) в місцині, що зветься в місцевих мешканців села то Карагани, то Карахани, копаючи погребя коло одної з де-кількох нових хаток, що вилізли склди майже на болото, господар цієї хати знайшов багато уламків посуду. Частина уламків попала через учня місцевої школи брата господаря до шкільної збірки, а другу було викинуто в болото. Так оповіли нам місцеві мешканці в перший день нашого приїзду до села. Мій сопутник А. В. Розанов попрямував до школи на розшуки уламків, поки ми переводили підготовчу до дослідів стільки роботу. Незабаром уламки було розшукано. Їх зберіг місцевий учитель О. М. Сеневич, що не раз своєю діяльністю був корисним археологічній дисципліні. Уламки посуду, як виявилось, були надзвичайно цікаві¹⁾. Ми зробили спробу дослідити бодай невеликою мірою місце знахідки.

Виявилось, що хатку Федора Сергієвича Купрійця власника шматка землі, де знайдено речі, щойно збудовано. Він, як і два три інші господарі вийшли сюди на луговину, майже на болото, на той невисокий, але дуже широкий горбок, що його оточують майже зо всіх боків болото й дуги. Підчас копання погребя поруч з хаткою, на глибині приблизно = 1 метру знайдено було череп'я, яке власник мав: „Боронь Боже, ще придуть та почнуть [копатись]“. Брат же брата; частину черепків викинув, а частину вирішив однести до школи. І побоявання власника, як виявилось, зовсім не було безпідставним: приїхали й почали копатись“. Спочатку наша поява в його

¹⁾ Більшість їх майже підійшли один до одного й склали верхню частину посуду блязлого до макітри.

ляється, а ягоди прорізуються балками з похилими боками—роста-
шувалась колись мідетська колонія. Трьохкутний клаптик поверхні
обмежується зі сходу—берегом лиману з неприступною стіною; з ши-
ночі—балкою, що ніби вже досить заплівла, і з південно-західного
до берега, тим глибокою й тим неприступнішою. Цей куток в тому
місці, де утворюється ріг, біля берега, являє собою найнищий пункт,
що своїми природними умовами прекрасно ізолюваний від решти
площі: зі сходу з абсолютно неприступним урвищем, з південного
заходу також природним урвищем. З півночі, крім того, вся лев-
а частина Ольбії, і мені здається, тут треба шукати решток не лише
найдавніших часів Ольбії, а тут такі напевно переховуються рештки
поселення до-Мідетського, до-Ольбійського. Такі захистні, самою
природою ізолювані пункти завжди обирали, як місце поселення
різні народи стародавнього світу. Але, тут само на цьому клаптику
і найвишльіше попована поверхня. Горби то менших розмірів, то
зовсім великі, ями, ямки, рівчачки, воронковидні поглиблення і прямо
провали змінюють одно одне. Ні ходити, ні тим паче їздити не мож-
ливо. Доводиться скакати, лазити, пльгати, або так маневрувати,
лишню канаву, переходять за рів на північ і містяться по всій
площі колишнього городка. Вони то зникають в одному будів-
ельному місці, то зникають, залишаючи новеличку площу чистого, то
їх праць над вибиранням з землі блоків каменю, з яких складені
були мурі різних будівель колишньої Ольбії та її колишні місця
или будинки, які найкраще збереглися, що в дих самих пунктах сто-
їть величезна будівельного матеріалу. А між ними, що далі на пів-
ніч від цього рижка, то більше й частіше трапляються канави, які
правильними рядами вкривають поверхню в різних напрямках. По-
тяжкість, а в де-яких місцях величезна кількість, але-ж їхня про-
пий мірі доповнюють безраднісну картину (рівнобіжними рядами) в пе-
рсоналі майном міста Ольбії.

Ями та горби—наслідки здобування каменю колишніми власни-
цями—Безбородками та Мусініми-Пушкініми на різні їхні госпо-
дарчі потреби: і для будівель, і для вивалювання вапна і т. и., а прав-
дина та Тизенгаузена, Гадаючи з їх зовнішнього вигляду Ольбії Забі-
не було доведено до материка, вони не прорізали, таким чином, всі
культури пошарування.

XX. Вигляд будівлі розкопкі А. 2.

На території міста, над самим береговим урвищем підносяться
вгору рештки колишньої великої могили, що зветься «Зевсовим кур-
ганом». Назву цю могили дав гр. Уваров. За межами городка в північ-
ному напрямку залишаються рештки кургану «Еварієві й Ареті»
з гарним склепом під ними.

В північно-східньому кутку міста стоїть будинок з баштою го-
лошнього малка морського управління. А біля Зевсового кургану—
помешкання сторожа заповідника. Між тим і другим стоїть невелич-
ка хатка, що її збудував в революційні часи селянин,—в сучасний
мент належить Управлінню Ольбійського Заповідника.

Така поверхня колишнього багатого міста Ольбії. Усі ранні роз-
копані місця, вся кладка різних відкритих будівель, оголена поне-
редніми дослідями М. Фармаковського: городські мурі, мурі буди-
нків, башт, мурі стін на вулицях.—все це в мент нашого приїзду
звлякло собою повну руїну. Все було розрито, частково вивезено,
решту розкидано, поламано, побито. Величезні блоки в декілька де-
сятків пудів, що лежали в кладці мурі правильними рядами, було
не тільки зрушено а місця, а геть далеко відкинуто. Ми зробили
фотографічні знімки а цих руйн як раз а тих самих пунктів, з яких
фотографовано було їх підчас відкриття. І, здавалось—нічого сіль-

ного немає в цих картинах з тим, що було після їх відкриття до
революційних часів.

Північні ворота в місто, що виходили прямо до вулиці с. Пару-
тило⁴⁾, й відкриті 1908 року, в сучасний мент абсолютно знищені
селами, від них не залишилось ніяких решток. Миські мур з ба-
тою IV—III стол. до н. в.⁵⁾ по південно-західній лінії трьохкутника,
куди під'їхати досить трудно, над зячюю балкою, також досить по-
терпіли. Відкритий 1909—10 рр.⁶⁾ в прибережній частині Ольбії двори-
к а жертвником посередині, шкідливі частини колою, з мозаїчною
дрілкою в одному з приміщень зруйновано до центру, барабани колою
з жертвником вивезено, залишилась на місці лише плитнича
додівка.

На стінах в чудесному склепі Зевсового кургану з'явилися кві-
розкопки, завдяки тому, що південно-східна частина насипу зали-
шилась на місці, а решту всю знято, а також тому, що у протилеж-
ного північно-західнього боку підчас очищення решти будинків, що
лежали поруч з курганом, знято весь насип і навіть частину ґрунту,
на якому було насипано курган. Таким чином велика вага давати
з південно-східнього боку на склеп, а упору йому з протилежного
краю немає.

По всіх розкопах аж до нашого приїзду, ба навіть і підчас самих
дослідів, бродить і бродила селянська худоба, що її селяни впу-
скають на пастись по Ольбійському заповіднику, тому, що селяни
й до сього часу не можуть помиритись з тим становищем, що земля
під самим селом не належить до їх користування. Тим часом у селян
багато землі далі від села, що лежить невикористана, покрита бур'я-
ном, полином.

За межами миського трьохкутника, поруч з його стінами, розмі-
стився величезний могильник з насипними могилами й без них,
Перші знаходяться в безрадному стані попованих скарботукачель-
німи ямами; другі—теж здебільша пограбовані. Могильник підходить
під село, й кожній хазяїн підчас будівлі своєї хати знаходив у ньому
різні речі, з похоронами.

Працю цього року було скупчено біля Зевсового кургану в трьох
місцях. В північному напрямку від кургана заложено два розкопи
(Б і В), працю над якими керували різні особи, і третій розкоп (А)
в західньому напрямку, від кургана, до якого потім приєднали ще
два розкопи (Г і Е). Працю над ним довелося керувати мені з по-
чатку аж до кінця. Розкоп «А»—в західньому напрямку від кургана,
у віддаленні біля 25—30 сажнів.

⁴⁾ Отчет И. Археологической Комиссии за 1908 рік.
⁵⁾ Отч. И. А. 1903—1904 р.
⁶⁾ Отч. И. Археол. Ком. 1909—10 рр.

XXI. Уламок метарської чашки з розкопу. А. 3.

Визнано було за потрібне дослідити колишню вулицю, що про-
ходила в горіди через це місце в напрямку від північних миських
ворот, відкритих р. 1908, до протилежної частини міста, що лежить
в південному кутку трьохкутника, можливо,—до Агори. Майже рівно-

біля слідам вулкані попередні дослідники (Забілін) провели довгу канаву прямо з півночі на південь. Поруч з цією канавою заложено інші розкопи. Робота провадилася за способом закладки квадратних кесонів по 5 метрів розмірами з кожного боку. За весь час роботи (26.VII—1.IX) на городищі (роботи на некрополі провадилися довший час) досліджено місце в сімнадцять таких квадратів. Один з них залишився незавершеним. Досліджене місце маємо з заходу на схід (до розкопу Г) 20 метрів при різній поглибленості квадратів в залежності від того, яку будівлю зустріли, глибина їх перебічно досягала 3-х метрів. Вся земля з розкопу вивозилася вагонетками і спускалася з поверхні площі вниз до берега, схилом обрива.

В розкопі зустріли низку будівель різних періодів життя міста. Збудовано їх було з піщаного каменю, шматків каменю необробленого, вальків глинни й неопаленої цегли. Після знищення будівель попереднього періоду нові будувалися або з нового матеріялу на тих же самих рештках, іноді залишаючи ті-ж самі фундаменти і на них виводили нову будову, з іншого, або з того ж самого матеріялу, або ж зашивали вежі попередні рештки й починали будувати знов з зовсім іншого матеріялу. На підставі того, що ми відкрили в нашому розкопі, помітно, що за привід для кожної нової будівлі брали різноманітні життєві злища: не лише неадаптивність попередніх помешань для нових умов, або їх ветхість, а й інші причини, наприклад—пожежа, а також і якісь руйнації примусового характеру, очевидно, після ворожих нападів.

Першу будівельну кладку ми зустріли, поглибившись до 0,88 м. Вона залягала під коричнявим нашаруваним ґрунту, потім сірої землі, в рішій мірі була насичена різноманітними рештками минулих культур і нарешті могутнім суцільним нашаруваним черепків дуже нагадувало вистокту. Його було кілька разів розділено тоненькими прошарками глини. Таке нашарування набувало більшої товщини чим далі на північ від місця стіни, що лежить нижче.

До початку кладки знайдено в землі, крім звичайних черепків амфор, не мало уламків чорнолакового посуду V—IV століття до нашої ери й черепків посуду переходного типу до елінізму, багато шийок амфор, шматків черепків теж з елінізму, багато незвичайні шматочки посуду клазоменського, та павкратійського (другої полов. VI стол.) й також коринтського. Більшість же уламків належала до посуду чорнолакового аттичного походження. Між ними в стародавні часи олів'яним дротом після того, що скріплені ще бито. Таких уламків траплялося немало. Вони свідчать про те, що

XXII. Керамічна чорнолакова голова коня. Окраса вази. Розкоп. В. 4.

аттичний посуд в Ольбії дуже цінували й не всяку розбиту річ викидали, а спочатку її скріпляли дротом і користувалися нею, поки остаточно не було її розбито. Уламки амфорних пузатих шийок належать до найстарших часів. Не мало зустріли ми також уламків з темної сірої глини місцевої роботи і з глини червоної того самого походження. В нашаруванні під череп'яним знайдено багато окремо розкиданих вулгів. В ньому ж трапилися уламки темноїсірого посуду з дуже гладенькою поверхню,—того посуду, що знаходять в архаїчних могилах некрополя Ольбії.

Крім керамічних решток, трапилося в підчереп'яних нашаруваннях багато кісток ріжних тварин в дрібних уламках. А також кісток заготовлених для якогось виробництва, в формі заструганих на чотири площі; в розрізі поперечному—квадрат. Кінці таких заструганих кісток залишалися необробленими. Зустріли також дельвіа бронзових трьохкутних стрілок і бронзові й рибні—грошові знаки.

Кладку, що ми відкрили, було зорієнтовано з північного сходу на південний захід. Лідцем (передом) вона поставлена на північний

захід і з цього боку мала рустовану облямівку. Довжина її досягала 5 метрів. І далі на схід її було докладено каменем без обробки. Протилежний бік, що, як виявилось, становив унутрішню частину будівлі, був нерівний і складено його було з необробленого каменю, залитого розчином, між яким трапилося два великі уламки з мarmору. По внутрішній стінці цю складали три ряди тесаного каменю, на четвертому ряді—з каменю необробленого, який правив за підвалину. Лише стінки, як виявилось далі, виходило на вулицю. Височина її з підвалиною—від 0,58 до 0,70 м.

З північно-західного боку стінки, на глибині, рівній залягання підвалини, під нею знаходилась решта вимостки з обкрутлених валунів. Цю вимостку укладено на рожеватому розчині, й вона лягала собою пішохід (трогуар).

З південно-східного боку стіни містилися низка помешкань, що їх було складено то з каменю, то з вальків глини—«лампачу», то з великої необпаленої цегли. Складено в різні часи, як підчас спорудження рустованої стінки, так і раніш.

Надвірня рустована стінка датується еленистичними часами (IV—III стол. до н. е.). Помешкання, що за нею розміщені, належать почасті до тієї самої доби. А ті, що глибше від рівня заснування стіни—до часів попередніх.

Раніш будування стінки (тоб-то раніш IV—III стол.) закладено частину того помешкання, що складено з великого каменю за рустованою стіною й до якого потім додано північно-східною та південно-західні стіни з дрібного каменю, на долівці якої вирита кругла яма для переходу різнорого збіжжя.

Старіша від цієї будівлі решта двох закладених у рівчак, що прокопані в материк глини, кам'яних стінок. Вони підходять під попередню стінку в поперечному напрямку, що-до часу походження їх можна віднести не пізніше, як до V-го століття, можливо, до кінця VI-го.

Поруч, в східному напрямку, розкоп захопив частину або тієї самої будівлі, або іншої одночасової (поки що, до дальших дослідів—трудно сказати з певністю), що підходила до нашої.

В напрямку південно-східному нашого розкопу відкрито частину цікавої будівлі, не пізнішої, як V-го століття, над руїнами якої скрізь залягав прошарок попелу та вугілля, що походить безумовно від пожежі, якою будівля було знищено. В південно-східному кутку її наполовину врито було в землю долівку амфору. Частину її долівки («трамбована» (уторована), частина виложена каменем. «Трамбована» (уторована) частина—не що інше як долівка, яка складалась з трьох рівномірних шаруваль жовтій глини, що чергувались з дуже товстими прошарками темносірого напотоу. Утворилась ця долівка

XXIII. Арибалічний лекиф некрополя. Мог. ч. 9—12. 5.

таким способом: спочатку накладено шар глини, на якому утворився напонт, не знімаючи якого знов повторили шар глини і т. далі. Така долівка в цьому помешканні.

В засну, що заповнював зазначені помешкання, знайдено силу уламків керамічного посуду, шматків різного будівельного матеріалу, незначну частину речей бронзових, не мало кісток різних тварин (їх узято для визначення в Академію Історії Матеріальної Культури), різноманітних кістяних уламків від різних виробів, форм для лиття металевих речей.

Присутність у верхніх шарувальних уламків стародавньої кераміки VI—V стол. одночасово з уламками значно пізнішої кераміки еленистичної доби і навіть ще пізнішої пояснюється звичайним яви-

цем—переритою землею, викинутою наверх з нижніх нашарувань, почасти в стародавні часи, коли будували новіші будинки, почасти в часи розшуків будівельного матеріалу усі наступні періоди існування руїн Ольбії.

Великих площ непереритої землі,—площ, на яких би збереглися в своїому первісному положенні всі нашарування, що їх утворило життя Ольбійської людности, в нашому розкопі було не багато. Лише частина площі перед рустованою стіною, на північний захід, та приміщення на південний-схід від цієї самої стіни зберегли свої вікові нашарування в тому вигляді, в якому вони утворились. Точне визначення нашарувань і знахідок в них буде зроблено в іншому місці.

Вимощений округлим бруковим камінням пісохід, що йшов під північно-західною рустованою стінкою, повертав під прямим кутом в напрямку на південний схід, власне на ту вулицю, що в минулі часи життя Ольбії проходила від північних воріт через увесь город, і яку наші досліді цього року мали на меті відкрити. На розі цього повороту, вище вимостки, улаштовано було з напів обробленого каменя, поставленого на ребро, круг невідомого поки що призначення, який зовсім не належав до часів вимостки. Це будова пізніших часів.

Детальний опис відкритих цього року архітектурних пам'ятників, як і різних речей побутових і художніх, ми подамо в іншому місці.

Речі з дослідів міста Ольбії (1926 р.)¹⁾.

Таблиці:

- 1/17²⁾. Уламки керамічного посуду Коринтського, Клазоменського котли, амфори та інша посудина VI—V стол до н. е.).
- 2/23. Уламки іонійського та коринтського посуду.
- 3/19. Уламки різного іонійського посуду.
- 4/7. Уламки червонолакових кіліків з різаними та штампованими орнаментами та двох червонолакових флаконів. Робота Аттики V ст. до н. ери.
- 5/5. Уламки червонолакових чашок та кіліків атицької роботи V ст. Між ними фрагментований аск (ч. 1517).
- 6/29. Уламки різного червонофігурного посуду кінця V-го, початку IV-го стол. до н. е.
- 7/6. Уламки червонолакових кіліків з видавленими та різаними орнаментами.

1) Виставляється лише зазначену частину знахідок 1926 року. Інвентар знахідок цього року має в собі: 2412 (город) + 193 (некрополь) + 19 (друковане) — Миколаївського Історично-Археологічного Музею, якому передано речі з дослідів Ольбії 1926 року. Число взято в дужки—інвентарне число Миколаївського музею.

2) Число що над рисою, є число нашого каталогу. Число під рисою (друковане) — Миколаївського Історично-Археологічного Музею, якому передано речі з дослідів Ольбії 1926 року. Число взято в дужки—інвентарне число Миколаївського музею.

XXIV. Керамічний посуд з Ольбійського некрополя. 6.

- 8/42. Уламки різного посуду, покритого світло-жовтуватим анго-
бом та оздобленого чорно та червонолаковими смужками.
- 9/31. Уламки різного чорнофігурного посуду, здебільша IV сто-
ліття до н. е.
- 10/30. Уламки посуду з чорнофігурним розписом. IV—III століття
до н. ери.
- 11/37. Уламки червонолакового посуду, зламаного, побитого та скри-
пленого олів'яним дротом.
- 12/46. Уламок червонолакового посуду з орнаментациєю розписною,
штампованою та рельєфною.
- 13/10. Уламки червонолакового посуду з надряпанними словами та
окремими літерами.
- 14/32. Уламки різного червонофігурного посуду.
- 15/66. Уламки червонолакових мегарських чашок.
- 16/67. Уламки червоних мегарських чашок.
- 17/69. Уламки мегарських червонолакових та червоних чашок. Між
ними—уламок маленької глиняної чашечки з вдавненим орнамен-
том, без лаку.
- 18/68. Уламки червонолакових мегарських чашок.
- 19/38. Уламки червонолакового посуду III-го стол. до н. е.
- 20/22. Уламки пелік, енохое та кантарів червонолакових та черво-
них, розмальованих темперною технікою. III—II стол. до н. е.
- 21/18. Уламки еліністичного посуду, вкритого кепським чорним
лаком, та оздобленого розписним та вирізним орнаментом. III—II ст.
до н. ери.
- 22/51. Уламки посуду місцевого виробу, з сірої глини.
- 23/55. Уламки вінчиків грубого місцевого посуду оздобленого по
краю вінців, та біля основи шийок посуду.
- 24/54. Уламки вінців посуду з ручками та вушками, місцевого
виробу.
- 25/40. Уламки великих бляд з червонуватої глини, оздобленого
по вінцях.
- 26/57. Уламки грубого посуду місцевої роботи, з орнаментациєю
по вінцях, та біля основи шийки.
- 27/61. Уламки глиняного сірого посуду місцевого виробу.
- 28/60. Глиняні та кам'яні затички. Так звані глиняні пряслиці.
Два глиняні круглі підвіски. Черепки, що їх оброблено в кружок—
для гри.
- 29/65. Мініатюрні чашечки (солянки ?) червоної глини.
- 30/64. Різні форми для ліварництва оздоб. браслетів, сережок,
доважів і т. п. Між ними (ч. 2175) кам'яна форма для вилну брон-
зових орлячих голів.
- 31/7. Різні вісяні виробу; заготовки, образки, колодки ножів з кон-
центричними кружками, оправа гребня й інші речі.
32. (А. 1816). Фрагментована червонолакова мегарська чашка з еро-
тичними сценами.
33. (А. 1378). Уламок до попередньої чашки.
34. (А. 1034). Фрагментовані червоноглиняні кратир мініатюр-
них розмірів.
35. (А. 556). Уламок червонофігурного кратира з сисунком голови
Гермеса Полігнотівського стилю.
36. (А. 2369). Головка барана з шийної пасти—коричневої та
37. (А. 390). Відкритий фрагментований світець сірої глини,
з рукою.

XXV. Керамічний посуд з некрополя Ольбії. 7.

38. (А. 1651). Світець рожеватої глини (з пробитим дієм). D 0,07 м
H.—0,058 м.
39. (А. 1447). Уламок рельєфної окраси вази з рожеватої глини.
фарбованої чорним лаком з металевим відбитком. Найб. розміри =
=0,072×0,078 м.
40. (А. 1236). Теракотова головка статуетки богині Кибели. H =
=0,06 м.
41. (А. 2307). Половина відкритого сіро-глиняного світця, з коніч-
ним носком. Найб. розм.—0,095 м.
42. (А. 2366). Уламок світця червоної глини.
43. (А. 2370). Уламок маленької коринтської котили. H.—0,041 м.
44. (А. 1829). Жіноче погруддя з рожеватої теракоти. (Передня
частину підставки й потилицю відлаmano.)
45. (А. 1777). Сіроглиняний світець (з відламанним носком) D =
=0,047 м. H.—0,051 м.
46. (А. 937). Фрагментована іонійська чашка D.—0,07 м. H.—0,08 м.
47. (А. 2338). Уламок теракотового гамбуа з іоніками. Вис.—0,058 м.
48. (А. 2111). Половина червонолакового відкритого світця. D.—0,93 м.
Вис.—0,022 м.
49. (А. 2364). Половина невеличкої коринтської сіроглиняної ко-
тили, з червонолаковим розписом. Вис.—0,042 м. Діам. дещо—0,082 м.
50. (А. 472). Фрагментований сіроглиняний кантар. Вис.—0,102 м.
51. (А. 1893). Уламок червоноглиняного фризу (?) з іоніками.
Найб. довж.—0,12 м.
52. (А. 527). Фрагментований світець рожеватої глини з черво-
лаковими смужками. Діам.—0,062 м.

53. (A. 1171). Уламок сіроглиняної теракотової статуєтки (рука, що підтримує збори одягу). Найб. розм.=0,102 м.
54. (A. 1946). Половина чорнолакового світця, з обламаною рукою й широким носиком.
55. (A. 1946). Верх теракотового чорнолакового світця. Найб. довж.=0,085 м. Діам.=0,06 м.
56. (A. 1566). Половина глиняного світця з довгим носиком й із зламаною рукою. Найб. розм.=0,110. Вис.=0,045.
57. (A. 522). Тулуб жіночої статуєтки, обламані ноги, руки й голова. Найб. вис.=0,068.
58. (A. 2409). Червоноглиняне наверш'я в формі розетки. Діам.=0,027.
59. (A. 2332). Чорнолакова чашечка темно-сірої глини; зклеєна з уламків. Вис.=0,026. Діам.=0,075.
60. (A. 204). Уламок розписної черепиці. Орнамент у вигляді коричневого меандру на світло-палевому тлі. Шир.=0,075.
61. (A. 2123). Фрагментов. червоноглиняна жіноча маска архаїчного типу. Найб. розм. 0,058.
62. (A. 827). Уламок керамічної статуєтки: рука, що тримає яблуко.
63. (A. 1828). Уламок краю сіро-глиняної черепиці з орнаментальною меандром та літерою «A». Найб. розміри=0,11 м.
64. (A. 1164). Уламок теракотової статуєтки Ерота. Верхню частину тіла покрито плащем. Найб. розм.=0,08 м.
65. (A. 1161). Маска Сілена—окраса від чорнолакового розбитого аска. Найб. розм.=0,034 м.
66. (A. 1512). Мініатюрна жіноча головка жовтуватого глини, пофарбована світло-палевим кольором. Найб. розм.=0,021 м.
67. (A. 2184). Фрагментована ліва жіноча рука з двома перстеними (уламок статуєтки). Найб. розм.=0,059 м.
68. (A. 623). Ріжок чорнолакового аска, в формі голови лева з вирізними рисками. Довжина=0,028 м.
69. (A. 1959). Головка сіроглиняної статуєтки Кібели (з відбитим носом та головним убранням). Найб. розміри=0,072 м.
70. (A. 939). Фрагментований чорнолаковий кілік з різаним та штампованим орнаментом.
71. (A. 1510). Іонійська енохія, з трьома червоними поземними смужками на плечах і хвилястою орнаментовою смугою, написаним на світло-жовтому тлі. (Розбита, склеєна). Н.=0,217 м. (з вушком) Д.=0,147 м.
72. (A. 1771). Уламок мармурової тарілки. Найб. розм.=0,081. Товщина стінки=0,014 м.
73. (A. 1995). Два уламки сіроглиняної миски, з двома обламаними руками Н.=0,078 м. Д. денця=0,067 м.

Речі з дослідів Ольбійського некрополя (1926 р.).

74. (B. 71). Теракотова статуєтка свині. (Розламана, склеєна). Н.=0,048 м. Довжина=0,83 м. Могила, ч. 17.
75. (B. 4). Чорнолаковий кубок (розбитий, склеєний). Н.=0,10 м. Д.=0,108 м.
76. (B. 63). Енохія з сірої глини. Н.=0,126 м. Д.=0,065 м. Могила, ч. 15.
77. (B. 24). Чорнолаковий флакон, з меандровим орнаментом. Н.=0,028 м. Д.=0,04 м. Могила, ч. 3.

78. (B. 59). Арибалічний червонофігурний декіф з образом жіночої головки. Н.=0,061. Д.=0,04 м. Могила, ч. 2.
79. (B. 15). Іонійська енохія світло-жовтої глини, з лавовою чорною смужкою на плечах. Н.=0,15 м. Д.=0,118 м. (Розбита). Могила, ч. 6.
80. (B. 75). Чорнолаковий декіф. (Розбитий і склеєний). Н.=0,23 м. Д.=0,173 м. Могила, ч. 9—12.
81. (B. 48). Глиняний глечик світло-палевого кольору. Н.=0,07. Д.=0,062 м. Могила, ч. 16.
82. (B. 5). Чорнолаковий декіф, з парними прамісними ривками. Винця та шийка зламані. Н.=0,78 м. Д.=0,053.
83. (B. 70). Чорнолаковий кілік, на низькій підставці. Н.=0,04 м. Д.=0,123 м. Могила, ч. 17.
84. (B. 16). Чорнолаковий кілік на низькій підставці. Н.=0,04. Д.=0,116 м.
85. (B. 72). Теракотова статуєтка лежачого лева, світло-рожеватої глини. Найб. розм.=0,072×0,048 м. Могила, ч. 17.
86. (B. 57). Іонійський глечик червоної глини, оздоблений двома червоними смужками на плечах. Н.=0,134 м. Д.=0,115 м. Д. вивітків=0,088 м. Могила, ч. 2.
87. (B. 69). Сірий глиняний глечик з рукою. Н.=0,135 м. Д.=0,129 м. Д. вивітків=0,086 м. Могила, ч. 17.
88. (B. 39). Чорнолакова чашечка з штампованою та різаною розеткою на дні. Могила, ч. 5.
89. (B. 64). Чорнолаковий гутус (IV стол. до н. е.). Могила, ч. 15.

XXVI. Керамічний посуд з могильника в с. Гурбінцях. 1.

Микола Макаренко.

Археологічні дослідження та розшуки на Прилуччині.

Колішній Прилучський повіт, а нині значно поширена Прилучська округа в археологічній літературі відзначаються значною обмеженою кількістю відомостей про їх пам'ятки старовини. У дослідника залишається враження ніби-то Прилуччина таких пам'яток не має. Лише з десяток відомостей про випадкові знахідки речей різноманітних культур—і тільки. Не вірилось в таку відсутність решток колишнього життя в цьому кутку. Тим більше не вірилось, що сусідній повіт, як Переяславський так і особливо Роменський, наповнені могилами, стоянками, городищами різноманітних народів і всіх діб. В останніх повітах провадились досліди, в наслідок яких маємо багату матеріальну культуру минулого, що стали відомі всьому цивілізованому світові. Не припустима річ,—що Прилуччина не володіє чи тільки самими, чи іншими, але так багатими культурами, що розвинувшись на її терені.

Археологічний Комітет Академії Наук поставив за мету простежити по можливості всю територію Прилуччини й пам'ятити в дальшому плані свої роботи відповідні пам'ятники для дослідів. На зустріч такому побажанню Комітету еверував свої сили місцевої Окресноком, який до речі—допору утворив Окресногий Музей.

Археологічний Комітет доручив нам зробити попередні розшуки й дослідження на такі роботи асигнував Окресноком в обмеженій сумі 250 карбованців. Але приємно культурне ставлення до справи

дослідів з боку Голови Високому гом Касьяна, Я. Я. та секретаря Людина, П. М.—я повинен заявити—справу дослідів значно полегчило: до зазначених невеличких асигнувань нам дано можливість користуватися засобами переувавши по округі, що наповнили зменшило витрати наші. Завдяки цій культурній допомозі, ми мали змогу оглянути майже половину округи, за невеликий час—коло двох веділь і здобути не малу кількість спостережень.

Мандрівки по округі було виконано в таких напрямках: 1) з міста Прилук на с.с. Вільшану, Іваницю, Калюжичі, Соширинці, Тростянець, Охнічки, Срібно. 2) Від Срібного на с.с. Гурбінці, Дігтярі Іванівці, Переволочку, Мольки до Прилук. 3) З Прилук на с.с. Мааки і до Безбахівки, а звідти—назад.

1. Городище і могильник біля с. Вільшаної.

В напрямку з м. Прилук на с. Іваницю, аж до села Вільшаної ні праворуч ні ліворуч ніде не помітно абсолютно ніяких земляних пам'яток: ні городищ, ні могил. Дорога довгий час підіймається вгору. Кругом—горби, балки. Спочатку йде сипкий пісок, потім суглинок. Поверхня не приваблива так для колишніх мешканців, як і для сучасних. Інший характер місцевості. Більше рослинності. Місця привабливі, пісок почалась чорно-земля. Вільше рослинності. Місця привабливі. Зовсім несподівано зустрілась велика група могил, з зовнішнього вигляду—слов'янського походження, біля с. Вільшаної. Група Івано-панських могил розмістилась в південно-східному напрямку від села в дубовому лісі, що криває схили узгір'я та горбів, які проходять по-над долиною з південного сходу на північний захід. Група лежить на одному з різких виступів. Вона дуже компактна й складається з невеликих (не вище 2-х аршин), але широких в основі модалок. Біля деяких з них помітні ричваки. На могилах ростуть дуби, підрахувати кількість їх не вдалося завдяки лісові. Місцевість, де знаходяться могили, у селі має назву «Городище». Так її вважали по ділянці городищу, яке розміщено тут таки поруч в напрямку на південний схід, у віддалі 150—200 сажнів.

Городище обіймає значну площу схилів, що йдуть до лугової долини, на південний захід від городища й анале собою природною долиною, що тепер покрита лісом, з її першого поверхню, похилою площину, до луку, яку обведено великим ровом та валом. Останні розміщені до луку, яку обведено великим ровом та валом. Останні розміщені в формі підкови, кінці якої підходять до самих крутих спусків у долину. Віддалі між їх кінцями приблизно—320—350 метрів. Близько до південного кінця валу на площі городища починається, в напрямку з північного сходу на південний захід, неглибоким ричваком, який потім що далі вона усе глибшає й глибшає й переходить

ликий аматор природи й усього рослини, я заїхав і сюди, щоб побачити, що саме являє собою цей величний парк і подвійно був вищгороджений. Зустрів там те, чого не чекав. Не буду говорити, що парк, що мене зачарував, зупинився, на трьох кам'яних бабах, що переховуються в цьому класичному парку, виконуючи роль опису. Звідкіль їх перевезено сюди і в які часи, нам ніхто нічого не міг сказати. Але ясно, що «баби» з'явилися тут, мабуть, під час, або за скоро після улаштування самого парку з його штучними горами, долинами. Дві з них поставлено було на двох протилежних берегах самого найбільшого ставка, що підходив близько до колишнього палацу, від якого зараз лежить купа бруду з цегли, що поросла лободою. А третю «бабу» поставлено на найвищій горі, на яку підійти, можливо лише спіральною доріжкою.

Та, що була найближче до місця колишнього палацу й стояла на березі, як ми знайшли, упала головою в воду. Це звичайного типу «баба» з маленькими ніжками, чашкою в руках, яку вона тримає обома руками коло пояса, з двома ясно відзначеними грудьми і чудесною в чотирі ряди низкою намисто, що оброблено було досить ретельно, але в сучасній мент вже занадто обвітрившись. Ми прохали управителя заповідника бабу підняти й поставити. (Див. фотографію на виставці).

Друга «баба», що стоїть на протилежному березі в кущах терну, — іншого типу. Це — чоловіча постать з товстими ногами коло клубів зведеними в ступні на шпильку, з м'ясистим тулубом і плескочатим обличчям. Руками підтримує чашу коло пояса. Вертя мохом. (Фотографію на виставці).

Третя, що стоїть на штучній горі — чоловічча постать того самого типу; на голові її шапка. На спині — коса й окраси. Вроблена в камінь новий. (Фотографію на виставці).

V. «Мечеть» біля Тростянця.

По дорозі з с. Сокориньця на Тростянець, приблизно в 1^{1/2}—2 верстах відділення від останнього, на перехресті доріг, в одному з кутків між ними знаходиться невідомого призначення земляне спорудження, яке селяни звуть «Мечеть». Дороги в цьому місці розгалужуються на шість рукавів: 1) — на Іванці; 2) на Рубанку; 3) на між дорогами на Васівці; 4) — дві дороги на Рубанку; 5) на Сокиричці. В кутку, підвищення, що має по поверхні концентричні валки та рівчачки. В центрі знаходиться западина. Її оточує кільцевий валок діаметром — 5,50 м. з виходом. За ним навкруги — довгачка площадка. Далі — шов капачка й валок, що розміщені значно ближче од першого вала. За ними — легенький схил до поля, що оточує підвищення.

Від селян нічого не пощадило взяти, хто я коли збудував це спорудження. Здається мені, що це не ніщо інше, як пристосування до якоїсь, мені напевно невідомої мети, курган. Чи не улаштував тут один з аматорів усього винагород, один із Скоропадських, яку-будь «баєчку», навіть, «храмик» і т. н. На таку галяву, крім назви, наводять нас і те, що в двох кутках біля цього спорудження росте по три оосокори, посаджені трикутником. Та, крім того, на поверхні спорудження й по-за ним помітні ямки, поглиблення ніби то від стовнів і т. н. Загальний діаметр спорудження = 40 метрів.

VI. Могильник „полів похоронних ури“ у с. Гурбинцях.

Навкруги села, на полях, розкидано не мало курганів, що самотньо підіймаються в різних напрямках. При виїзді ж з села на Срібне, на домінуючих висотах є, крім поодиноких, і значні групи могил. Височина й величина їх різна. Всі вони розорюються. Багато між ними є таких, що ледве помітні від оранки.

При виїзді з села, кутком Саївкою, по дорозі на с. Савинці та с. Поділ, тоб-то в напрямку на південний-схід, коло останньої хати села, що ліворуч дороги і зараз же за кузницею, що міститься праворуч, відкриває могильник — так званого типу «полів похоронних ури». Між селянськими бабами, жінками та молодцями він став відомим вже давно; вони його, власне кажучи, й відкрили вибравши глину для мащення хат та долівок, а разом з нею речі, але не знайшлося «доброго» чоловіка, який би подав про це відомості, не двалитесь на так звану селянську інтелігенцію — селянських навчителів (в селі є семіричка). Так і нам трапився на очі цей могильник випадково, с семіричка). Так і нам трапився на очі цей могильник випадково, завдяки одній речі, що переховувалась в Сокиринському Палаці і який не стосувалося до вищезазначеної культури, але її було знайдено поблизу від місця могильника. Маю на увазі невеличкий горденочок з орнаментациєю, що належить добі мідно-бронзової, і якого приставив у Сокиринці місцевий навчитель М. К. Саї. Вія, цей горденочок і відкрив мені дорогу до давно відомого селянам могильника.

Могильник починається біля стін самої кузні (а можливо, що й кузня стоїть на ньому, або або на частині його). Дорога, що виходить з села кутком Саївкою, перерізує тут невисокий утишок. Праворуч залишається в прорізї невисока стінка — уривок в глині лисового походження. Тут місцеві селяни беруть глину для своїх хат і, добуваючи її, вже з давніх давен знаходять в глині різної форми й розмірів посуд.

З таких посудин, що збереглися до цього часу на селі, я одержав від хазяїнок до кількох мисочок і глечиків. В одній мисочці хазяїнка зберігала сіль, в другій просо. Таким чином практичний підхід до

вважають сказати що-небудь певно про час їх походження. Здається, треба гадати, що вони належать до пізніх часів. В сучасній мент городище відоме під назвою «Рудькове». Під ним же ім'ям воно було відоме й Шафонському¹⁾. За словами останнього, на городищі ніби-то стояв колись хутір поручника Андрія Горленка й називався «Рудькове». Але в сучасній мент піде на ньому не помітно ніяких решток цегляної будівлі, про які автор оповідає. Тому—чи то саме це городище, яке називав Шафонський? Топографічно воно відповідає тому самому. В південно-східному напрямку від городища тягнеться болото, що зветься «Сіркощина», ніби-то тому, що зв'язане з ім'ям Сірка.

X. Дорога від с. Гурбинців до м. Прилуки.

Між сс. Гурбинцями і Дьотярями—в полі стоїть де-кілька окремих могил. При в'їзді в село Дьотярі, коло самих хат і в дворах тільки що збудованих хат трапляються поодинокі насипи.

На віддалі 2—3-х верст від с. Іваньківців, по дорозі на с. Охнінок, де з'єднуються дороги на Охнінок та на с. Сокиринці, в лутку праворуч дороги, на гірній стороні біля ярів, що покриті лісом, росталися три групи великих могил поруч з малими. Вони круглі, а крутні боками й де-які з них розоруються.

Далі, ближче до с. Охнінок, на гірці праворуч—теж група могила. А на низькому місці, ближче до дороги, коло самого села—окремо розкидані насипи невеличких розмірів. Від самих Гурбинців і до Охнінок, крім зазначених могил, по дорозі спостережено дуже багато окремо розкиданих могил, по дорозі помітні й що не сьогодні, завтра будуть зовсім знищені плугом.

По дорозі а с. Переволочного до с. Рашки, на віддаленні від останніх хат с. Переволочного коло¹⁾—²⁾ версти розмістилися на низькому місці величких розмірів в основі могила, що вже наповнившу височини Панато. Звідтіля брали землю, щоб вимостити гатку біля с. Переволочного. В сучасній мент височина підносилася до с. Переволочного вона «Джигаловою могилею». Могили величких розмірів, що розміщуються на низьких місцях, як зазначено—різкі й тому цікаві.

Вибравшись а Переволочанських низин на нагірне плато, зустрічаємо групу могил праворуч від дороги біля річки, що над с. Моль-розоруються й тому дуже численні. Ще нобачого пройде часу, й від них не залишаться ніяких слідів.

Далі, по вей дорозі аж до Прилуки, на всіх горбах і висотах розкидані могили різних розмірів. Вей вони, або були колись і пишними і ширшими, зараз вони низенькі—від оранки.

¹⁾ Черниг. Імкфотичностиа топогр. описание* стр. 506 (2).

Коло телеграфного стовпа $\frac{146}{21}$, ліворуч від дороги росташу-

вався майдан а своїми крилами, а рядом з ним—другий. На нього варт зворнути увагу: середня частина колишнього кургана, від якого залишилося кілька навкврти а чотирма розкинутими по радіусу ва-ками,—відокремляється від кінців глибоким ровом і збереглася в вигляді горба. Таким чином, великого кургана злиго майже до колишнього материка й решта його а похороном залишилася цілою. Тут для археолога роботи над дослідями похороном дуже мало.

XI. Дорога від м. Прилуки до с. Безбахівки (Вейсбахівки)¹⁾.

Київською дорогою з м. Прилуки на с. Мазки й далі на Безбахівку скрізь, праворуч і ліворуч розкидані і окремі могилки насипи й цілі групи їх. Єсть великі й малі. Трапляються з чіткими й гарними формами, але єсть і дуже поновані оранкою. Дуже високих мало помітно.

На віддаленні а верству від села Безбахівки (між низьким—Вейсбахівки, від імені генерала Петрових часів), а напрямку на Прилуку праворуч від дороги розміщені невеличка група широких а основі, але низеньких (зоранні) курганів. Своєю компактністю, шириною—заслужують увагу.

Список археологічних речей, здобутих підчас мандрівки на Прилуччій.

1) Горшок а сірої глині, а широким горлом і маленьким денцем, наповнений рештками палених кісток і землею. Вис.=0,102 м. Найб. діам.=0,12 м. Діам. виверт.=0,091 м. Діам. денця.=0,049 м. Б. 1. с. Гурбинці.

2) Горшок мінюторських розмірів темно-сірої глині кулеподібної форми. Вис.=0,065 м. Найб. діам.=0,80 м. Діам. виверт.=0,032 м. Діам. денця.=0,043 м. Б. 2. с. Гурбинці.

3) Горшок темносірої глині, недобудованої роботи. Частина сдбита. На місці удара долота фрагменти відсутні. Вис.=0,104 м. Найб. діам.=0,125 м. Діам. виверт.=0,10 м. Діам. денця.=0,06 м. Б. 2. с. Гурбинці.

4) Глибока мисочка світло-сірої глині ретельної роботи. Вис.=0,08 м. Діам. плеч.=0,153 м. Діам. виверт.=0,151 м. Діам. денця.=0,053 м. Б. 2. с. Гурбинці.

5) Кістяний гробічок. Платівку з зуб'ями охвачено вгорі—двома товкими платівками а півкруглим виступом. Збитий мільянами (п'ятьма) гвіздезами. Подаманий Найбільший розмір.=0,10 м. Височина зубців.=0,086 м. с. Гурбинці.

¹⁾ Від імені генерала Петрових часів Вейсбахівки, якому «показавши» були ці місця.

6) Горщик темно-сірої глини. Поверхня стінок рівна. Робота недбайлива. Вис.—0,11 м. Набб. діам.—0,126 м. Діам. вивіщ.—0,104 м. Діам. денця—0,067 м. В. 2, с. Гурбиці.

7) Горщик, високий, вузький, темно-сірої глини недбайливої роботи. Вис.—0,111 м. Набб. діам.—0,095 м. Діам. вивіщ.—0,08 м. Діам. денця—0,055 м. В. 2, с. Гурбиці.

8) Горщик, амфотерних розмірів, сірої глини, недбайливої роботи. Височ.—0,04 м. Набб. діам.—0,046 м. Діам. вивіщ.—0,038 м. Діам. денця—0,021 м. В. 2, с. Гурбиці.

9) Шабка миска коричнитої глини з різко загнутими плечима в однієї біля боки вивіщ. Над плечима—круговий рубчик. Вис.—0,11 м. Набб. діам.—0,238 м. Діам. вивіщ.—0,216. Діам. денця—0,065 м. В. 3, с. Гурбиці.

10) Уламок вивіщ з глибокої миски темно-сірого кольору з коричневим відтінком. Набб. розм.— $0,21 \times 0,094$ м. В. 2, с. Гурбиці.

11) Два уламки переравлених залізних плиток уривків (?) Набб. розм.—0,042 м. В. 2, с. Гурбиці.

12) Шматок природної вохри. Набб. розм.— $0,06 \times 0,055$ м. В. 3, с. Гурбиці.

13) Горщик темно-сірої глини з коричневими відтінками й рештов смуг по зовнішній поверхні в вигляді розпису. Весь розбито на дрібні шматки. В. 3, с. Гурбиці.

14) Горщикочк приплюсненої форми з темно-сірої глини. Поверхня оброблена вузькими площинами піби то стекою. Поверхня блискуча. Розбитий на дрібні шматочки. В. 2, с. Гурбиці.

15) Уламок різного посуду. В. 1, с. Гурбиці.

16) Три уламки посуду. В. 2, с. Гурбиці.

17) Уламок різних частин керамічного посуду. В. 3, с. Гурбиці.

18) Миска з високими стінками, з темно-сірої глини, з світло-коричневими плямами. Височ.—0,076 м. Набб. діам.—0,21 м. Діам. вивіщ.—0,20 м. Діам. денця—0,092 м. Подаровано селянкою Сай, с. Гурбиці.

19) Миска з різким заломом плечей і одігнутими в бік краями, вивіщ темно-сірої глини з відтінками (зв'язка дротом). Височ.—0,081 м. Набб. діам.—0,195 м. Діам. вивіщ.—0,192 м. Діам. денця—0,088 м. Подарована селянкою Сай, с. Гурбиці.

20) Мисочка з світло-сіро-коричнитої глини, з високими стінками, двома тшамки орнаментальні на плечах з загнутими в боки краями. Височ.—0,068 м. Набб. діам.—0,157 м. Діам. вивіщ.—0,19 м. Діам. денця—0,151 м. Придб. у панотки Киричонка. Село Гурбиці.

21) Горщикочк кулеподібної форми з маленькими вивіщми, майже зорної глини. Черний колір утворився від сучасного вогнища, в якому знаходився горщикочк у селічки. Височ.—0,103 м. Набб. діам.—0,13 м. Діам. вивіщ.—0,091 м. Діам. денця—0,057 м. Придбано у селянки с. Гурбиці.

22) Глечик з двома вушками, з двома шербицями на вивіщх, сірої глини, недбайливої роботи. Вис.—0,195 м. Набб. діам.—0,163 м. Діам. вивіщ.—0,60 м. Діам. денця—0,077 м. Між крайками крапанки кув.—0,475 м. Придбано від селянки Сай, с. Гурбиці.

23) Глечик з різким заломом плечей, вузькою шийкою і вушком, одігнутим під прямим кутом, з сірої глини, ретельної роботи. Височ.—0,156 м. Набб. діам.—0,147 м. Діам. вивіщ.—0,068 м. Діаметр денця—0,078 м. Придбано у селянки Юрченкової, с. Гурбиці.

24) Мисочка з високими стінками, вузькою рельєфною смужкою на плечах і ледве одігнутими вивіщми, з темно-сірої глини. Робота ретельна. Височ.—0,048 м. Набб. діам.—0,126 м. Діам. вивіщ.—0,117 м. Діаметр денця—0,016 м. Придбано у селянки Сай, с. Гурбиці.

25) Мисочка з високими стінками темно-сірої глини. По двох краях три вушки. Височ.—0,051 м. Набб. діам.—0,133 м. Діам. вивіщ.—0,138 м. Діам. денця—0,05 м. Придбано у селянки Юрченкової, с. Гурбиці.

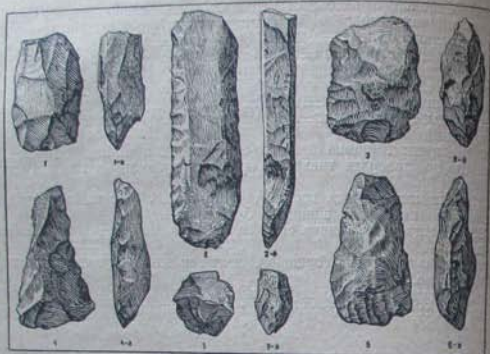
26) Віничок горщика з темно-сірої глини, з тонкою стінкою. Під вивіщми, на поверхні тшаким орнамент кривульчому і решта вуха. С. Вільшана.

27) Уламок віничка горщика світло-сірої з рожеватим відтінком глини з розписом під вивіщом. С. Вільшана.

28) Денце від горщика сірої глини. Діам. денця—0,099 м. С. Вільшана.

29) Уламок стінки горщика й частини денця червоуватої глини. С. Вільшана.

30) Уламок різного керамічного посуду. Зібрани на поверхні горщика в місцях Рудьковому між с.с. Гурбиці та Іванківці.

XXVII. Смачка, п. XVIII. $\frac{1}{3}$ нат. вел.

Михайло Рудинський.

Смачка 1).

Звітнього року автор мав до свого розпорядження лише кілька днів, щоб одвідати надсмачанські стації й перевірити спостереження р. 1925.

З тих пунктів, які відзначає звітлення за 1925 р. (I—XVII), тільки пункт VIII доставив нові матеріали, по інших—віднято окремі, нечисленні речі, що певною мірою збільшують серію характеристичних знарядь попереднього вибурування. Стації по пісках завжди природних впливів, і де-які з них навіть заховалися під піском (пн. VIII, X, XVII).

Натомість, пощастило відерати новий пункт із численними рештками виробництва й характеристичними виробами ранньо-неолітичного типу, що, здається, підводять певний ґрунт до визначення найранішої фази Смачанської неолітичної культури (п. XVIII).

Всі виробі з цього пункту зрештою кашоловані. До цього часу подібні речі траплялися тільки на тій ділянці Смачанського узбережжя, що її відзначено, як пункт XII.

1) Коротке Звітлення ВУАКу за р. 1925, стор. 13—26.

Знахідки з п. XVIII характеризують такі риси: 1) Мала кількість відщепків, 2) Трохи не цілковита відсутність сиребаків, 3) Велика, натомість, кількість грубих шкрябачів неправильних контурів, 4) Перевага ударних інструментів з нуклеоватих кавалків, серед яких трапляються виробі субовальних контурів, траншеюподібних тупорів та копанців (Табл. I).

А втім, за найбільше досягнення тогорічної подорожі на Смачку треба вважати знахідки за північною межею стації біля Вальні Демченка (п. XIII), з виробами іншої культури, що виразно промовляють за палеолітичні переживання епімагдаленієвські (Табл. II). Добрі тонкі відщепки, відщепки з карбовинами, типові різакі і насамінець, вістря творять суцільний комплекс. Два геометричні кремні, підняті разом з ними, не можуть порушити нашого враження.

Ці знахідки, відокремлені в смачанській нумерації, як пункт XIII—в, безпосередньо зв'язуються з речами, що їх піднято р. 1925 на п. XIV (звітлення за 1925 р., стор. 20—21). І ті так само релігійно рисувалися були на тлі ранньо-неолітичної культури Смачки, та були такі незвичайні для знахідок р. 1925, такі несподівані, що автор не дозволив собі висловитися за них категоричніше, хоча й підкреслював відрубний характер знахідки. На його думку, він має підстави зробити це тепер.

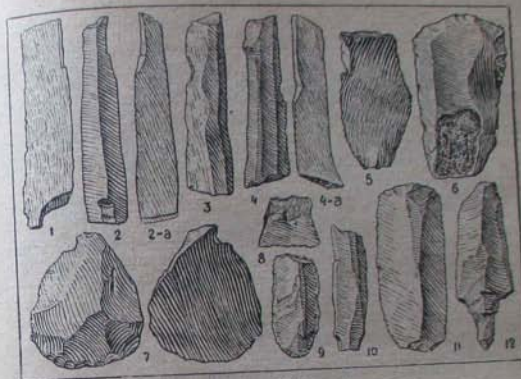
Пункт XVIII.

- 1—2. Одбивачі з кремінних нуклеїв.
- 3—26. Зразки одщепків. Найб. має впол.—0,065 при найб. широчині 0,041; найм.—0,051 при найб. широчині 0,011.
- 27—33. Зразки відщепків трикутних в перекріз з розтавленим середнім рубом* та бокові одколди нуклеїв. Найб. має впол. 0,119 при найб. широчині 0,034; найм.—0,068 при найб. широчині 0,018.
- 34—39. Нуклеї прызматичні з двома площинками одбавання. Найб. має впол. 0,089.
- 40—47. Нуклеї конічні (з одною площинкою одбавання). Найб. має впол. 0,090.
- 48—59. Нуклеоваті кавалки крем'яно конічної форми, обтесані з двох боків (далша стадія обробки нуклеїв другого типу). Найб. має впол. 0,074; найм.—0,048.
- 60—63. Інструменти, пороблені з нуклеїв першого типу (прызматичних), загострених унизу способом стиснування з двох боків. Розміри пересічні: 0,069×0,043×0,039.
- 64—72. Інструменти, пороблені з нуклеїв другого типу (конічних), являють більш-менш плоскісі аї споду, з підравкою тільки одної з граней (переважає право). Найб. має впол. 0,078 при найб. площинці одбавання з 0,060×0,036; найм.—0,067 при площинці одбавання 0,025×0,017.
- 73—74. Два різі—0,093 та 0,084.

- 75—81. Евашес тупорів різних форм, головним чином, овальної форми.
82. Копаниця, зроблена з грубого відламку кременю, плоска зі споду, добре оброблена по краях верхнього боку її по леуу. Впод. 0,130, найб. широчинь 0,043; найб. grubинь 0,021 (Табл. I, рис. 2,2-а).
83. Сокирка, зроблена з кремінного клину, плоского зі споду й сильно випаутого з боку спинки; оброблена з верхнього боку. 0,065×0,045×0,025. (Табл. I, рис. 1,1-а).
84. Сокирка більш-менш прямокутної форми з заокругленим лезом, оброблена з обох боків 0,068×0,051×0,023. (Табл. I, рис. 3).
85. Сокирка майже трикутної форми, неправильних контурів, сильно звужена вгорі, оброблена по краях, з боків і по леуу. Впод. 0,083, широчинь по леуу 0,045 (Табл. I, рис. 4,4-а).
86. Сокирка, значно поширена до леуа, оброблена по краях, з боків і по леуу. Впод. 0,083, широчинь по леуу 0,045. (Табл. I, рис. 6,6-а).
87. Уламок сокирки типу querbeil'a.
- 88—98. Шкрябачі різних форм, пороблені з грубих великих кремінних одволів, що аберігають кору кремінних конкрецій, побивані, здебільша, тільки з одного краю способом широким карбованні.
- 99—100. Два шкрябачі, пороблені з грубих кавалків кременю, з угнутих робочим кінцем.
- 101—107. Нуклеоваті шкрябачі та rabots. Заслугує на волку увагу останній з них, зроблений з плоскої кремінної конкреції, напівукритої корою з обох боків.
- 108—114. Великі шкрябачі різних типів, пороблені з широких та грубих скалок.
- 115—116. Projectiles nucleiformes (Табл. I, рис. 5,5-а).

Пункт XIII. (Вальна Демченка).

1. Об'ява кремінний, чи не найбільший з усіх піднятих по над р. Силчюю, яйцюватої форми, з численними слідами міра. 0,068×0,076.
- 2—3. Зразки одбивачів звичайних для цієї індустрії розмірів.
- 4—7. Зразки ударних інструментів, зроблених з нуклеоватих кавалків кременю, стесаних з обох боків, щоб утворити гостре лезо, яке потім заокруглено підравкою. Найб. має впад. 0,063; найб. широчинь біля леуа 0,063; найб. grubинь 0,040.
- 9—12. Шкодіальні інструменти, зроблені з плоских нуклеоватих кавалків кінчатої форми, з гостро обтесаним нижнім кінцем, побивані з одного (переважно правого) краю.
13. Ріс з одбитим нижнім кінцем; обидва бока його оброблені по всій поверхні. Впод. 0,090; найб. широчинь 0,030; найб. grubинь 0,028.
- 14—15. Зразки rabots.
- 16—20. Зразки шкрябачів різних форм.

XXVIII. Смятка, ц. XIII—в. 2/3 нат. вел.

Пункт XIII—в.

- 1—11. Зразки відщепків, розмірами від 0,080×0,018 до 0,025×0,012. Розміри звичайних 0,057—0,016.
12. Карбований відщепок. Впод. 0,062 (Табл. II, рис. 3).
- 13—14. Відщепки—скрябачки, 0,067×0,015 (роб. шнеч.) та 0,039×0,020 (Табл. I, рис. 11).
- 15—22. Скребачки на кінці відщепків та скалок трикутних у перекріт, зрідка з ретушою країв. 0,050×0,070—0,025×0,023 (Табл. II, рис. 6 та 9).
- 23—27. Різак на кінці побитих відщепків, 0,065×0,017—0,044×0,017. (Табл. II, рис. 1, 4, 4-а, 5).
28. Різац кутовий. 0,065×0,012 (Табл. II, рис. 2,2-а).
- 29—30. Різак з краю, пороблені з грубих скалок. 0,050×0,014 та 0,045×0,022.
31. Різац з краю з тоненького відщепку. 0,035×0,012. (Табл. II, рис. 10).
32. Різац—скрябачка. Впод. 0,048. Найб. шир. 0,044 (Табл. II, рис. 7).
33. Встрія з вічкою. Впод. 0,048. Найб. шир. 0,018 (Табл. II, рис. 12).
- 34—35. Геометричні кремінні в формі високих трапедій. 0,017×0,012 та 0,015×0,018. (Табл. II, рис. 8).

Пункт XII.

- 1—9. Зразки одбивачів з кременю різних форм. Найб. 0,078×50×50; найменший з добре заокругленим кінцем, має 0,043×34×28.

- 10—17. Зразки довгастих нуклеїв з двома площинками одбивання, здебільша плоских. Найб. мас вгод. 0,074; найм.—0,044.
- 18—25. Зразки конічних нуклеїв з гостро обтесаними нижніми кінцями; де-які з них треба залічити до ударних інструментів. Найб. мас вгод. 0,078; найм.—0,046.
- 26—27. Зразки інструментів типу *riser*—0,072×40×30 та 0,073×40×30.
- 28—35. Зразки шкрябачів різних форм.
- 36—39. Зразки невикінчених в роботі інструментів типу сокирок.
40. Сокирка (?), зроблена з грубого кремінного відлупку овальної форми, обита по краях. Вгод. 0,062; найб. широчинь 0,052; найб. глибини 0,020.
41. Маленька сокирка, зроблена так само з кремінного відлупку, б. м. чотирикутної форми, обита по краях і підгострена з спіднього боку по лезу. 0,048×40×14.
42. Сокирка, зроблена з довгастої плитки кремню, вкритої корою; один край (лівий) рівний, невідправлений; другий край та заокруглене лезо оброблені тільки з верхнього боку; вгод. 0,104; широчинь біля леза 0,055; найб. глибини 0,012.

Пункт VIII. (Ціпків).

- 1—2. Невеликі одбивачі з кремню.
- 3—8. Зразки пікодальних інструментів витягнуто-трикутних контурів, з грубих довгастих відколки кремню або ж з нуклеюватих каваляк конічної форми, оброблені, здебільша, тільки з верхнього боку й переважно по краях.
- 9—14. Зразки скребачок різних типів.
- 15—16. Зразки різаків звичайних. Перший зроблений з грубого одлоду круглястої конкреції, що була вкрита корою, яка й збереглася на нижньому округлому кінці інструменту. Розміри: 0,078×32×10 (роб. кінці).
- 17—19. *Projectiles nucleiformes*.
20. Сокирка маленька, поширена до округлого леза, з сильно випнутими боками, оброблена з обох боків. Вгод. 0,060; широчинь біля леза 0,035; найб. глибина—0,020.
21. Сокирка маленька, поширена до рівного леза, б. м. трапецевої форми, оброблена з обох боків. Вгод. 0,045; широч. леза 0,035; найб. глибина 0,013.
22. Сокирка маленька витягнуто-трапецевої форми; оброблена тільки з одного краю та по лезу; другий край рівний, без найб. глибини 0,010.
23. Інструмент зроблений з плоскопатої кремінної конкреції, що його оброблено способом обтесування обох краєм, значення не з'ясоване, мабуть, він правив за шкрябача.
24. Широкі, груба скеля з плиткової породи кремню, добре заретушована, підгострена з одного краю. Другий край рівний. Інструмент мів правити за шкрябача й ножа. Вгод. 0,083; найб. широчинь 0,040.

XXIX. Кадіївці. Ур. Бавки. $\frac{1}{10}$ нат. вел. вабл.

Михайло Рудинський.

Досліди на Кам'янецьчині.

Західне Поділля, хоч і як мало досліджене в археологічному відношенні, віддавна вєславлює своїми пам'ятками. Студенця, численні печери в скелястих берегах Збруча, Жванця, Смотрича, Тернаві й Ушці, пам'ятки мегалітичної культури, сирватинської могили з доби Гальштага й Велико-Тернавської річч з доби Латен, т. зв. Троянів вал і низка великих городищ—отими словами промовляє до нас доісторична мнущашина цього краю, ніби трохи забутого чи відсунутого в дослід на другий план¹⁾.

Глибші археологічні досліди в цій країні, зв'язані з ім'ям В. Антоновича та К. Мельник-Антоновичової, датують 80-ті роки, останнє зведення подільських археологічних знахідок Е. Сіциньського—зінець 90-х. Після дослідів В. Антоновича, на західному Поділлі могла

¹⁾ Fr. Pulaski. *Mogily o nasypie kamiennym w powiece Kamienec-kim. Swiatowit, Tom IV, стор. 3—39.*
А. Сивилы. Памятники латенской культуры в России. *Изв. Им. Археол. Ком. Вып. 12. СПб. 1904. Стр. 83—84.*

назвати тільки епізодичні розкопи, не ув'язані в якусь певну систему, та окремі випадкові знахідки.

І час, що пролинув од вищевказаних дат, і нові завдання, що їх поставила перед дослідниками українська археологія, вимагали поновити наші археологічні відомості за Поділля. Вже торік, підсумовуючи досягнення попереднього року дослідів і назначаючи перспективи на ближчі роки, ми підкресливали потребу в розшуках на Поділлі, найсамперед, у зв'язку з дослідженням культури мальованої кераміки¹⁾.

У Подільських розшуках звітного року автор собі поставив завдання зорієнтуватися в пам'ятках країни й зробити попередній огляд скелястих узбережжя Смотрича, Тернаві й Ушиці, головним чином, з метою вивчення неолітичних печер. За планом дослідів у галузі вивчення культури мальованої кераміки, що їх було обговорено в Трипільській Комісії ВУАКУ, ці досліді треба було ув'язати з розшуками залізників трипільської культури по тих печерах.

На жаль, короткий час, що був у авторовому розпорядженні, не дав змоги виконати її частини поставлених завдань. Найсамперед, довелося зовсім змінити маршрут дослідів, як їх був собі назначив автор. Його план мав на меті: одвідавши Крутобородинці (в сточищі р. Ушиці) й перейшовши р. Смотрич, зробити екскурсе в район Сирватинці; далі—повернутися до с. Грицькова, де свого часу було виявлено культуру мальованої кераміки²⁾; спуститися по над Смотричем до Дністра, а тоді, оглянувши Дністрове узбережжя до впадіння р. Ушиці, піднятися нею—вгору й пройти через Чугор, Сокоlesh, Кужелів.

Маршрута було змінено, почасти й тому, що авторів розшуки було ув'язано з дослідом К. Моценка (народне мистецтво) та А. Носова (антропологія), які вимагали методу стаціонарного.

Першим пунктом зупинки після Києва був Кам'янець. Він став за вихідну точку дослідів. З Кам'янця було зроблено трьохденну екскурсію в Китайгород—Деревляни—Теклівку на р. Тернаві, а потому було вирішено зробити розшуки в районі с. Кадивців, звідки походять цікава збірка мальованої кераміки, що її зібрано заходами Е. Січинського в Кам'янецькому Музеї.

Розшуки в околицях с. Кадивців привели до розкопів на ур. Бавки, що зваблив ввесь час, який був у авторовому розпорядженні. Після розкопів лишилося всього кілька вільних днів. Їх було використано для короткої кругової екскурсії з маршрутом Смотрич—

¹⁾ ВУАК. Коротке звідомлення за археологічні досліді 1925. Стр. 10.
²⁾ Каталог виставки XI археологічного съїзду в Києві. К. 1899, стор. 186. Е. Січинській. Арх. карта Под. губ. К. 1901, стор. 122.

Чемарівці—Демківці—Івахівці—Сирватинці—Скипча—Грицьків—Смотрич¹⁾.

Звичайно, розшуки минулого літа надто незначні, надто побіжні для того, щоб на підставі їх можна було зробити якусь загальну характеристику археологічних пам'яток даного району. А втім не можна не відзначити, що в оглянутих пунктах західного Поділля найбільше число знахідок припадає на дві доби: добу кінця неоліту й початку металів та епоху римську.

Численні знахідки типового шлішованого справилла з кременю годосно промовляють за поширення мегалітичної культури, з другого боку, не менш численні знахідки кераміки, кулястих товчачків з кристалічних порід та сокирок з м'якої глинастої породи говорять про густе залюднення країни за часів поширення культури мальованої кераміки з виразними впливами західних та південно-західних осередків. І та й друга культура відзначені майже скрізь.

Що до римської епохи, то залішки її заготовано в багатьох пунктах на захід од р. Смотрича. Подорож до Китайгорода—Деревлянів знахідок цієї доби не достачила. По-над Смотричем та Жванцем «сірі черепки» добре відомі, як добре відомі й срібні денари Антонінів, що їх селяне називають «Іванові головки», звязуючи бородаті обличчя пезарів з образом Івана Предтечи.

Поміж інших придбаних подорожю треба назвати окремі речі раньнеолітичної доби з околиць Китайгорода та кераміку попелазьського типу з околиць с. Скипча.

Що до дослідів печер, то розшуки минулого літа, можна сказати, наслідків не мали. Підчас подорожі до Китайгорода—Деревлянів, не зважаючи на пильний огляд обох скелястих берегів маленької річки Окунз (доплив Тернаві) й глибокого скелястого яру Гайдацького, що ним протікає неназваний струмінь, в околицях Деревлянів, відзначено тільки одну печеру біля х. Печера, давно зруйновану для потреб гуральні. Слідів перебування неолітичної людності по тих пунктах не виявлено. Ще менш щасливі були розшуки печер в околицях с. Кадивців над Жванцем та в товтрах с. Івахівців. Кадивецьку й одну з Івахівських печер завадили селяни-кам'янярі. Друга Івахівська печера, невелика, у товтрі далекій од води

¹⁾ Досліді на Бавках проведено при постійній засквів допомозі Е. О. Січинського і підтримці з боку Кам'янецького ОБВ та д-ра В. Геринювича. В дослідях брала участь В. Георгієвський та К. Кієминський. Автор вважає за приємний для себе обов'язок скласти їм свою глибоку подяку. Постійною помішницею в дослідях на Кам'янці була М. С. Мушкег. Їй, найсамперед, О. І. Воробієвій, що відважно опрацювала здобуті матеріали, і В. А. Мазурові висловлює автор свою сердечну дяку.

д без жадних впадин на перебування в ній мешканців давньої анципшани, здається, не подати їх і після глибоких дослідів: Відомої Ніжинської печери, що вимагає спеціальної подорожі й багатоднівних підземних, за браком часу, не оглянуто.

Китайгород. Під м. Китайгородом, на правому березі р. Тернави, виявлено, як ривали його до стрімкого скелястого берега лівого, виявлено сліди ранньнеолітичної станції. Серед численних кавалекі крем'яно піднято кілька інструментів, поміж яких вирізняється невелике знаряддя овальної форми ($0,050 \times 0,045 \times 0,022$) з білого крем'яно, оброблене з обох боків і по краях, що дають у профілі вигляду ліній, та кілька одбивачів різних форм.

Праворуч шосе, недалеко в'їзду до містечка, на стрімкому шпалі горючого берега, що в обидва боки врізається до долини р. Тернави, яка обтігає його глибоко вниз, виявлено сліди селища з доби мальованої кераміки. На поверхні шпала, а надто в обрізі канави, що її викопано з одного боку шпала, трапляються дрібні грудки печини, череп'я посуду, ба навіть окремі вироби з кости й каменю (Картон 1). Керамічні уламки належать до двох типів: краці, з добре відмудленої глини світлої фарби, мальовані одною темнокоричневою фарбою, й прості, з рівною, ніби глянцюватою поверхнею, без орнаменту. Серед цих уламків кераміки на Китайгородському шпалі піднято фрагменти двох мисок: одної з світлої глини з рівним широким краєм вінець, прикрашених петриформними витісками шишу й чорної, глянцюваної з обох боків, а вінцими, що їх тріхи загнуту в середину. З речей піднято побуту скребачку з червоного крем'яно витгнутої форми (впід. 0,055), й уламок прагладі з рогу з сильними слідами вогню, заглаженого на тошному кінці (впор. 0,075).

Деревляни. На два кілометри в напрямі NO від с. Деревлян, недалеко х. Млак, є ур. Городище. Городище залягає край плато лівого берега р. Тернави. З одного боку його оточує долина ріки, а з другого—долина безіменного струмочка, що втікає в Тернаву між валом півциркулярної форми 0,27 км. завдовжки. У SO куті городища, в південній ділянці валу, а надто на полі за ним, у південно напрямі протягом 250—300 м., трапляються численні кавалекі випаленої печини й уламки посуду двох гатунків—сильно розпеченої й малюваної самою темною фарбою, та грубе череп'я зовсім простого виробу з погано вимішаної глини. (Картон 2).

Фіришчі. Нижче с. Кадіївців по-над р. Жванець, що круто повертає біля ур. Дипинки зі сходу на південь, на високому виступі правого берега трапляються кавалекі печини й фрагменти посуду культури мальованої кераміки кількох гатунків: а) типового для

пункту посуду з добре випаленої, але не зовсім тонко вимішаної глини світлої фарби, з поліхромовим розписом (по червоному ангобі біле малювання з облямівкою темно-коричневою фарбою і застрижовкою тла поперечними смужками); б) посуду з глянцюваної світлої фарби з грудочками нерозмішаної глини, слабкого випалу; в) грубого посуду з світлої глини, з умисне нерівною, шершавою поверхнею. (Картон 3).

За південною околицею с. Фіришчів в ур. Ферма, на високому, похилому з півночі на південь плато правого берега р. Жванця виявлено надзвичайно рясні залишки культури мальованої кераміки, а силою кавалекі та грудок печини й масою фрагментів посуду. Інтенсивна оранка й атмосферичні впливи спричинилися до того, що орнаментация посуду напівзникла. А втім, з тих решток її, що заховалися, знати, що в даному пункті уживано переважно монохромового розпису самою темною фарбою.

В цілому керамічні зразки промовляють за споріднення цього пункту зо східньо-українськими знахідками з культури мальованої кераміки.

Картон 4. Фрагменти неглибоких, широко-відкритих біноклевих бокалів і уламки ручок біноклів без орнаменту. Фрагменти віниць посуду інших форм. Уламок вінци з високопоставленою над ним рукою в формі товчачої головки. Фрагменти провального посуду й вироби з темної глини, що до неї домашню потовчених мушль. Уламок біноклевого бокалу з двообичним малюванням по червоному ангобі білою й коричневою фарбами—єдина знахідка.

Картон 5. Фрагменти посуду, зробленого з світлої глини, з лискюваною поверхнею й монохромовим розписом коричневою фарбою різної глибоки.

Буракієвка. Буракієвка—частина с. Кадіївців—на правому березі р. Жванця—є, власне, високий витягнутий півострів, що його з трьох боків обтігає Жванець, а з південного заходу обмежує глибока долина, і що на північному сході круто врізається до ріки. Тут саме й знаходиться Буракієвське городище, б. м. чотирікутне, оточене з трьох боків невисоким валом. Городище належить до історичних часів. Його просторини невелика. В обрізі валу й по дорозі до с. Кадіївців, а так само й на поверхні південно-західньої ділянки його, трапляються череп'я й грудки печини. У Кам'янецькому Музеї зберховується цікава колекція керамічних уламків та кілька статуєток що їх підняв тут місцевий мешканець студент В. Георгієвський.

Зібрана підчас авторових розшуків невелика збірка кераміки творить суцільний комплекс, без домішок інших культур і єдиної без сліпів сторонніх впливів, і з цього боку заслуговує на велику увагу. За малим винятком, керамічні уламки належать до одного типу гачмарних виробів, зроблених, здебільше, з світлої глини черво-

Переріз горбошини між дорогою та влоговиною-ривчаком, за східною межею розкопу, виявив ґрунтові наверстування в даній ділянці Бавок у такому вигляді: дерновий покрив і чорноземля 0,80, румушина в тонкій глині ясно-жовтої барви 0,20, далі—риняк породи. Культурні рештки почали траплятися відразу. Основна товща руїн, які охопив розкоп, виявилася на такій глибині: в точці NE на 0,57, в точці NO—всього на 0,16. Ця глибина залгання цілком відповідає даним, що їх подають спостереження над сучасним профілем Бавок (помітний схил у напрямі E—O). Профіль підґрунтя, на якому залишили свої будови передісторичні мешканці кадибецької, був рівніший за сучасну поверхню Бавок. А в тім, це стосується тільки до напрямку зі сходу на захід; у напрямі на південь підґрунтя мало виразний нахил, пересічно 0,09 на метр довжини.

В розкопі пощастило охопити руїни глиняного збудовання культури мальованої кераміки в цілому. Однак, відтворити якусь повну, суцільну картину його не удалось. Найкраще заховалися руїни в центральних квадратах розкопу, у північно-західній його ділянці та почасті в квадратах NE культу.

У південно-східних квадратах основного розкопу, так само, як і в останніх, західних квадратах додаткового, печини не виявлено. У південній частині основного розкопу печина траплялася тільки в окремих грудках, з широкими розривами їх групування по лінії N—S; це певною мірою пояснюють вищезгаданий схил підґрунтя у бік півдня та відповідні атмосферичні впливи.

Найменш зруйновану частину збудовання виявлено в NO ділянці основного розкопу й прилеглих до неї квадратах додатку. На жаль, з північного боку її зруйнувала згадана влоговина-ривчак, яка відрізала кутову частину будови, обмежиши її рівною лінією, рівнобіжною корити. Тимчасом, як це з'ясовано з певністю, будову було орієнтовано по лінії NNE—SSO.

На цій ділянці можна було б. м. виразно прочитати спосіб накладання глини на деревляний поміст, напрям, в якому було покладено дерево, північно-західний край помосту, нарешті, взаємовідносини шару печини з одбитками деревин насипді й меншими кавалками печини, так само з одбитками круглястого палічка й пласкої драни. Тут таки зацілилі й окремі частини глиняної споруди, зв'язані з шаром печини на деревляному настилі.

За найбільший здобуток спостережень у цьому пункті треба вважати встановлення площі печини з одбитками деревин насипді та її північно-західньої межі, що йшла б. м. рівною лінією в напрямі в NE на SO. Цю печину, хоч потріскану і в подовжньому і в поперечному напрямках, зняти на протязі 3-3,5-4 м. по лінії північний захід—південний схід. Її було нашаровано на оболозі, а діаметром

0,18—0,20, щільно покладені пласким боком униз, просто на румушині, в напрямі NO—SE, мабуть, унаперек плану глиняної будови. Глибина глиняного нашарування на оболозі—0,03—0,04. На південний захід цей шар печини на оболодах можна було простежити на протязі двох метрів, до окремої споруди б. м. чотирикутних контурів, ба навіть за нею, разом на 3,75—4,00 м. На цей перший шар глиняної обмазки (тільки вирівняний), можливо, було покладено й другий, так само не вельми грубий (на 0,03—0,04), хоча немає підстав твердити, що він укривав перший шар поспіль. На поверхні шару з одбитками деревин, разом з кавалками печини пласкої з обох боків трапилися численні невеликі кавалки печини пласкі з одного боку і з одбитками пруття й драни з другого. Б. м. виразної картини, певного напрямку в їх ситуації, а, головне, того, чи лежать вони спіднім боком (з одбитками дерева) чи верхнім (згладженим), як це було з печиною на оболодах, встановити не можна. Так чи інакше стосуються вони до обмазки якогось легкого рштування.

У південно-західній частині руїн на настилі з оболодів виявлено купу печини з силою череп'я, в контурах якої можна було вгадати руїни вугластої споруди б. м. чотирикутних контурів, орієнтованої по лінії лежання оболодів, розмірами, приблизно, 2,0 × 1,75. В цій купі трапилися кавалки печини з виразними слідами вогню, ба навіть сажі, що береться до рук і кавалки глиняного перепалу—жуґлиці; в західній частині її—ямки з попелом.

Слїве в центрі розкопу, на 2,45 м. од північно-західнього краю площі печини на оболодах в бік SE та на 2,00 м. в бік NE від руїн чотирикутної споруди в південно-західній частині її, заховалася рештка випіленої з глини кола (див. фотографію № 1), що піднісся над рівнем печини на 0,10 м. На жаль, не удалось з'ясувати, чи його ліплюно на печині з одбитками оболодів, чи просто на ґрунті.

На південь і південний схід од нього (на 1,40 та 1,30) зацілилі рештки глиняних долівок іншої конструкції з трьох нашарувань: глини шару безпосередньо на румушині, що його глибина в різних точках 0,010—0,017—0,020—0,023, шару обмазки в 0,010 завглубинки, в шару в 0,015—0,017 завглубинки. На жаль, ці рештки надто невеликі (площа першої, в грубих цифрах, 62 × 53 см., другої 48 × 45 см.) і якось м'якузяться в основною площкою печини на оболодах (див. фотографію № 2—3).

Насамкінець, дуже цікаву групу фрагментів пласкої печини (набб. гр. 0,033) з крижними дірками у ній, діаметром 0,023—0,020—0,018, виявлено в NE куті розкопу (вітрина 2). Навколо неї, разом із кавалками печини являної ліпки й іншої трубини, між іншим і перепаленої на жуґелицю, виявлено численне череп'я, переважно, без

тої буйної поліхромової орнаментациї, що відзначає керамічні знахідки біля півкруглої споруди й руїн чотирикутного спорудження в 80 ділянці розкопу.

На нашу думку, не зайва річ згадати тут, що певну паралель цій печині з дірками можна знайти в т. зв. «лютах» сучасних ганчарів м. Смотрича на Кам'ячечині—дірках, пороблених у долинах й стінах їх горнів, для проходу гарячого повітря з «п'єцу».

Три найголовніші пункти, що їх одзначено в розкопі, й знахідки ренгек побутових стоять у прямому відношенні. На відкритій просторій найкомпактніше нагромадження керамічних уламків можна констатувати саме біля печини з дірками, побіля півкруглої споруди й у руїнах спорудження чотирикутних контурів. Проте, говорити за якое групування речей обхідку, за якое свідоме їх розташування не доводиться. Треба відзначити, що в західній частині руїн, які зацілилі краще, більшість їх траплялася на шарі печини з відбитками оболонки: у східній частині руїн та в південних квадратах розкопу вони були так перемішані з грудками печини, що визначити їх взаємовідносини не можна було. Траплялися вони, звичайно, і під печиною, ба навіть у її кавалках (фрагменти посуду).

Це стосується й до знахідок статуєток. Здебільша, знаходжено їх серед керамічних уламків. Татуйовані статуєтки зв'язуються з поліхромовою керамікою. Тільки фрагмент сидячої статуєтки (табл. II рис. 4) виявлено за межами печини, між руїнами долівки з трьох шарів печини, з одного боку, й просторонно з керамічними уламками, що стосуються до групи печини з дірками, з другого. Навколо неї лежали кистки тварачі й окремі черепки (див. фотогр. № 6).

Вагали покидьки їх, у вигляді потрошених тварачих кісток, так само, як і вироби з кости та каменю, відзначено й на простороні з печиною й за її межами. Слід згадати, що сліди вогню знати лише на кількох кістках.

Кремінні вироби мало характеристичні. Серед них варто відзначити цілком несподівану знахідку—різак кутовий—та вістря на стрілу. Цікаво зазначити малу кількість скалок та відлупків кремєню без слів'д уживання, хоча серед кремінних виробів трапився і кремінний одивач.

Шліфовані кам'яні речі зроблено з м'якої глиняної породи ясно-жовтої барви.

Знайдено тільки один круглястий товчачик з граніту. Серед кількох кавалків кристалічних та вапнякових порід з притертою поверхнею відрізняється кавалок—ступка з Гієйсу з глибоченською влогою. Заслужує на увагу плятка з лупаку, що правила за точило, мабуть, для костюяних виробів, яких, до речі мовити, знайдено всього кілька штук.

Керамічні вироби в загальних рисах виявляються в такому вигляді.

А. Категорія посуду, здебільша, а зеної червоної глини й з поліхромовим розписом, у супроводі виробів з глиняного тіста ясно-жовтої барви й умисне шарпаною поверхнею (зразок у великій посудині № 35, таб. I, рис. 3). Цю категорію кераміки супроводять і численні знахідки фрагментів простого посуду сірої глини, часто з домішкою потовчених мушл, типового для знахідок калєпєско-трипільських та євмєнських (шартони I та II).

В. Категорія кераміки, здебільша, з ясно-жовтої глини, з виглядценою поверхнею й матовим чи блискучим монохромовим розписом.

Розпис першої категорії, що вкриває здебільша, всю поверхню виробу, переходячи часто-густо й у середину посудини, являє для анубо червоної, дуже зрідка жовтої фарби, а для мальованих—білої й темно-коричневої. Позитив білий. Темна фарба замальовує тільки місця або поспіль або в способі заштриховки їх (паралельні смужки) чи заграфування їх (сітка). А в тім, біле позитивне мальовання дає, порівнюючи, мало яскравих зразків. Іноді, з огляду на виразність темного визерунку, відчувається певне вагання що до його ролі а розпису.

Елементи розпису: сочкоподібні фігури, косий меандр, закрутки. Форми посуду першої категорії: маленькі круглодонні посудки (типу kürbis'ів Шухгардта), бокалі посуду а вузьким отвором зрізано-конічного профілю на підставці (standing), що їх зразок маємо в посудині з № 33 (таб. I, рис. 2), високі накривки ефектових профілів (№№ 5—6 на сірих планшетах) оригінальні посудини на високих підставках (№ 32, Таб. I, рис. 1), нарешті уламки біновалів, іноді з карбованим краєм вінців (№№ 16—24, таб. I, рис. 4). На жаль, в цій категорії не маємо жодної цілої посудини типу мєски чи глибокої чаші, які вгадуються по фрагментах з подібним розписом.

Форми категорії другої: біноклі галицько-подільського типу, а широко-відкритими бокалами на овальному вичереву, великі посудини з округлими боками, виразно-втягнутою шийою й одігнутим на двір вінцем та плоским дном (зразок у посудині № 34, Таб. I, рис. 5), тонкостінні kürbis'и—кухлички з округлим дном, місця різних форм.

На перший погляд, ці дві категорії ніби не мають спільних рис. Глибше ознайомлення з ними встановляє певні споріднені форми (наприклад, фрагменти посудини з № 31, біноклі, кухлички, мєски). Головна різниця в орнаменті та способоу П. Звичайного для першої категорії анубо не завжди знати; часто-густо посуд розмільовано по натуральному тлу; розпис монохромовий (червоний по ясному тлу,

білий по червоному тлу, коричневий, ба навіть чорний по яскравій глині).

Таким боютом, кадівецька розвідка р. 1926 подає трохи відмінний фацес культури мальованої кераміки, споріднений з галицько-подільськими знахідками, з одного боку, а, з другого, з певними проявами румунсько-угорських впливів.

Виявлені на Бавках руїни глиняної споруди, на думку автора, треба застосувати до житлових руїн „промислової осаді“ життів культури мальованої кераміки, що могли пережити тут кілька фаз. Послідовності їх установити не далось. Отож, усіякі твердження, що-до ув'язки знахідки із здобутками по інших місцях, а надто що-до хронологічних припущень, не можуть мати місця. Не можна не відзначити тут тільки того факту, що керамічні знахідки з категорії поліхромового розпису збереглися краще, заціліли в більшому числі примірянок, не зважаючи на те, що найкращіше виявлення їх припадає на ту частину розкопаної площі, що мусіла-б, здається, найбільше зазнати впливів атмосферичних. Так само, не можна не підкреслити її повної подібності простого посуду з сірої глини й домішкою товчених мушлів до зразків кераміки з Халепа, а надто з Беминки, що творить там основне культурне тло.

Розвідку на Бавках треба розглядати тільки як початок їх археологічного вивчення.

В кожному разі, на думку автору, дальнішим дослідям треба передпослати всебічне вивчення сучасного ганчарного виробництва на Західному Поділлі та тих споруджень з „печиною“ для виробу посуду, що їх будують подільські ганчарі.

Вироби з каменю.

- 1—6. Плaskі кавалки черепащуватого вапняку й лупакові з однією заглаженою поверхнею, неправильних контурів, невеликі. Найбільша має впод. 0,270. Найб. гр. 0,045.
7. Гнейсова плитка, з глибокою влоговиною; правила, мабуть, за ступку; розбіта.
8. Плитка з лупаку червоної барви, що правила, по всьому, за точило для виробів з кости та рогу.
9. Товстак гранітовий, кулястий, трохи стиснутий по вісі. Діам 0,078. Вісь—0,062.
10. Невелика сокирка, з уламку шліхованої сокири з глинястої породи ясної барви, без повторної зашліховки лева. Впод. 0,096. Шир.: вгорі—0,032, по лева—0,038. Найб. гр.—0,022.
11. Уламок побитого шліхованого долота з лупакової породи темно-сірої барви, підправленого, отже не зашліхованого на робочому кінці. Впод. 0,090. Шир.: в горі—0,033, на роб. кінці—0,023. Грубінь—0,015.
12. Кінець шліхованої сокири з глинястої породи ясної барви.

Вироби з кременю.

Пороблено їх, здебільша, з темного сіро-брунатного прозорого кременю.

1. Побитий відщепок з білого прозорого кременю. 0,075×0,015.
- 2—3. Цілі відщепки. Впод. 0,064 та 0,056 при найб. шир. 0,021 й 0,027.
- 4—10. Уламки відщепків різної грубвини
- 11—17. Уламки відщепків, ретушованих з одного краю.
- 18—19. Грубі відщепки, побиті, ретушовані з обох країв (кремені сирій, непрозорий).
20. Побите знаряддя з широкою скалки—відщепку, ретушоване з обох країв (може, вістря).
- 21—23. Скребачки, пороблені з широких (0,030 та 0,037) скалок і грубого (0,012) відлунку, ретушовані на робочому кінці.
- 24—27. Уламки відщепків—скребачок.
28. Надбите вістря на стрілу трикутної форми з виїмкою а базі (Вис. 0,032).
- 29—30. Побиті вістря—проколки.
- 31—34. Різакі (кутовий та різак з краю) й скалки від їх виробу.
36. Одлывач пласко-округлий (0,070×0,065×0,050).
35. Великий відщепок з ретушованим кінцем. Впод. 0,085. Найб. шир. 0,032.

Вироби з кости й рогу.

1. Кістяна проколка з дудчастої кістки товаричої з надбитим кінчиком. Впод. 0,105. Шир. посередині 0,010. Найб. гр. 0,006.
2. Уламок тоненької й гострої проколки. Впод. 0,060. Найб. ш. 0,006. Найб. гр. 0,004.
3. Уламок рогового покрыва з заокругленим та пришліхованим кінцем. Впод. 0,042. Впод. 0,030.
4. Грубе приладдя типу проколки чи свердла, з широким кінцем—ручкою. Впод. 0,112.

Кераміка Статуетки.

1. Фрагмент колінної частини статуетки типу стоячих із сполученими ногами, з глини ясно-цеглової барви. Впод. 0,060. Найб. шир. 0,013.
2. Малий фрагмент ніжки статуетки з червоної глини. 0,022.
3. Фрагмент маленької жіночої статуетки (середня частина), типу стоячих із сполученими ногами, з ясно-сірої глини. Впод. 0,032.
4. Побита жіноча статуетка того самого типу з глини цеглової барви. Впод. 0,048. (Табл. II, рис. 2).
5. Теж, з глини цеглової барви. Впод. 0,070 (Табл. II, рис. 5).
6. Побита статуетка, типу сидячих із сполученими ногами, з ясно-сірої глини. Впод. 0,063. Найб. шир. 0,033. (Табл. II, рис. 9).
7. Побита чоловіча статуетка, типу стоячих із сполученими ногами, з ясно-жовтої глини. Впод. 0,038 (Табл. II рис. 6, 8-а).

8. Фрагмент жіночої статуєтки з глини цеглової барви. Ввод. 0,977. Поверх.—0,033. (Табл. II, рис. 1).
9. Фрагмент жіночої статуєтки (середня частина), типу сидячих, з глини ясної барви. Ввод. 0,042. Діам. стовпчика ніг—0,022 (Por. Hoernes, Urgeschichte d. Bild. Kunst, 2-е Aufl. S. 309, fig. 1).
10. Побита жіноча статуєтка типу плоских, з ясної глини, адається, вигобованою червоною фарбою. Ввод. 0,055. Найб. гр. 0,011. (Табл. II, рис. 4).
11. Плоска статуєтка з червоною глини. Ввод. 0,040. Найб. груб. 0,005. (Табл. II, рис. 8-а).
12. Фрагмент великої статуєтки (частина голови?) з ясної глини, розмалованої коричневими смужками. Ввод. 0,063.
13. Фрагмент крижів великої статуєтки, типу сидячих, з ясної глини, помалюваної темно-коричневими смужками.
14. Фрагмент татуєваної статуєтки з ясної глини (верхня частина). Здається, карбіж було замазано червоною масою, яка заціліла в одній з карбовинок. Ввод. 0,052. Найб. шир. 0,028. (Табл. II, рис. 7,7-а).
15. Фрагмент татуєваної статуєтки, типу сидячих, з ясної глини. Ввод. 0,062. (Табл. II, рис. 11).
- 16—18. Дрібніші фрагменти татуєваних статуєток з ясної глини. З них заслуговує на увагу уламок голови статуєтки, трактованої в формі ітапшиної голови, з рел'єфом, наліпленим оком (?).
19. Маленька фігурка звіряти з гострим піском (Табл. II, рис. 3).
20. Фігурка товаришки з схематично помітними нотами й широким мордею, з ясної глини. (Табл. II, рис. 10).

Кераміка. Посуд¹⁾.

1. Мініяторна посудина з ясної глини, грушкової форми, з дірочкою біля круглого, адається, денця. Денце надбите. Найб. вис. 0,021, діам. вичерпа 0,026.
2. Мініяторна посудина з ясної глини, в формі високої чашечки з рівним денцем і вигнутими на днів вінцями. Е—0,057, F—0,013, Н—0,030.
3. Фрагмент маленької посудини, типу рюмочки, з вертикально пробитим вушком біля денця. Е—0,058, F—0,031, Н—0,024.
- 4—6. Побиті грушкості кувалочки з ясної глини різного виробництва помалюваної глини, неорнаментовані; третій з виглядковою поверхнею, помалюваною темною фарбою.
- 7—8. Фрагменти двох малих посудок—місточок на ніжках з редни.
- 9—10. Фрагменти покращок з ясної глини. Перший має два вушка, відтагнуті від краю, з вертикально поробленими дірками й пупцею. На другому заціліли сліди малювання темною фарбою.

¹⁾ Для означення отвору посудини, її дна та височини автор уживав літер Е (embochure), F (fond) та Н (hauteur).

11. Ручка посудини—місточка, трапецієвої форми, з двома дірочками по кутках і слідами малювання темною фарбою (спіралі на три або чотири обороти).
- 12—13. Фрагменти грубих біноклевих ручок з глини цеглової барви, помалюваної самою темною фарбою.
- 14—15. Фрагменти біокалі ясної глини, з невеликим овальним вичерком і широко відкритими бокалами, помалюваного самою темною фарбою.
- 16—19. Фрагменти біокалі з ясної глини, вигобованого червоною фарбою й помалюваного жовто-білою й чорною фарбами. Елементи розпису: сочкородібно й гострокутні фігури, заштриховані скієними смужками.
- 20—24. Фрагменти великого біокалі з темнуватої глини. Край вінців горішніх бокалі і верхню ручку покращовано. Горішні бокалі помалювано з обох боків. Малювання червоно-білою й коричневою фарбами. Елементи розпису: сочкородібно фігури, заштриховані скієними смужками. Е—0,140. Н бокалів—0,080. (Табл. I, рис. 4).
- 25—26. Фрагменти великої посудини з такої самої глини, типу миски, з двоохвістим малюванням. Фарби й елементи розпису ті самі.
27. Покришка (або чашка), побита, з ясної глини. Заціліли сліди малювання білою фарбою (сочевидородібною мотвию). Е—0,150.
- 28—30. Фрагменти плоскодонних посудін: 1) посудини з ясної глини, поцілілі помалюваною по червоному ангобі білою й чорною фарбами; 2) посудини з ясно-жовтою глини, помалюваної з обох боків коричневою фарбою, без ангобу; 3) миска з глини ясно-цеглової барви, виглядкованої й помалюваної темною фарбою. F—0,155.
31. Побитий посуд з темнуватої глини, що був, адається, вигобований червоною фарбою й поцісаний білою та коричневою. Посуд переданий (так само, як адається, й №№ 26—28 та 32—33) що їх знайдено в дільниці чотирьохкутної споруди. Тому глини й розпис утратили свою первісну барву. Формою посуд аявля собою перехідний тип од бокалних посудин на підставці, з малим прочиним вінцем на короткій шийці зрізано-копичного профілю (зразок у посудині з № 33), до посудін з рівним дном, ватаєткою шире та вигнутими на днів вінцями (зразок у посудині з № 34). В орнаментальній естетичності певні відміни. Шийно закреслено повздовжними білими смугами, що їх облямовують вузкі з темної фарби; вичерпею укривають поперечні композиції з основним мотивом закрутки на довгій стеблінці в трапецієвій обляміці темних смуг. Е—біля 0,135.
32. Посудина з темнуватої глини, в формі глибокої чаші—келіха на високій підставці (Ständer), розмалювана з обох боків біло-жовтою й темно-коричневою фарбами по ангобі цеглової барви. Орнаментальні мотви: сочевидородібно фігури, вигнуті й угнуті, по черзі. Е чаші—0,165; Е підставки—0,063. В посудини в цілому—0,145; Н чаші—0,075. (Табл. I, рис. 1).
33. Велика бокала посудина, на високій підставці, з короткою шийкою зрізано-копичного профілю, малим прочиним вінцем та

- з 4-ма вухами: двома на вичеревку (пробіти вертикально) й двома вищу (пробіти горизонтально). Малювання білою й коричневою фарбами: скісні стійки мезандрової орнаментати. Позитив—білою фарбою. Е—0,108, Н—0,287. (Табл. I, рис. 2).
34. Велика бокара посудина з рівним денцем, високою витягнутою шийкою конічного профілю на вприсно підкреслених плечах, широкими, вигнутими на дівр, вінцями та двома вухами, пробітими вертикально. Посудина перепалена й деформована від огню. Тому глина й малювання втратили свою первісну барву. Розмальовано посудину одною фарбою, яка набула фіалкового тону. Е—0,170, Н—0,160, Н—0,300. (Табл. I, рис. 3).
35. Великий посуд з нетривким денцем малого діаметру (0,162) з глянцюю стією ясної барви, добре випалений. Поверхня умине шаршавою ніби глину накладалося чи вирівнювалося за допомогою метастіну. Численні вуха пробіто в горизонтальному напрямі: до-які глухі. Е—0,350 та 0,375; діам. вичеревку—0,316; Н—0,027. (Табл. I, рис. 3).
36. Підставка до одної з посудин, що їх фрагменти нашито на картон IV. Е—0,165. Н—0,063.

Зразки кераміки. Картони I—XII.

- I—II. Фрагменти посуду з темної глини, іноді з домішкою поточених мушлів, різного випалу, без орнаменту і з орнаментом тільки в горішній частині посуду, а здебільша, по самих вінцях. В орнаментаті вживано: заштриховки поверхні; штампування, переважно, гребінець, поставленим до поверхні посудини під різними кутами; карбування краю вінця; заштриховання по-від вінцями; витискування широкх відкритих ямок; рельєфних оздоб різних типів (гордівних пилітків, пружкуватих наліпок, паралельних до вінця і т. п.).
- III. Фрагменти б. м. великих посудин з ясної глини, пошіля помалювані білою й темно-коричневою, ба навіть чорною фарбами по червоному ангобі. Основні елементи розпису—закрутки й косомезандрові мотиви.
- IV. Фрагменти великих посудин на підставках з глини ясної барви, пошіля, помалювані білою та чорно-коричневою фарбами по ангобі цеглятому або по натуральній глині. Орнамент: шільно присутній одна до одної закрутки; площини між ними. б. м. трикутних контурів, заштриховано.
- V. Фрагменти підставок (Standings) різного діаметру, різної височини й орнаментати, здебільша, по ангобі червоному, білих і без орнаменту. I. Ангоб ясно-коричневої, матевої, малювання коричневою фарбою (скісні смуги). 3. Ангоб білий, малювання коричневою фарбою (скісні смуги). 4 й 6. Ангоб червоний, малювання білою й коричневою фарбами (сочевидноподібні мотиви).

- VII. Фрагменти посуду різних форм, пошіля, розмальовані самою білою фарбою по червоному ангобі різного тону.
- VIII. Фрагменти посуду різних форм, пошіля, розмальовані коричневою, чорно-коричневою й білою фарбою, здебільша по червоному ангобі, в способі, що подібнується зрідка. В орнаменті: овали, кола, прямокутні фігури й спіралі з численними оборотами. Білою фарбою, здебільша, намальовано тонкі лінії; її ж уживано й на заштриховку певних площин (другий фрагмент 2 ряду, четвертий 4-го).
- IX. Фрагменти посуду різних форм, помалювані по ясно-жовтому й червоному ангобі, а здебільша по натуральній глині самою червоною, зрідка червоною та коричневою фарбами.
- X. Фрагменти посуду різних форм, помалювані, здебільша, самою темно-коричневою фарбою по червоному або цегловому ангобі. Поверхню посуду виглядано.
- XI—XII. Фрагменти посуду різних форм з ясно-жовтою глини, іноді ангобованою червоною фарбою, помалювані самою темно-коричневою фарбою. Здебільша, поверхню посуду виглядано.

Зразки кераміки. Сірі планшети.

1. Фрагменти малих круглоденевих посудок-кухлячків з ясної глини. Орнамент змійт. Прибл. діаметр вичеревку другої—0,000.
2. Фрагменти таких само посудок з ясної глини. Від розпису першої заціліла сама чорна фарба; розпис другої (Е—0,072) виконано білою й темно-коричневою фарбами. Орнамент—поперечні смуги.
3. Половина такої само посудки (Е, набл., 0,065—70). Малювання подосевою, Ангоб червоний, малюнок жовто-білою й темно-коричневою фарбами. Елементи розпису: по шийці—сочкоподібні мотиви, по вичеревку—мезандри.
4. Фрагмент високої підставки (Standing), пошіля помалюваної ясно-жовтою й темно-коричневою фарбами по яваній цегловій барві (трохи вигнуті вприсно паралельні смуги).
5. Частина високої накривки з вертикально пробітими вухами. Е—0,220 (набл.), Н—0,160 (набл.) Вироб перепалений і тому глина набула зеленіюв барви. Заціліло малювання темно-коричневою фарбою, яка вкривала тло (негатив). Орнаментовано накривку пошіля. Основний мотив—закрутки. Просторини між ними погратовано (сітка).
6. Фрагмент високої накривки з червоною глини. Поверхню виглядано. Від малювання білою й темно-коричневою фарбами заціліло темне. Орнаментовано накривку пошіля. Основні мотиви: мезандр і закрутки.
7. Зразки малювання білою й чорно-коричневою фарбами по червоному ангобі: сочкоподібні фігури в оточенні подвійних білих смуг, облямованих темними смужками.
8. Фрагменти двох малих біюлів (Н другою—0,080). Перший помалювано темною фарбою по вигляданої натуральної

- ній глини; від малювання другого зацїлили біла фарба й сїди червоного ангобу.
9. Фрагмент куклячка з ясної глини з одїгнутим на двір вїдцем; горизонтально пробитим вушком (Е—0,110). Малюнок самою тонкоствїною посудок—кулячків із зразками малювання біло-жовтковою та темно-коричневою фарбами по натуральній глині або червоному ангобу (чергування горизонтальних смуг, білі—ширші).
 11. Фрагменти тонкоствїнних посудок, поспїль помальованї по червоному ангобу білою й коричневою фарбами. Визерунок не зовсім виразний. Елементи: горизонтальні смуги й закрутки.
 12. Фрагменти посудок, малюванї білою й коричневою фарбами (ба навіть чорною) по ясно-червоному ангобу. Елементи: горизонтальні смуги, напівовали, закрутки.
 13. Фрагменти посудок, поспїль розмальованї білою й густо-коричневою фарбами по яскраво червоному ангобу. Елементи: косї меандри, прямолинійні фігури, закрутки.
 14. Фрагменти посудина з прямою шийкою й покварбованим краєм вїдцїв. Малювання червоною та коричневою фарбами по біло-жовтковому ангобу. Елементи: сочкподібні фігури й закрутки.
 15. Фрагменти посуду рїзних форм, малюваного білою й коричневою фарбами по червоному ангобу й по натуральній глині. Елементи: закрутки й стиснутї меандровї мотиви.
 16. Фрагменти посуду рїзних форм, розмальованї білою або ж біло-жовтковою й коричневою фарбами по густо-червоному ангобу. Сочкподібні елементи й меандри.
 17. Фрагменти посуду рїзних форм (помїж иншим, невеличких чашечок) з виглянценою поверхнею, помальованї по ангобу лївої барн самою червоною фарбою. Елементи: калочки, півкола, рївнобїжні смуги.
 18. Фрагменти посуду з виглянценою поверхнею, помальованї по глянї теракотової барн самою темно-коричневою фарбою. В орнаментї—заптриховка площин тоненькими лїніями.
 19. Уламки бовлатої посудини з мазельскою шийою й напшироким прїчником. Посудину перерялено. Малювання білою й темно-красною фарбами. Елементи: закрутки й ромбовї або пїрївїні фігури.
 20. Фрагменти тонкоствїнних посудок, здобїльшї, куклячків, поспїль помальованих по жовтковому або червоному ангобу білою й коричневою фарбами. Елементи: напівовали, закрутки.
 21. Зразки орнаментаци з косо-меандровими мотивами. Ангобу червоный, малювання білою й темно-коричневою фарбами.
 22. Фрагменти плоскостїнної посудини. Ангобу жовтий, похильний мотив—закрутки.

Зразки кераміки. Білі планшетки.

1. Фрагменти надмішеного куклячка з малюванням по червоному ангобу біло-жовтковою й темно-коричневою фарбами.

Вертикальні смуги білої фарби й подвійні коричневі, сполученї поперечними рисками.

- 2—3. Зразки поздовжньої орнаментаци куклячків. Вертикальні смуги білої та темно-коричневої фарби по ангобу або натуральній глині.
- 4—5. Зразки улюбленого мотиву в орнаментаци ший куклячків: овальні або сочкподібні мотиви, малюванї білою й темно-коричневою чи чорною фарбою по червоному ангобу.
6. Фрагменти округлих лїщиц тонкоствїнної посуду, помальованого біло-жовтковою й темно-коричневою фарбами по червоному ангобу (а) та білою й коричневою фарбами по ангобу цїглової барн (б). Орнаментальні мотиви: спїраль і овал.
- 7—8. Зразки малювання біло-жовтковою й чорною (а), білою й коричневою (б) фарбами по червоному ангобу. Орнаментальні мотиви: закрутки із заптриховкою вільного між ними місця скїсними смужками чи стїткою.
9. Зразки малювання білою й коричневою фарбами по червоному ангобу. Горизонтальний розпис нїби широким і щільно зєднаним зигзагом із заптриховкою кутїв поперечними смужками.
10. Фрагменти тонкоствїнних посудинок, помальованих білою й чорною фарбами по яскраво червоному ангобу.
11. Зразки густо червоного ангобу.
12. Так само. Вгорї—одний фрагмент тонкоствїнної посудини червоно ангобованої з малюванням самою темною фарбою.
13. Фрагменти куклячка з горизонтально пробитим вушком з ясної глини. Зберігається малювання червоною фарбою по білому виглянценому тїлу.
14. Фрагменти посудок, помальованих біло-жовтковою й чорною фарбами без ангобу.
15. Зразки малювання, що трапляються зрїдка (чи не під впливом вогню?). А. Ясно коричневий ангобу; малювання біло-жовтковою й густо коричневою фарбами (горизонтальні смуги). Б. Коричневий ангобу; малювання біло-жовтковою й темно-коричневою фарбами (вертикальні смужки по шийї, горизонтальні по вичервуку).
16. Так само. А. Ангобу теракотового тону; малювання світлою й коричневою фарбами (овали; площини між ними обведенї й заптрихованї густо коричневою фарбою). В. Ангобу теракотової барн (постійні вузькі смужки білої фарби серед ширших смуг коричневої).
17. Так само. А. Чергування подвійних білих лїній, з вузькою смужкою червоного ангобу між ними, та потрийних смужок коричневих. В. Зразок малювання білою й коричневою фарбою двох відтїнкїв, без ангобу.
18. Так само. А. Ангобу лїво-жовтий. Малювання ясно-жовтковою й коричневою фарбами (скїсенї смуги) В. Ангобу коричневий; малювання ясно-жовтковою й темно-коричневою фарбами (овали, скїсенї заптриховка трикутної площини між ними).
19. Фрагменти тонкоствїнних посудок з переломом боїв і плоскими дощками, помальованих коричневою фарбою по лїщї глини без ангобу.
20. Фрагменти тонкоствїнних посудок з лїщої глини, ангобованих ясною фарбою з малюванням фарбою цїглового тону.

Зразки печина, з дірками, від глиняного кола з центральної частини рокопу, печина на облогах та з відбитками пруття, печина переделана на жукаліцію.
Фотосграфія.

Окремі знахідки й придбання.

1. Долото шліховане з смугастого кременя. Впід. 0,003. Найб. шпр. 0,027. Найб. гр. 0,017. (Кадіївці, „Ковалів кут“).
2. Уламок шліхованого й просердленого тупора—молота (граніту) з трохпоширеним лезом (Кадіївці, „Перша дубина“).
3. Клинувата сокирка з сірого кременя, пришліхована з боків, без шліховання по краях. Патинізованна з одного боку збереглася кора. Лезо надбите. Вис. біля 0,100. Лезо—0,030. Найб. гр. 0,019 (Демківці, ур. „да ставом“).
4. Сокирка-долото з сірого кременя, зашліховане в нижній частині, з угнутими краями й трохи поширеним лезом. Впід. 0,089. Лезо—0,088. Найб. гр. 0,015. (Івахівці, „Кухерівка“).
5. Уламок тупора-молота з гранітової породи (Івахівці).
6. Тонка (найб. гр. 0,013) клинувата сокирка з темносірого кременя, добре шліхована з обох боків і по краях. Впід. 0,117. Шпр. вгорі—0,022, по лезу—0,049. (Сирватичі, „Золотарка“).
7. Долото з лезом й прозорого кременя, тільки трохи звужене до леза. Шліховане з обох боків і по краях. Впід. 0,041. Шпр. та гр. горішнього кінця 0,018 й 0,015 (Сирватичі, „Золотарка“).
8. Сокирка з лезо сірого кременя, трохи поширена до леза, з вигнутими боками (найб. гр. 0,015). Трохи вище середини—0,025, зашліхована в нижній частині. Впід. 0,089. Шпр. вгорі—0,020, по лезу 0,041 (Сирватичі, „Недобор“).
9. Маленька сокирка, зроблена з побитої, добре шліхованої сокирки з білого кременя. Без повторної шліховки. Впід. 0,066. Шпр. вгорі—0,020, по лезу 0,033. (Сирватичі, „Недобор“).
10. Уламок добре шліхованого долота з темно-сірого кременя. Перекір вгорі—0,020 × 0,015. (Сирватичі, „Недобор“).
11. Уламок (нижня частина) шпр. клинуватої сокирки з білого кременя, добре шліхов. Шпр. леза—0,065. (Сирватичі, „Селище“).
12. Уламок (верхня частина) великої сокирки, з сірого кременя, з слідами пришліховки з боків. Найб. шпр. 0,052. Груб. 0,020. (Сирватичі, „Селище“).
- 13—15. Уламки тупорів—молотів з граніту та гнейсу (Сирватичі, „Біла коринця“).
- 16—17. Два кремніні вістря на стрілі вигнуті—трикутної форми з незначною вигмою в базі. Вис. 0,032 та 0,023. Шпр. бази—0,020 й 0,013 (Сирватичі, ур. „Під Дожком“).
18. Шпалка брідзюва з круглого дроту. Кінці розделані і загнуті в заблучку. Впід. 0,129. (Сирватичі, „Недобор“).
19. Обручка з товстий бровзювої бляхи з загнутими есоподібно кінцями. Шпр. по середині 0,009, на кінцях—0,002. (Сирватичі, „Недобор“).
- 20—21. Глиняні пряслячка різних форм (Вербиця).
22. Уламок браслета з тусто-зеленого шкла (Тяк само).
23. Пласка намістичка овальних контурів з фіялкового шкла. Впід. 0,012. Найб. гр. 0,003 (Вербиця).

Знахідки з римської доби. Картони А—F.

Сліді оселищ римської доби відзначено: в стійні Жовця—біля с. Фридриш на ур. Засядя, біля с. Кадіївці на ур. Видій, біля с. Івахівці в ур. Ставом—та в стійні р. Смотрича—біля с. Сирватичі на Вербиці.

Ситуація оселищ—пологий схил на південь (Засядя, Вербиця) або на схід (Видій, Ставом) до невеличкого струмка або річки. Просторінь, що на ній трапляються побутові рештки, 6 м. вузлаєма смуга на 150—300 м. уподовж.

Побутові рештки складаються з керамічних уламків, пришліхованого каміння й будівельних матеріалів у вигляді печина, анодів з відбитками пруття (Засядя, Вербиця). Як виявляють знахідку, треба назвати уламок пласкої цеглянки (грубий 0,014, що знаходить шліховані паралельно з цегляною од якоїсь будівлі, яку було вилізанно, разом із скарбом римських монет II ст. біля Нехворощи код. Кобеляцького повіту на Полтавщині (стійні р. Орели)).

Вудь яких слідів поховань не трапилося.

Що до знахідок, то поименовані пункти мають деякі відміни.

„Видій“ (Картон А)—поруч типової кераміки, як зазначено, з перевагою сірого глиняного посуду, достачив череп'я простого виробу, що стосується до попередніх діб; фрагменти з вапняками по-під вінцями та фрагменти од вінців сильно вигнутих на дівр.

„Засядя“ (Картон В) зовсім не подає зразків орнаментованого посуду, як і фрагментів посуду з лезої глини. На ур. „Ставом“ (Картон С, D), поряд з типовою керамікою (поміж иншим, вузлаєма цеглянітьков та амфори з лезо-жовтій глини), піднято й преді черепки від посуду з сильно-вигнутими на дівр вінцями, що належать до попередньої доби.

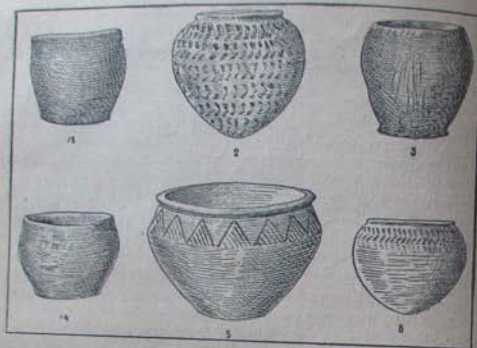
Вербиця (Картон Е, F), крім типового посуду й фрагментів амфори з лезо жовтої глини, достачила цікавий зразок шребаного орнаменту з потрійних ліній та фрагмент банятого горшечка з вигнутим на дівр вінцем (близького формою до слов'янських) з рельєфом, виготоченим на плечях пружком.

Серед инних глиняних виробів (крім типового для доби пласкостоватого пряслячка) заступують на увагу два фрагменти лозячучватих виробів, що їх призначення не з'ясуюва („Видій“). Звідти ж походять й два срібні денари, Антоніна Ша.

Кераміка з ур. Приска біля с. Скіпче. Картон G.

1. Фрагменти посудів з типовими для культури налісками й дірочками по під вінцями; горбовинками од пряслячучватих штампу з середини; вапняними пружками по внчеревку.
2. Фрагменти мисок з горбовинками по-під вінцями од глиняних ямок, що їх пороблено з середини посуду.
3. Фрагменти тонкостінного корчачка з високою ручкою.
4. Фрагменти грубих денчик.

Скіпчанська кераміка цілком відповідає ганчарним виробам ранньої залізної доби в середній Наддніпрянщині, і з цього боку безперешкоди цілком, а надто як узяти під увагу, що зібрано її на поверхні могилподібних насипів (поховалив).

XXXI. Клімівка. Набл. 1/2; нат. вел.

Михайло Рудинський.

Досліди на Полтавщині.

I. Клімівка.

Археологічні розшуки та розкопи на Полтавщині, що їх провадив автор рр. 1921—1925, мали на меті, головним чином, дослідити південно-східню частину губернії, цілком недосліджену до останнього часу.

Результати тих дослідів іскраво показали, як багато нового археологічного матеріалу криють у собі ці передістни південної Полтавщини, що їх зрештою ворує до його ліни допливи. Кожна розвідка, кожне пункт розкопів подавали цікаві, часом зовсім несподівані матеріали. Нові неолітичні знахідки (Біла Гора, Врусія), велике кладовище ранняї доби української залізної культури лісо-степової смуги (Мачухи), поховання а доби римських впливів та поховання римської доби в глибоких камерах під могильними насипами (Н. Саїдзаріє, Кантаміркіна)—все це кликало до глибшого вивчення краю, а найважчим заворочалось степів, що до останнього часу мали одним одного зобрача археологічних речей і знали одним одини дослідів фахівця¹⁾.

¹⁾ Солоний Лазар Зінченко (†)—збирач археологічних речей—подавав був Полтавському Музеєві різного часу цікаві знахідки з околиць

Розробляючи дослідний план на р. 1926, ВУАК доручив був Полтавському Музеєві зробити попередні розшуки по одному з двох допливів Орели, що пересікають територію вол. Костянтинградського повіту з північного сходу на південь і захід, сполучаючи надзельські степи з лісовим масивом центральної Харківщини. Серед збогуків розвідної екскурсії співробітника Музею А. Тахтає по р. Орчику надзвичайно рельєфно визначалися речі, що їх було придбано в селі с. Клімівка і що належали, по-перше, до епохи бронзи, а по-друге, до культури, в якій угадувалися культура Салтівського могильника. Ці знахідки треба було перевірити. Досліди було переведено між 27/IX—3/X 1926 на копти, що їх приплив Полтавський ОВК²⁾.

С. Клімівка простяглася по-над р. Орчиком. Довпливом Орели. Т. зв. Новоселівка—північно-західний куток села—розташована на 6 м. високому лівому березі долини ріки, що повільно спускається до неї й творить так звані „підмети“. Краєм підметів тягнеться ямка (9) невисоких могил; далі по плато могили розкидані без помітної системи. Усі ці могили обралися здавна та до останнього часу їх не розкопували. Новоселівці, осівши по тих могилах, одразу почали пристосовувати їх для своїх потреб або ж зновувати їх та розтягати. Хоча з дев'ятиох могил по-над підметами поки що остаточно зруйновано тільки могилу на землі Гр. Микитенка (з ній і було знайдено ті речі салтівського типу, що викликали розвідку минулого року), мало не всі могили потерпіли від Новоселівці.

Могила на землі Тр. Жили. Хазин зкопав був насип „на два штихи“. Прибл. вис. коло 0,5 м. Прибл. діам. насипу 17,5 м.

На поверхні могили й у верхньому шарі насипу знайдено черепя неолітичного посуду, вимережкане штампованим орнаментом (різні типи ямок, гребінець, навіски поставлений гребінець з одбитками в скоронній мазі, горбовинки підямок посуду). В насипу—кілька фрагментів кераміки доби пізніх скорчених косяків (без орнаменту, а з темної глини) й кілька черепків з відбитками шаур. На глибині 0,22 м, мало не в центрі, могильного насипу—поруйноване

Костянтинград. Ці знахідки—чи не єдине джерело наших відомостей за Костянтинградщини у Костянтинградському Музеї перехопились кілька бронзових речей із Зінченкової збірки, по між ними, сокира кобанського типу.

Розвідні розкопи біля с. Карлівка на Костянтинградщині р. 1913 провадив В. Щербаківський. „Записки Укр. Наук. Т-ва досліджуванні й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині“. II, 1919, Стр. 96.

²⁾ У Клімівських дослідках брали участь заступач Костянтинградського Музею Г. І. Нікіфоров та лаборант Полтавського Музею А. К. Тахтає.

Остеологічні визначення зробив д-р Г. Х. Нагай.

Автор уважає за приємний для себе обов'язок області їм своєю подяку.

колективне поховання трьох осіб у сильно скорченому положенні, головою на S0, 0 та N0. При похованнях, біля черепних кісток, посудки звичайної форми типу слюбки, поганого виробу, асиметрич. слабого випалу, з темної глини (без орнаменту (1. E—14,3; F—11; H—11,7—12,6; 2. E—11,5—12,8; F—10; H—11,3—11,6. Табл. I, рис. 1). При кістках: уламок топольного кремінного відщепку ($0,025 \times 0,023$), уламок ретушованого з обох країв відщепку ($0,015 \times 0,022$); точилко зглинястого піквіца, широке, плоске, в формі високої трапеції із заокругленими кінцями (довж.— $0,035$, шир.— $0,025$, вис.— $0,073$) і дірочку ($0,007$) вгорі.

В материковій глині виявлено дві могильні ями (одну в південно-східній ділянці могили, а другу в північній, у віддаленні 2,25 м. одна від другої) з вигнутими боками й трохі заокругленими кутами, розмірами в $2,12 \times 0,54 \times 1$ та $1,43 \times 0,45 \times 1,15$. В першій — останки сильно перетрухлого кістака, орієнтованого з NE на SO, на спині, із зігнутими в колінах ногами, що їх покладено наліво; праву руку випростано вдовж тіла. На правій дущі (ключці)—груда червоної фарби (вохри) неправильно призматичної форми (вис. $0,020$, шир. макс. $0,020$), на висоті лівого плеча—скалка з прозорого ясно-жовтого кремню ($0,050$), в різних місцях—сім маленьких грудочок червоної фарби. Кістки лівої руки, огруддя й кімцевостей ніг не збереглися. Фарбу було пошано густо; земля біля гомілок правої ноги закрасилася в червону барву. В другій ямі—порухений і золтий кістак підатка з підобраними ногами (направо), головою на NE, з густо пофарбованими кімцевостями ніг (положення рук не далось з'ясувати). Біля кісток черепа (у праву руч)—конусово-округле дно великої посудини, пофарбована зверху і в середині гребінцем на 6—7 зубів (груб. дещо— $0,013$, гр. стінок— $0,007$). При кістковій—скребаці з світлого кремню витягнуто-округлої форми ($0,035 \times 0,025$).

Могила на землі Гр. Микитенка. Зруйнована на глинище. Обшурку насипу, так само як і його височини, встановити не можна. Реші савітського типу, що їх знайшов був Микитенко, тріпалися в насипу. Площа ями на глинищі й розитягнутої землі по-над 150 кв. м. У південно-західній ділянці її піднято, —100 кв. м. У південно-східній—відкрито два неязнайні поховання й рештки зруйнованого. На рівні поля чотири трохі нижче його, біля ями на глинищі—потрулі кістки крижові й стегон кісткця, орієнтовані по лінії N—S, із незначними рештками якоїсь поразавлої залізної речч. Біля східної межі розкопу, на глибині 0,58—слошчок темної глини, поштрахований гребінчастим штампом; дещо рівне, вінця трохі загнуті в середину. (E—11,5; F—8,3; H—12).

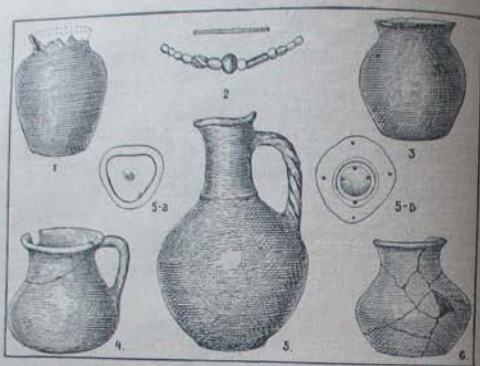
У SE ділянці розкопу виявлено могильну яму чотирьохкутних контурів із трохі вигнутими подовжніми боками, розміром $1,75 \times 1,58$ —

$1,23 \times 1,10$, обієнтовану з NE на SO. В ній червоно пофарбований кістак ніжки середнього віку, головою на SO, на спині, з підобраними ногами, що їх покладено направо; праву руку випростано вдовж тіла, ліву, зігнуту в лікті, простягнуто до плеча правої руки. (рис. 2). Проти кистей рук—гостродієнна посудка з темної глини, поспіль вимережана витесаними гребінчастого штампю, що їх покладено смережковими пасками, рівнобіжно до вінця (E—10, H—14. Табл. I, рис. 2). Від правого плеча, ніби витягнутий у праву руч,—разок зірблених кістяних намистин трьох типів: довгастих ($0,055$ — $0,042$), рурочок із спіральною різьбою, плоских заокруглених ($0,012$ — $7 \times 0,015$ —10) і витягнутих барилкуватих ($0,018 \times 0,006$) та проширених звірячих зубів. До нього ж, мабуть належала й кістка шпилька—молоточок, вимережана геометричним орнаментом, з дірочкою, щоб підвішувати (Ввод. $0,177$; молоточок— $0,034$; грубіш.— $0,011$ — $0,006$ діам. дірки— $0,003$. Рис. 1). На висоті правого плеча—вуглинка. Череп зруйнований. Саме біля нього—кротвини гравіюні, які зруйнували череп і порушили разок кістяних намистин, не даючи можливості за певністю застосувати до нього шпильку. Ці ж такі кротвини позбавляють права приписати похоронів і надзвичайно цінну знахідку з могильної ями—геометричний кремінець трансповної форми з неного кремню (база— $0,023$, вис. макс. $0,012$), знайдений трохі вище кісткця.

На віддаленні 3,0 м. від північного кута ями, на північ, виявлено друге поховання в ямі 6 м. правильних чотирьохкутних контурів ($1,68 \times 1,66 \times 1,15$), орієнтованій по лінії N—S. В ній—орієнтованій точно з півночі на південь—кістка літньої особи, на спині, головою на південь (обличчям на схід), із сильно зігнутими ногами, покладеним у праву руч. Праву руку випростано вдовж тіла, ліву, зігнуту в лікті, простягнуто до кисти правої. На висоті чола—вуглинка, на висоті тім'я, над лівим плечем—грудочка червоної фарби. Кістак пофарбований червоно. Особливо виразно знати фарбу на кістках ніг, на руках і черепі.

Жодних слідів деревляного астилу, як і в ямних похованнях першої могили, не виявлено. Слідів підстилки (матерії бруватної фарби) виявлено тільки в останньому з них.

Могила на землі І. Стонога. Нещою (приблизно, коло 0,75 м.) могилу в розпливчастими контурами насипу (прибл. діаметр біля 17,5 м.) хазяїн засадив садком, а в східній ділянці могили виколов потріб. Розкопи не могли обійти яких небудь чинних наслідків, з огляду на малу площу, що її можна було взяти під розкоп (60 кв. м.) А втім, знахідки «хазарських» речей, що на їх натрапили був Микитенко в сусідній могилі, дали—відсутність жодних вказівок на них у першій з досліджених у Клімівці могилі і, насамкінець, господарчі заходи ново-седа—все це разом шпирядували намір зробити розвідний розкоп.

XXXII. Клімівка. Набл. $\frac{1}{2}$; нат. вел. $N2-\frac{1}{3}$ н. в.

Поховання в насипу й неглибокий амаз пізнього часу. Крім випадкових знахідок у верхньому шарі насипу: вістря—скребачка з крем'яно та кавалка т. зв. крєйдяного каменю (80 дільниця розкопу), мало не в центрі могили, на глибині 0,18, виявлено кістяк у сильно-покрученому положенні, на лівому боці, орієнтований на SE. На кістяк черепа—слючок темної глини з виразно загнутими в середину вінцями (E—11,2; F—7; H—11,5). Дали, на глибині 0,62 в NO дільниці—сильно скорченний кістяк на правому боці, головою на NE. Біля чола—підлого до нього присунутий, невеличкий горщикок з поміттю вшпунтими боками, широким прономом і рівними вінцями, темної глини, без орнаменту (E—10,5; F—8; H—8,7. Табл. 1 (рис. 4). В SE частині розкопу, на глибині 0,72—третій та само скорченний кістяк на лівому боці, орієнтований головою на схід. Проти нього—побитий слючок темної глини. Кістяк вирізано для Коєвтинноградського Музею. На тій самій глибині, в центральній частині розкопу—побітний череп, очевидно, оставки поховання, що його зруйнував найпівнішній а похованні у цій могилі. Насамінець, на глибині 0,88, на віддаленні метра від західної стіни погребя, збіглий кістяк на лівому боці, головою на схід. Проти нього—високий слючок з темної глини, із загнутими в середину вінцями й добре відзначеним децєм (E—12; F—8,5; H—14). По від вінцями надіряно кілька сівісних рисок, по начереву—довгі риски. Табл. 1, рис. 3). Проти

коліи—скребачка на кінці трикутної у перекрої крем'яної скали ($0,080 \times 0,020$).

Грунтові поховання. На глибині 0,12 м., мало не в центрі могили, виявлено колективний похорон з речами салтівського типу, в могильній камері, що її устрою точно встановити не далось.

Обрисі камери з округлими кутками, витягнутої з півночі на південь, заховалася в північній частині її, де вона мала широчек 1,42 м. Вподовж: камера мала коло 2,50. В ній, у вироставному положенні в напрямі N—S лежали оставки двох кістяків: жіночі середнього віку (на захід) і підлітка (до 14 років; на схід), головами на південь, обличчями на схід. Кістяки збереглися погано. Кістяк жіночі орієнтований точно по лінії північ—південь; нога кістяка дитини, щільно присунутого до нього (кривава кість другого кістяка приходить проти середньої стегна першого), лежать у напрямі NE, під кутом у 30° . В головах покійників було поставлено одну біля одної: тівку з коричневої глини (H—31,5), з лезучою поверхнею темно-сірої барви, з високим горлом, у формі трейфа й крученою рючкою (тівка поблизя й була «зшита»; в децї і в стінках для того попровірчувано по чотири дірочки. Табл. II, рис. 5, 5а, 5б) та високий горщикок з темної глини, зіпнений від руки, з нерівним дном і вигнутими на двір вінцями (E—8,5; F—7,3; H—13,2. Табл. II, рис. 3). Проти ніг покійниць стояв вищерблений худячок з жовтаво-сірої глини, зроблений на крузі (E—8,5; F—6,3; H—12. Табл. II, рис. 4). Біля лівої кривавої кістки—поламана тонька бронзова бляшка (прибл. діам. 0,080, гр. 0,001); коло огруда її далі між лівим стегном та ліктем—намистинки різні: дрібнесенні з часті різної барви, шкляні, карніолові, барлякувата з пасти (смугата) й дрібний барлякуватий шкляні; на рівні правого плеча—уламки іржавої залізної рети.

Цей похорон з речами салтівського типу врізаний був у ґрубе (7) поховання бронзової доби (яма— $2,20 \times 1,75 \times 0,58$), що його порубані оставки виявилися безпосередньо під кістяками агадських скелетів. Кістяк був орієнтований на північній схід. При кістяку—маківка світлої глини з виразним передолом боків, прикрашена витисками перекрученої широчки (E—17,5; F—7,5; H—14. Табл. I, рис. 5). До цього поховання належить мабути, і велика (вісь—0,090, діам. дірки—0,007) намистина з крєйдяного каменю, що її було знайдено вміще костяків із салтівськими речами, аз NO кутом могильної ями. У будуваний могильної ями було вкрито дерева, про що свідчать сліди його в напрямі NS. На південь од цього поховання знаходилася третя могильна яма центральної частини могили, орієнтована по лінії NOO—SEE (а вшпунтими боками й заокруглена в кутках, розмірами $1,40 \times 0,95 \times 1,15 \times 0,85$), в якій, на глибині 1,65 виявилися оставки цілком потрухлого кістяка.*

II. Розшуки на Кременчуччині.

Хоч яка важлива справа археологічного вивчення Золотонісько-Кременчучького надбережжя Дніпрового, воно лишається поза межами систематичних дослідів. Тимчасом деякі знахідки в цьому районі мають виключне значення, бо належать до найменш вивчених діб нашої передісторичної минушшини¹⁾.

Розвідка звітного року, що її викликали були попередні розшуки 1922 та 1925 років²⁾, мала на меті доповнити спостереження р. 1922 й ознайомитися з пам'ятками низової течії Пела між м. В. Мануйлівки та Кременчуком.

Огляд високого лівого берега Дніпрового між м. Городищем (Градиск) та Максимівкою насамперед торкнувся ур. Свалка та його околиць, де трапляються рештки мамутової фауни й свого часу було піднято добрий кременій виділок. Проте розшуки звітнього року не ствердили нашої думки про можливість виявити там палеолітичні рештки.

По-над берегом до с. Максимівки, крім відзначених раніше саїди неолітичної культури (приблизно, посередині між Городищем та Максимівкою, нижче Микола-Пивогорьського монастиря), в кількох пунктах зібрано кераміку бронзової доби, між іншим із штурвирем орієнтованою тої відміни, що вказує на зв'язок з керамікою середньодніпряньскою осередку бронзової культури.

На плато, ближче до м. Городища, оглянуто групу могил (біля складованих земляних насипів—окопів неясного призначення) з висипами з перепаленої глини. Ці могили перебувають під погрозою зруйнування, бо місцеве селянство адобуває з них велику кількість вугілля. Здається, маємо в них т. зв. червої могили. Дослідження їх у ближчому часі—справа невідкладна.

Група невисоких могил з більш-менш широкими насипами правильної форми, на шпалі між дорогою від Дніпра до Максимівки, так само як і дві могили по той бік дороги в садіві селянина М. Школенки, промовляють за українську залізну культуру лісо-степової смуги останніх століть перед нашою ерою, що стверджує зібрана в околицях тих могил кераміка.

¹⁾ Пор. посібник—Каталог виставки XI арх. з'їзду в Кієві 1899. Стор. 156. Кола. В. В. Антоновича (знахідки з околиць с. Лебехівки) і збудовки з розкопок А. Щербачова у Мануйлівській та Печанській волостях кол. Кременчучького повіту (Каталог Арх. Відд. Подільського Музею—видав. — т. I, №№ 891—932).

²⁾ Відомості Кабінету Антропології та Етнології ім. Ф. Вовка. К. 1925. Вип. I. Стор. 27. К. Мельник-Антоновича. Археологічні дослідження на Кременчуччині. Коротко Звідомлення ВУАК за р. 1925. Стор. 81.

На північний схід од центральної частини могили, розкоп виявив ще одне поховання в ямі з трохи випнутими подовжними бочками, із слідами дерев'яного настилу, орієнтований по лінії NE—SO, розмірами 2,68×1,88. На глибині 1,10, яму, що міншала до 1,08×1,12, було обкладено деревом. Кістяк лежав у зібганому положенні, на правому боці, головою на NE. Ліву руку, зігнуту в лікті, покладено на коліна, ноги на велику грудку крейди. Грудочки крейди траплялися по всьому дну ями (глибина—1,82). Саїди фарбування немає. Речей ніяких.

На жаль, цю могилу на землі І. Стонога дослідити сповна не удалось. За межами досіду лишилася північно-східна ділянка її, де траплявся, що правда ізольовано, ще одна посудка, наведена на табл. з № 1.

Климівська розвідка минулого року вимагає заглиблених дослідів. Особливо цікаво дослідити поховання з речами салтівського типу. Климівка бо є останній—поки що—на захід пункт, де їх знайдено. Використання могильних насипів епохи бронзи для збудованих похоронних камер салтівського типу, в Климівці не обмежалося, звичайно, двома могилами. Окремі знахідки характеристичної кераміки траплялися й на поверхні інших могил. Тільки систематичні дослідження з'ясуєть поширення цих поховань понад Орчиком і встановлять спосіб будовання могильних камер.

З тими дослідями слід поспішати. Адже ж климівські могили бронзової доби посли нові пошкодження, які використовують їх для своїх потреб у близькому часі рішучіше й безоглядніше, аніж зробила те людність салтівської культури.

Рис. 1. 1/2 нат. вел.

Взагалі вся ця місцевість вимагає пильної уваги. Тут треба дослідити цікавих знахідок, зокрема в добу Латени. Крім висхідних розкопів А. Шербачова¹⁾ біля В. Мануйлівки та знахідок в „Латенській могилі“ Північної волости, на це вказує й придбані частини великої посудини з околиць с. Омельняк, знайденої в долині Псла. Поки що вона не має паралелів у знахідках з Кременчуччини. Зроблена без гангарного кола з темної глини, вона має цілком правильну куласту форму вичеревка (дія 0,270), оздобленого шпори, біля перелому до широкого (Е—0,215) й високого (0,050), вигнутого на около віща²⁾ раком правильних змюк, що їх витиснуто пальцем по пружезку із стягнутої з боків глини (а не наліпшеного, як це властиво орнаментці раніших діб).

По-над правим (горняним) берегом Псла від с. Омельняк і до Манжелі тягнуться низка великих могил, що їх, здається, треба віднести до доби бронзи.

Не довіджаючи м. Манжелі, по над річечкою Манжелійкою, за хутором Спротенківської громади Троцької виявлено рештки селища римської доби.

Ситуація селища не зовсім звичайна. Авторів розшуки до цього часу відзначали ці селища по правих схилах до балки з невеличким струмком—річечкою, що тягнеться з NO, N і NE у бік півдня, тобто проти сходу. Шюді (звідка) заселений схід виходив на південь.

Біля х. Троцьків маємо трохи іншу картину. Селище розкидане по схилу (т. зв. підметах) до р. Манжелійки, яка біжить з NO на SE, виходить на південний захід. Знахідок римської доби по той бік долини немає.

Обшир селища невеликий. Серед керамічних уламків фрагменти чорного лискованого посуду становлять незначний відсоток. Трапляється черв'яно-жовтої барви. Найчисленніші—уламки посуду темної глини з шершавою поверхнею. Піднято фрагменти вузкогорітних амфор з ясної глини з денцями ручкою, характеристичних у знахідках епохи пісковцеві кавалки з заглаженою поверхнею та кавалки перепаленої глини (печини) з відбитками паличця (картоні 1 та 2).

Знахідка біля х. Троцькі варта уваги³⁾. Хоча де-далі то більше ми переконуємося в широкому розповсюдженні слідів римської культури

по лісо-степовій смузі й знаємо їх аж ген на сході Подляшшину біля с. Кантамирівки по р. Коломаку (автором дослідів й далі на схід в межах кол. Валківського повіту на Харківщині (дослідів О. С. Федоровського) — для Кременчуччини це перше виявлення культури⁴⁾.

Повертаючи до Києва через Подляшшю, автор одвідав ур. Білу Гору—піщану ділянку Ворсклового лівобережжя між р. Коломаком та долиною р. Ворскла. Ці заворожально-коломачкі дюни доставили цікаві матеріали з різних діб передісторичної мияущини, що переховуються в Подляшшюму Музеї. Побіжний огляд місцевості й зібрані культурні рештки (кремніні вироби тарденуазійського фацієсу, неолітична кераміка, кераміка з доби бронзи й уламки амфор доводять потребу постійного й уважного вибірування матеріалів з поверхні цієї й пручод багатой з археологічного боку місцевості. На це звернуто увагу Археологічного Відділу Подляшшюму Музею.

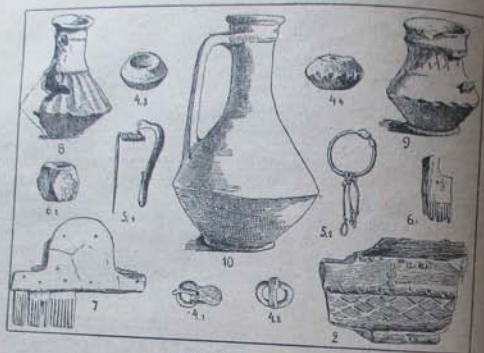
Рис. 2. Могила П. в.ох. 2.
За фотограф. Г. Нісфорова.

¹⁾ Детальніше про розкопи А. Шербачова див. М. Рудинський, Археологічний збірник Подляшшюму Музею (в друку).

²⁾ Пор. форму віща в посудині Латенської доби з розкопів Ф. Каміського біля Лубень (1881). Труды VIII арх. съезда Т. IV, Табл. I, XXXI, 51.

³⁾ Подляшшюму Музею має в Кременчуччині побиту тинку з гранчатого обробкою вичеревка, отже без точного зазначення місця знахідки.

⁴⁾ Складаю свою подяку Л. Е. Кистяківському, який закликав згодився взяти на себе читання коректи цих подань.

XXXIII. Маслова.

Петро Смолічев.

Археологічні досліді в околицях м-ка Златополя, на Черкащині року 1926.

(Коротке звітлення за розкопи біля с. Маслової).

Влітку року 1926 Черкаський Округовий Музей одержав повідомлення, що в с. Маслової, Златопільського району (колиш. Чигиринського повіту, Київської губ.), селяне, беручи глину на будівляло зат, знаходять в глинищі поховання, посуд ріжні бронзові речі, корали, вироби та намісто. Трохи згодом, голова Маслівської сільради, гом. М. Д. Рабошанка, надіслав до музею й декілька зразків посуду, Черкаський Музей повідомив про це ВУАК і прохав надіслати свого представника, щоб дослідити місцевість в с. Маслової.

На початку вересня минулого року я одержав пропозицію ВУАК'у вїхати до Черкаського округу, з метою дослідження околиць м-ка Златополя та переведення розкопів. Зразу вїхати я не міг й тільки 13 вересня я був у Черкасах, а 17 в Маслової і розпочав досліді.

Місцевість біля с. Маслової ляда собою плато, що понижється на Е до невеликої річки Гнилий Товмач, яка тече на дні досить глибокої балки. Саме місце, де знаходяться поховання, є частиною

громадського виноградю й формою наближається до трикутника. Зі Е та SW його обмежують дороги до с. Нечаста та на поле, а на N воно випирається в великий діл, що виходить в головну балку до річки. Через усю площу трикутника, ближче до північного його краю з Е на W, від однієї дороги до другої, раніш проведено було каналу, рештки якого помітно й тепер є, на N від каналу, в західній частині трикутника є досить глибока яма—сід од вітрака, що колись стояв тут. Поверхня трикутника рівна, жодяк ознак могильних насипів, хоч би найменших, немає Південний кут, майже до половини всієї площі трикутника, занято глинищем. В цьому то глинищі, особливо в NW його частині, селяне й знаходять поховання та ріжні речі; в ближчій до села, південній частині глинища, як кажуть селяне, нічого не знаходять.

Ознайомлення з місцевістю з'ясовувало, що в даному випадку ми маємо могильник, що характером своїм наближається до так званих "подів поховань", які вперше досліджував В. В. Хвойка біля Чернахова, Зарубинець та Ромашок¹⁾.

Це перше ознайомлення з місцевістю та характером пам'яток само вже намічало план дослідів, а саме: вилити пеши за все, на зацікалій ще площі межі кладовища, а потім вже братись і до систематичних дослідів самих поховань. Але детальніше знайомство з умовами, за яких населення знаходило поховання та речі, праху, зрештиса цього цілком правильного та доцільного плану. Становище було таке, що вимагало роботи зараз не те, що було бажаним, а те, що було конче потрібним і могло врятувати пам'ятки від загибелі.

На майбутню весну населення, не вважаючи на заборону, безсумніву продовжуватиме копати глини на будівлі, поширятьтє площу глинища, а значить і вичистять ті поховання, що містяться по краях глинища. Таким чином ціні пам'яток можуть назавше загинути для науки. Виходячи з таких реальних обставин, а й прихмушений був зміниши план дослідів, в якому напрямку воно розгортаю. Цим же я мав на меті збільшити певну частину діл горішки. Біля злого могли брати глину, не руйнуючи для цього грєбище. Нічого не головним чином і містяться в яруга миска (розташована землем), а ще

Всю площу по-над діл горішки довжина кістяка—1,15 мет. Як невеликими квадратами ляса прямо в ґрунті, без домовини.

1) Місцеві люди розкопано раніш, поховання містидося на досить 30—40 току, для захвату речі в шарі материкової глини. Д. М. Хвойка, 1910 р. в північній частині, ані містився паски Імперат. Русского Музея така: в західній частині, ані містився СІР. 1901 г. стр. 172—179. К. що його орієнтовано на N. Від кістяка

ного штиху дво квадрату захищали начисто; положення значних речей обмірjali, а самі речі (як посуд) захищали на місцях. При дальшому поглибленні квадрату залишали маяки з цими речами до того часу, поки не закінчували дослідів квадрату в цілому.

Спершу взято було тільки двох робітників, через те, що при більшому числі робітників не можна було уважно слідкувати за роботою, а це було konieczним, бо ні спосіб поховань, ні його характерні риси зовсім ще не були відомі. Досвід ствердив, що така обережність не була зайвою. Грунт було насичено фрагментами посуду й треба було досить великих зусиль, щоб привичагати робітників уважно ставитися до цих «нижчих черепків» і не викидати їх з землем. В великій пригоді став для мене Завідувач Черкаського Музею Д. П. Бочков, що весь час був за дуже цінного та корисного помічника в справі переведення розкопів. Не вважючи на досить поганій став свого здоров'я, він на холодному північному вітрі, від дощем, самовідвадно працював цілими днями на розкопках.

Досліди виявили поховання (групопокладання), що містилися на досить невеликій глибині, в шарі чорної землі. Пересічна глибина 0,5—1,0 метр від поверхні тільки одно поховання знайдено на глибині 2,5 метр. Кістяки містилися в ґрунті, покладено їх на спині, головою на N; кінцевими так верхні, як і нижні впроставні, голову попри похованні, чи наслідки діянна ваги немає, сказати важко, через те, що поховання досліджені в дуже обмеженій кількості. Самі кістяки зберігалися різко,—кістяки з того кістяка, що знаходився на більшій глибині, в глині, зберігалися краще, ніж з тих кістяків, що містилися в шарі чорної землі. В цих похованнях де-які кістяки перелаяти їх з землі. В одному випадку (поховання II, квадрат К.) від кістяка лишилися лише одні череп, решта ж кісток перетрухла зовсім.

Поховання супроводив певний інвентар, що був досить невеликий та одноманітний,—це головним чином посуд. Кількість його при різних гроб, М. Я. Рабшож було різне. Так в похованні I (квадрат А) посуду, Черкаський Музей, чл. 4, в нижній його частині, біля ніг, салти свого представника, що досліджує на гробах, в похованні III

На початку вересня минулого року у селі Маслово, в похованні III Златополя та переведення розкопів, з метою дослідж.

13 вересня і був у Черкасах, а 17 в Маслової, намісто шкляно, який Місцевість біля с. Маслової являв собою дуже Кривих річок, що на Е до невеликої річки Гвиалій Товчак, маємо також відзначити глибокої балки. Саме місце, де знаходяться ці дві крашанок.

Поховання I—групопокладання (квадрат А) містилося на глибині 0,73 метр. від поверхні, в шарі чорної землі, орієнтовано на N. Кістяк лежить на спині, голова повернена праворуч, руки простягнені рівнобіжно тулубові, при чому ліва рука трохи одведена в бік. Ноги простягнені; череп розчавлений.

На лівому плечі—бронзова фібула римського проміщального типу. Біля правого кришко-кульшового сустану стояла миска, а радом на S горщик, в яких, крім землі, нічого не було. З другою боку кістяка, на рівні коліна лівої ноги, на віддалі 0,15 метр. від нього на E—містився горщик, орнаментований простими рівнобіжними лініями. Біля горщика на N фрагмент глянценого посуду, а на W—кістки жертвової тварини. (барана?). Нижче, 0,1 метр. на SW другий горщик формою подібний до попереднього.

Кістяк лежав прямо в ґрунті, жодних ознак труни не було. Довжина кістяка 1,08 м.

Поховання II (групопокладання—кв. К) на глибині 0,5 м. орієнтоване на N. Від кістяка зберігся лише розчавлений череп, що лежав на лівій щопі, обличчям на E. Нижня щелепа лежала окремо, на E від черепа. На віддалі 0,2 метр на S від черепа—уламек плечової кістки—(ціпки), це все, що лишилося від кістяка. З північного боку черепа містився великий горщик, орнаментований у верхній частині двома рівнобіжними лініями. Поруч з горщиком, на E від нього перевернуто до гори дном мисочка (роздавлена землем); на E від цієї мисочки—друга миска, що стояла прямо (теж розчавлена), а на E від неї—горщик. Миски та останній горщик без орнаменту. Далі на S, на тому місці, де мусили бути груди, лежала перевернуто до гори дном половина досить великої миски, грубого виробу, без орнаменту. Другою частині миски бракувало. Поховання містилося в ґрунті, жодних ознак домовини не помітно.

Поховання III (групопокладання кв. К) поруч з II, на віддалі 1 метр на W. Поховання містилося в шарі чорної землі на глибині 0,65 метр. Кістяк лежав на спині головою на N; руки простягнені рівнобіжно тулубові. На грудях—лопатка (окіст) жертвової тварини (барана). З північно-східного боку черепа два горшки. Біля лівого стегна миска, а поруч з нею, на E—з'ястий грібнець. Нижче на S від миски, на рівні коліна—друга миска (розчавлена землем), а ще нижче (на S від цієї миски) горщик. Довжина кістяка—1,15 метр. Як і попередній, кістяк містився прямо в ґрунті, без домовини.

Поховання IV (квадрат J). Найцікавіше серед поховань, в поховання IV. Як уже зазначено раніше, поховання містилося на досить значній глибині (2,5 метр.) в шарі материкової глини.

Загальна картина була така: в західній частині ами містився на спині неповний кістяк, що його зорієнтовано на N. Від кістяка

недалого виробу, без орнаменту, в формі своєї носить іноді досить виразні ознаки скитського впливу. Це горщики та миски сірого або темного кольору. Але поруч з цим посудом є примірки, що значно відрізняються серед інших так технікою свого виробництва, як і формами та оздобленням.—Це глечки та миски з чорною лясковатою поверхнею, іноді орнаментовані. Цей посуд, як що він теж міною виробу, набуває вже різноманітних та приємних форм і свідчить за пізніші часи свого походження та інші культурні впливи.

Щільно окремо треба поставити посуд шкляний, що без сумніву був привізним. На великій кількості цей посуд знайдено було лише в фрагментах. До приналежних речей музею зараховувати також і шкляне та інше намисто (буси) та бронзові речі—фібули провінціального руського типу й пряжки.

Решта інвентарю—кістяні гребінці, глиняні пряслиця, залізний ніж і т. інш. є, без сумніву, речами місцевого походження. За найкращий серед них технікою виробництва треба вважати кістяний гребінець, що має аналогію із знайденим В. В. Хвойкою біля с. Ромашок (Хвойка. Ор сіт., „Записки ПРАО“, табл. XIX, 26). Верхня частина гребінця складається з двох пластинок, що скріплені поміж собою бронзовими цвяхами й у середній частині мають півкругле поширення. Жодних вирізунків та оздоблень гребінець не має; частини зубів—бракує.

Треба ще зазначити одну, характерну, на мій погляд, рису,—це досить часті випадки знахідок дрібного кремінного начиння так при похованнях, як і взагалі на площі розкопів. Місцеві селенці казали, що в глинищі знаходять і великі кам'яні речі, як молотки й інші. В правдивості цього я мав змогу переконатися після того, як завідувач школи в с. Нечаяві, А. М. Дзюба передав мені половину кам'яного молотка, якого, за його словами, знайшов в глинищі гром с. Маслової М. П. Подішук¹⁾. Можна, здається, погодитися з думкою В. В. Хвойки, що це кремінне начиння, яке траплялося й йому підчас його дослідів біля Черняхова та Ромашок, є пережитком, відгуком старовини, що зохавалося в похоронному ритуалі²⁾.

Закінчуючи цей коротенький огляд інвентарю, мушу зазначити велику кількість фрагментів посуду, що ними достотно просякнутий ґрунт площі розкопів. Кожний штих квадрату давав 20, а то й

¹⁾ Черняхова (анн. „Записки Импер. Русского Археологич. Общ. т. XII, вып. 1—2. СПб 1901 г. Табл. XXI, №№ 7, 8, 14, 15, 16, 18, 19, 22, 24, 28, 33; таб. XXII, №№ 15, 16, 18, 19, 21, 22, 26). В. В. Хвойка—Ор сіт.: Записки „Древности Правдиронья“, вып. IV, Киев, 1901 г. стор. 6—7.

²⁾ Знаходиться зараз в Черкаському Округовому Музеї.

³⁾ В. В. Хвойка Ор. сіт., стор. 187.

більш примірок. Кольором, складом глини та характером виробу фрагменти ці подібні до посуду, що його знайдено було при похованнях, а через те можна, здається, вважати його за рештки аншюванських, що можна припускати, беручи до уваги невелику порівняльно глибину поховань і те, що площа ця раніш була під полем та оралася.

Узагальнюючи все, що було сказано, мусямо зробити такі висновки:

1. Маслівське кладовище є „полем поховань“, що доволеним виглядом своїм та характером поховань наближається до знайдених біля Черняхова, Зарубинців та Ромашок.

2. На Маслівському кладовищі поруч з трупопокладанням знаходилося також і трупопалення.

3. Інвентар поховань досить одноманітний, з перевагою кераміки; серед нього повна відсутність зброї та обмежена кількість металевих речей.

4. Інвентар Маслівського кладовища так складом, як і характером та формами своїх речей і кераміки, має близькі аналогії серед інвентаря Черняхівського кладовища.

5. На підставі такого наближення, Маслівське кладовище можна зачислити до тієї ж самої доби, як і Черняхівське, то б то до II—V століття нашої ери.

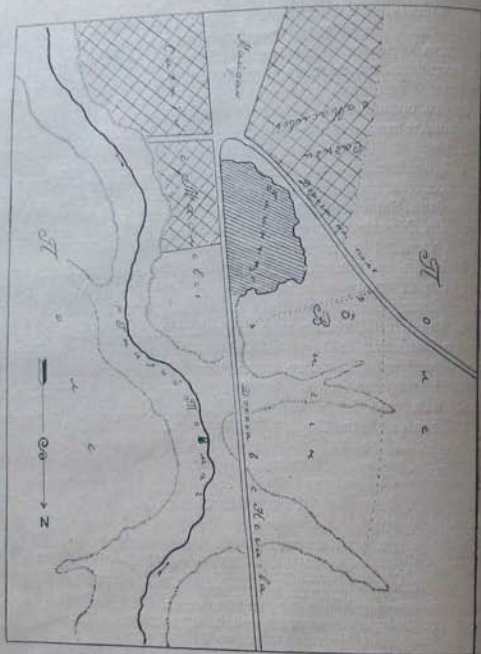
м. Чернівці,

27 січня р. 1927.

Реєстр експонатів.

Квадрат А. (I).

1. Буса з композиції білого кольору, оброблена на 14 гран.
- 2—3. Фрагменти гарно випаленого посуду, сірого кольору.
4. Фрагмент глиняного посуду, сірого кольору, орнаментований простими рівнобіжними лініями.
5. Відщепок (lame) з кременю світло-коричневого кольору.
6. Фібула бронзова, провінціального типу. Годка одламаня, а сама фібула розпалася на три частини. Довж. 5 сант.
7. Фрагмент переделеного іржого залізного предмету, призначення якого встановити досить важко.
8. Миска з гарно випаленої глини, сірого кольору, без орнаменту. Діам. 18 сант.
- 9—10. Фрагменти горщика з випаленої глини, сірого кольору; один з них орнаментований рівнобіжними лініями.
- 11—12. Два дрібних фрагменти випаленого глиняного посуду, сірого кольору, без орнаменту.
13. Горщик сірого кольору з випаленої глини, грубого виробу, без орнаменту. Діам. 10 сант. окруж. 40 сант.
14. Горщик з випаленої глини, орнаментований рівнобіжними лініями. З одного боку трохи надтріснутий. Діам. 8 сант. окруж. 42 сант.

15. Горщик з випаленої глини, досить недбалого виробу, без орнаменту. Діам. 10 сант. окруж. 46 сант.

16. Кістки жертовної тварини (барана).

Квадрат В (II).

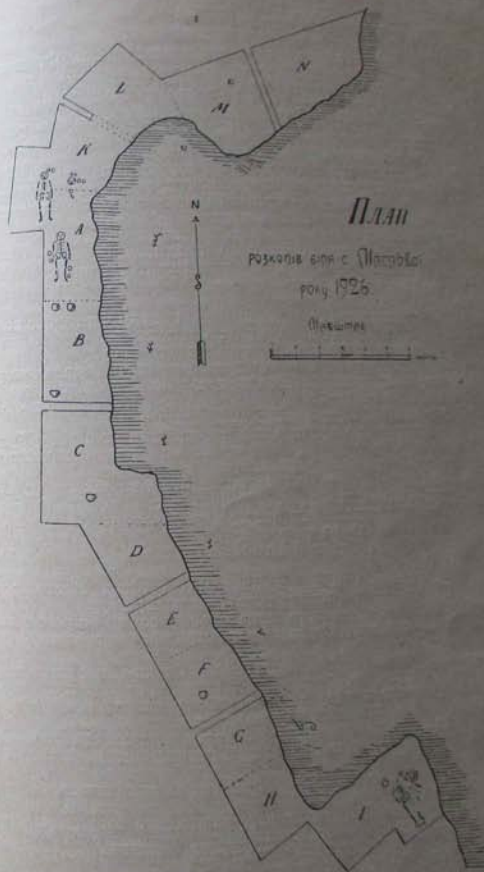
17. Сьалка з крем'яно темного кольору, з одним загостреним кінцем.

18. Кавалок жужелицеподібної маси.

Квадрат С (III).

19. Миска з випаленої глини, без орнаменту. В середині були дрібні рештки перепалених кісток. Миска розчавлена.

20. Приякка бронзова, овальної форми.

План

розкопок біля с. Антонівки
 року 1926.

Масштаб

- 21—22 Два уламки кривинних скалок.
23 Уламок кривинної скалки.
- Квадрат В (IV).
24. Фрагмент глиняної, гарно випаленої миски. Фрагмент під вином оздоблений геометричним орнаментом, а в середній частині—орнаментом з невеликих вдавлених кружальців.
25. Фрагмент шкляного посуду.
26. Фрагмент глиняного посуду, сірого кольору, з рештками крапкового орнаменту.
- 27—28. Два дуклеподібні кавалки кременю.
29. Фрагмент шкляного посуду з ознаками перебування в огні.
30. Пряслиця глиняна без орнаменту, ромбоподібної форми.
31. Пряжка бронзова, овальної форми, з круглою пластинкою для прикріплення до рем'я.
32. Фрагмент буси з рожевого каменя (каріолі).
33. Два фрагменти бронзового предмету в вигляді тонких, квадратної форми, пластинок. Вкриті патиною.
- 34—35. Дві кривинні скалки.
- Квадрат Е (V).
36. Фрагменти ручки від глиняного посуду червоного кольору.
37. Фрагмент шкляного посуду: всю поверхню вкрито патиною.
38—39. Два фрагменти від ручки глиняного посуду.
40. Фрагмент глиняного горщика з рештками орнаменту вдавленими кружальцями. Складом глини та орнаментом фрагмент однаковий з фрагментом, що його знайдено було в квадраті D (Див. реєстр експонатів ч. 24).
41. Бронзовий предмет, можливо, що це голка від фібули.
42. Фрагмент глиняного випаленого посуду, орнаментований двома рівнобіжними лініями.
43—44. Дві кривинні скалки, що могли правити за знаряддя. Один уламок темного кольору, суцільна скалка—білого кольору.
45. Фрагмент глиняного посуду без орнаменту.
46. Фрагмент шкляного посуду.
47. Скалка з кременю білого кольору.
- Квадрат F (VI).
48. Фрагменти глиняного випаленого посуду, сірого кольору, без орнаменту, різної форми та розмірів.
49. Фрагмент глиняного випаленого посуду, сірого кольору, без орнаменту. Зверху фрагмент ніби пофарбовано жовтою фарбою.
50—51. Два фрагменти глиняного випаленого посуду, жовтого кольору, один з рештками рожевого орнаменту.
52. Фрагмент посуду з випаленої червоної глини, орнаментованій вдавленими кружальцями.
53—54. Два фрагменти посуду з гарно випаленої глини, один—жовтої, а другий—червоної глини, обидва орнаментовані.
55. Скалка кривинна, могла правити за знаряддя.
- Квадрат G (VII).
56. Фрагмент вінець глиняного випаленого посуду, сірого кольору, оздоблений геометричним орнаментом.
57—58. Два дрібні фрагменти глиняного випаленого посуду, сірого кольору, орнаментовані рельєфними та вдавленими смужками.

- 59—61. Фрагменти глиняного, гарно випаленого посуду, сірого кольору, орнаментовані геометричним візерунком.
- Квадрат H (VIII).
62. Фрагмент вінець глиняного посуду, сірого кольору, без орнаменту.
63. Скалка з кременю, могла правити за знаряддя.
- Квадрат I (IX).
64. Фрагмент ручки досить великого посуду (амфору) з гарно випаленої червоної глини.
65. Два кривинні відшепки, що могли правити за знаряддя.
66. Фрагмент багатогранної каріолової намистини.
67. Шпилька бронзова від фібули.
68. Кавалок каменю (граніту?).
- Квадрат K (X).
69. Фрагмент глиняного посуду з поливою—скелі, зеленої та червоної смуги.
70. Скалка з кременю білуватого кольору, що могла правити за знаряддя.
- Квадрат L (XI).
71. Пряжка залізна, формою наближається до прямокутника, розламана на дві частини.
72—74. Фрагменти вінець глиняного випаленого посуду, без орнаменту. Два фрагменти фарбовано в червоній кольор.
- Квадрат M (XII).
75. Горщик з гарно випаленої глини, сірого кольору, без орнаменту.
76. Скалка з кременю темного кольору, що могла правити за знаряддя.
77. Фрагменти глиняного випаленого посуду, сірого кольору, без орнаменту.
78. Два фрагменти вінець глиняного випаленого посуду, сірого кольору. Один з орнаментом—під пружком візерунок Граткою.
- Квадрат N (XIII).
79. Скалка з кременю темного кольору, що могла правити за знаряддя.
80. Скалка з кременю темного кольору, що могла правити за знаряддя.
81. Уламок кістки тварини, розколотий вздовж.
82. Скалка з кременю темного кольору, що могла правити за знаряддя.
83. Кривинні відшепки, що могли правити за знаряддя. Один білого кольору.
84—85. Скалки з кременю темного кольору, що могли правити за знаряддя.

Реєстр малюнків.

- Таблиця XXXIII.
8. Глиняний глечик—випадковий знахідки.
4. Пряслиця глиняна, ромбоподібної форми, без орнаменту. (Реєстр № 30), квадрат D.
6. Пряслиця глиняна гранчаста—випадковий знахідки.
5. Бронзова фібула римського провінціального типу—випадковий знахідки.

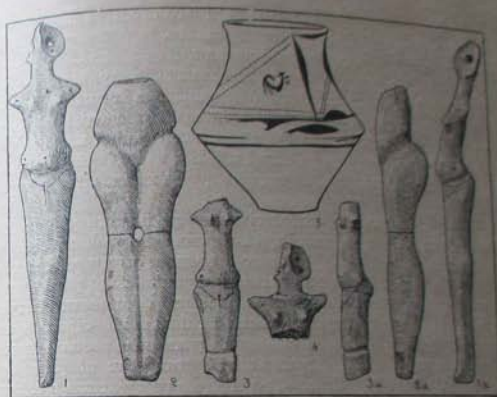
7. Кістягий гребінець.
10. Глиняний глечик, сірого кольору—випадкові знахідки.
- 4₁. Бронзова пржка—кв. D (Реєстр експонат. № 31).
- 4₂. Бронзова пржка—кв. G (реєстр експ. № 20).
- 4₃. Глиняна пряслиця—випадкові знахідки.
- 3₂. Бронзове скроньове кільце—випадкові знахідки.
9. Глиняний глечик—випадкові знахідки.
6. Фрагменти кістяного гребінця—випадкові знахідки.
2. Фрагменти миски глиняної—кв. D (реєстр експ. № 24).

Таблиця XXXIV.

Схематичний план місцевості біля с. Маслової.

Таблиця XXXV.

План розкопів біля с. Маслової року 1926.

XXXV. Могилівщина, табл. I.

Данило Шербазівський

Знахідки біля Могилева Подільського.

Підчас дослідів стародавньої фортеці й містечкового бутництва в м. Озаринцях біля Могилева Подільського, що з проводом з додержання містечкового відділу ВУАК'у, мені довелося пішким способом оглянути декілька стоянок передісторичної доби в м. Озаринцях і його околицях, а також декілька археологічних збірок у місцевих школах.

Горані, мальовничі й захисні місця Наддністрянщини біля Могилева густо перерізані річками, що впадають в Дністер, бувають густо залюднені в передісторичні часи. Озаринці, Ворзівка, Вілка, Ярузькі, Восводчинці, Стіна, Бершнівська дають прекрасний і різноманітний інвентар ріжних діб, починаючи з неоліту й Травляла і кінчаючи римською.

В м. Озаринцях, що широко розляглася в ційті глибоких трах існує декілька стацій. Одну з них у центрі села біля самої церкви перерізано широкою дорогою. Мені довелося пішки дойти туди перерізано широкою дорогою. В правій частині цієї стації на кремінне знаряддя на самій дорозі. В правій частині цієї стації на беребглось культурне нашарування в 4,5 м. застонки: в нижній ча-

стінах його здбуваються римські монети 2-го століття по Р. Хр. Це нашарування й прикриває неолітичну стацію, в якій знаходять крем'яні знаряддя, нуклеуси, кухонні викиди. В урочищі „попів город“, окрім великих топорів, молотків, переважно, з дуплаку й граніту, здбуваються фрагменти неолітичної кераміки, а також трипільські фрагменти з ритованим орнаментом, уламки біноклеподібного посуду. Верхню частину статуєтки з добре вимішаної глини кольору жовтої охри з цієї стації подаємо на мал. 4 т. I. Борщевецький яр біля Озаринців дає зразки прекрасних виробів раннього неоліту з чорного крем'я.

Ще більш пунктів з археологічними знахідками дає с. Вила Ярузька. Можливо, найшкандишим з цих пунктів буде урочище „Щобів“ — на SW від села, де окрім крем'яного знаряддя, нуклеусів, а також виробів з бронзи, здбуваються фрагменти трипільської ритованої кераміки. Серед них особливої інтерес являють фрагменти статуєток кукутєвського типу грубоваті роботи з глини темно-сірого й жовто-сірого кольору, густо покриті глибокими ритмичним розпланованим рисочками (таб. II; мал. 1—4); одна з цих статуєток покрита орнаментом з усіх боків (таб. II; мал. 1, 1-а). Садіба гр. Мелешка в с. Вилах дає фрагменти біноклеподібного посуду, зразки мальнованої кераміки а також статуєтку бичка сірої глини (табл. II; мал. 5). В селічці біля старого цвинтаря знайдено статуєтку гарно випаленої глини кольору жовтої охри (таб. I; мал. 2; 2-а). Здбуваються фрагменти трипільської кераміки також і в урочищі „попова гора“, на N від села. Урочище „селище“, а також поля біля села дають багатий асортимент крем'яного знаряддя, шліхованих молотків, сокир з дуплаку й т. и. На стінку річки Лозавої з Мурафюю на W біля самого села лежить кладовище римської доби; поховання в урнах з паленими й непаленими кістками, виробів з міді й скла, ярасліди. Інвентар поховання з трупопаленням — мідний ніж і пряжка, трієць з кістки, кресало, залізний ніж. В урочищі Халасова—городище з двома валами в 130 і 270 метрів, що концентричними підковами оточують невеличку площу над селятищем берегом р. Мурафа.

Городище в с. Стіні, окрім крем'яного знаряддя й дуплакових сокир, дає прекрасні зразки немальнованого й особливо мальнованої посуду, прекрасної тонко-вимішаної глини, (таб. I; мал. 5) а також статуєтку (таб. I; мал. 3; 3-а).

В с. Воеводчанців часто знаходять великі гранітні молотки й сокири; здбуваються також фрагменти кераміки, близької до трипільського посуду (таб. II; мал 6) з глибоко-ритованим орнаментом Борисівського типу (Коротке Звідомлення ВУАН у за 1925 р. ст. 69, таб. XVI №№ 1—10).

Здається унікальний, своїми надзвичайно видовженими формами

XXXVI. Могилівщина, таб. II.

зразок жіночої статуєтки з тонко вимішаної глини дає село Бернатишка (таб. I; мал. I; 1-а).

В с. Борщівцях знаходять крем'яні знаряддя. Відомості про археологічні знахідки в деяких з цих пунктів занотовано в літературі давно, але вони не досить визначені. Так на археологічній мапі Подільської губ. Е. Сіцицького зазначено городище, могили й стації невідомої доби в с. Озаринцях; могила, городище невідомої доби й неолітичні знахідки в с. Вилах Ярузьких; кургани, печери й городище невідомої доби в с. Стіні. Знахідки останніх часів дають можливість більш-менш точно визначити характер культур, що заступали одна одну в цій місцевості, й особливо—різноманітність типів трипільської культури. Дослідження останньої кінця треба поставити в коло дослідів 1927 р.

Завдяки гренчості місцевих учителів О. й М. Свідзінських. С. Доброділової, З. Чорного й особливо М. Котенка й О. Крижанького (останній є організатором цілої мережі шкільних музейчиків на Могилівщині, що посідають прекрасні геологічні, палеонтологічні та археологічні колекції), прекрасний добір зібраних ними археологічних речей передано до Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т. Шевченка в Київ; а них виставлено тепер лише частину.

Регстр речей¹⁾

Вила Ярузькі, урочище Селище й поля.

- 1—23. Зразки кременних виробів.
 26—31. Кам'яні шліфовані сокири (з них одна кременна) та про-
 свердлені сокири-молотка.
 32. Бронзовий ґранкутий плесковатий наконечник на стрілку,
 має довгасту ніжку.
 33—45. Зразки намістки.
 46—63. Зразки прясличок.
 64—80. Залізні наконечники на стріли.

Вила Ярузькі, урочище Щовб.

- 81—84. Три кременні наконечники на стріли та нуклеус.
 85. Фрагмент статуетки; долішня частина; жовтливо-сірого
 кольору; з одної сторони та знизу побита; оздоблена рит-
 ованим орнаментом; заввишки 8,4 сант.
 86. Фрагмент статуетки; долішня частина; сірого кольору; з од-
 ної сторони побита; оздоблена ритованим орнаментом; зав-
 вишки 9,7 сант.
 87. Фрагмент статуетки; долішня частина; жовтливо-сірого
 кольору; з одної сторони побита; оздоблена тонким рит-
 ованим орнаментом; заввишки 3,7 сант.
 88. Фрагменти статуетки; тулуб, без голови; з одної сторони
 темнішого, а з другої жовтиво-сірого кольору; замість рук—
 пипти; з усіх боків оздоблений ритованим орнаментом; зав-
 вишки 6 сант.
 89. Середня частина одної половини біноклеподібної посудини;
 рожево-жовтого кольору; заввишки 9,4 сант.
 90. Середня частина одної половини біноклеподібної посудини
 брунатно-сірого кольору; оздоблена ритованим та ямкува-
 тим орнаментом; заввишки 12,5 сант.

Вила Ярузькі, шкільна садиба.

91. Фрагмент великої посудини; зовнішня сторона брунатно-
 жовтого кольору; внутрішня сторона попелястого кольору;
 оздоблений ритованим орнаментом.

Вила Ярузькі, Цименське селище вище старого цвинтаря.

92. Статуетка жіноча; бракує горішньої частини тулуба й го-
 лови; розломана на 2 частини вище колін, там же пророб-
 лено дірку наскрізь; кольору червоножовтого-жовтого; зав-
 вишки 13,3 сант.

Вила Ярузькі, садиба Мелешка.

93. Фігурка бичка з великими рогами; заввишки 4,5 сант., за-
 вдовжки 6,3 сант.

¹⁾ Регстр виставлених речей зробив С. С. Магура, за що складаю
 йому при цій нагоді шкуру подяку.

Вила Ярузькі, в намулі річки Мурафи.

94. Мисочка, в середині розмальована на брунатно-червоному
 тлі темно-брунатними широкими та вузькими вигнутими
 смугами, які збігаються під кутом; заввишки 4,5 сант.; ді-
 аметр вгорі коло країв 11,5 сант.; діаметр дещо 3,3 сант.

Вила Ярузькі, біля Юстинового млина на р. Мурафі.

95. Скарабей.

Вила Ярузькі, урочище Кладовище.

- 96—100. П'ять цілих посудин Римської доби, різної форми та тех-
 ніки виробу.

с. Песець, урочище Глибочок.

101. Частина одної половини біноклеподібної посудини охри-
 стого кольору; діаметр коло країв 12 сант.
 102. Шматок вапняка, в якому вигрула озлізна стрілка.

с. Воводчинці.

- 103—107. Фрагменти замісного знаряддя.
 108—112. Фрагменти посудин різного кольору, що оздоблені рит-
 ованим та ямкуватим орнаментом.

С. Стіна, стінянське городище.

113. Камінна сокирка; пошкоджена.
 114. Посудинка з вищереком кутової форми; світло-брунатного
 кольору; заввишки 4,3 сант., діаметр вгору 2,6 сант.; діаметр
 вищерека 4,2 сант.; діаметр дещо 1,2 сант.
 115. Покришка (?), що має вигляд брили; рожево-жовтого ко-
 льору; заввишки 5,5 сант.; діаметр коло країв 10,7 сант.;
 діаметр дещо 6 сант.
 116. Мисочка, в середині розмальована на брунатно-червоному
 тлі рівнобіжними вигнутими, темно-брунатними смугами;
 заввишки 5,3 сант.; діаметр вгорі коло країв 12,3 сант.;
 дещо зовні не цілком округле; діаметр дещо 4 і 4,5 сант.;
 дещо зовні не цілком кутової форми; розмальована на світ-
 ло-брунатному тлі складним орнаментом. Темно-брунатні
 фарби простеженіми нерівними пасмами, що сполучаються
 парними тонкими рисочками, які орнаментовані цвочками,
 поміж якими 2 виображення, подібні до стилізованих тварин.
 вищереком вище ребра обведено 2-ма брунатними пасмами;
 заввишки 16,5 сантиметр; діаметр вгору 10,5 сант.; діаметр
 вищерека 17,4 сант.; діаметр дещо 5,7 сант.
 118—125. Фрагменти різноманітного мальованого посуду.
 126. Жіноча статуетка з відбитою головою й нижньою части-
 ною; червоного кольору; заввишки 7,8 сант.

Озаринці, Борщовецький яр.

- 127—130. Зразки кременного знаряддя.

- 131—135. Зразки камінного знаряддя.
136—144. Фрагменти посуду з ритованим, тисненням та лямкуватим орнаментом.
145—148. Фрагменти посуду з ритованим орнаментом.
149. Фрагмент жіночої статуетки; горішня частина; заввишки 4,1 سانت.

Бернашівка, Яришівського району, Могилів-Подільської округи, місцевість „Татарчик“.

150. Жіноча статуетка; розбита на дві частини нижче живота; заввишки 16,5 сантиметр.

Могила ч. XII Білогородівського могильника біля м. Гумани.

Минулого 1926 року я розкопав був одну могилу в Білогородівському могильнику, що її зазначено під ч. 12. Структура могилы такова для могил Білогородівського могильника. Могила лежить в сусідстві з могилою, яку розкопав в 1925 р. П. П. Курінян, та яку зазначено під ч. 9.

Височина могили 5,5 см., діаметр 16 метрів, профіль плесковатий, пошлятих прошарів не знайдено. Розкопи провадилися способом хрестового розтину, при чому землю виймали штахтами по секторах до ґрунту. Широчінь залишеного гребеня—75 см.

Вийнята площа 1-го штиха дорівнювалась 9х9 метрів. Майже повна відсутність знахідок на периферії зазначеної площі дозволила зменшити площу вийнятої землі в 2 та 3 штиху до 8х8 метрів.

Інвентар могили такий:

1 штих: Хлібчиків 1, присел—гудаків цілих—1, уламків—4, половинка маленької посудки, черепок з орнаментом у вигляді 2-х діжок, фрагмент посудки в формі пляшки, 3 черепки дірчатого посуду, 1 уламок камінного обточеного виробу, можливо, молотка, 1 виріб з білого кварциту обточений, оригінальної форми. Черепки посуду 1902 без орнаменту і 60 орнаментованих кружковим орнаментом, кісток тварин—124.

2-й штих: уламок хлібчика 1, грузків-присел—2, черепок з орнаментом у вигляді діжок—1, уламок конусовидний з дірчкою посередині—1, мисочка маленька діам.—6 см., 1 крем'яна скалка, 8 черепків дірчатого посуду, 1 камінь плесковатий діам 6½ см., уламків грузків—4, 7 черепків мініатюрних посудок, черепків без орнаменту—1382, черепків орнаментованих кружковим орнаментом—86, кісток перепалених—2, кісток—300.

3-й штих: 1 пращий камінь, черепків без орнаменту—68, черепків орнаментованих, кружковим орнам.—2, кісток—26.

Вражає відсутність крем'яних виробів, навіть крем'яних скалок, а також виробів з кісток. Ностанньому інвентар не новий для цих могил. Могила, як показує велика кількість останків коріння, було дуже поповнено корчуванням, чим може й пояснюється відсутність крем'я.

Діяльність Мистецького Відділу Археологічного Комітету.

У відвітному році з огляду на деякі поліпшення матеріального стану Академії, Мистецький Відділ Комітету міг розпочати систематичну планову роботу по дії мистецтва. А саме: організувалася Комісія Студіювання Архівних Джерел по Історії Українського Мистецтва, з Академіком М. П. Василенком на чолі, організувалася буда і Комісія по Студіюванню Пам'яток Монументального Мистецтва під головуванням М. О. Макаренка, що мала на меті обміри і фотографування архітектурних пам'яток, але для роботи цієї Комісії коштів не вистачило. Натомість добре йшла праця по реєстрації пам'яток старовини й мистецтва, яка разом з цим подає матеріали й для складання археологічно-мистецьких мап.

Вважаючи на те, що Археологічний Відділ Комітету одержав окремі асигновки від України, усі сума призначені на експедиції Археологічному Комітету, була передана Мистецькому Відділові. Це був перший рік, що Мистецький Відділ мав можливість провести деякі досліді швидко екскурсій.

Зроблено було дві подорожі—Д. М. Щербаківського та К. В. Мошенка, К. В. Мошенко проводив досліді в околицях Кам'яниці Подільського (Кісгайгород, Деревляни, Кадіївці, Оранин, Ринишці). Мета подорожі—розши хат і будівництво. Пророблено численні фотографії, зарисовки, скальковано рельєси.

Д. М. Щербаківський проводив досліді на Поділлі (Могилівщина) та на Волні (Шепетівщина). Завдання подорожів—панські садби та мистецькове будівництво й мистецтво взагалі. Спершу намічалася працювати методом стаціонарним, отже в процесі дослідів доведлося перейти—через тяжку причину і передовсім зв'язуючи на жалючий стан пам'яток мистецтва—на метод об'їзду території.

У завдання подорожі входило—як найтісніше зв'язатися з місцевими робітниками і притягти їх до справи вивчення пам'яток та їх охорони. Як наслідок подорожів—Краснагаче Т-во в Могилеві та організація Музею в Заславі (Шепетівщина). Досліджено фортецю в Ола-

ришків (проведено обміри). Проведено фотографування численних пам'яток мистецтва. Підчас подорожі на Могилівчину здобуто великі збірки археологічних пам'яток, особливо з доби неоліту, трипільської культури та римської епохи. Крім агаданних подорожів, Мистецький Відділ організував ще дві праці, що провадяться на периферії: М. Дяченко працює над зарисовками пам'яток на Шевченківщині, Ю. Кляквіцький провадить, з доручення Відділу, фотографування «Бергардинів» у Заславі.

У цьому році Мистецький Відділ видав перший випуск своїх *Fontes artis ukrainicae*, а саме: М. Модзалевського «Гути на Чернігівщині».

Ол. Новицький.

XXXVIII. Курник. Китай-город.

Кость Мошенко.

Досліди селянського будівництва на Кам'яничині.

У серпні минулого року я взяв участь у екскурсії на Поділля, маючи на меті, — з огляду на дуже короткий час, що був в моєму розпорядженні, лише ознайомитися з цією, новою для мене, округою й намітити план моїх студій тут у дальшому. Як і треба було сподіватися, Поділля розкриває надзвичайно багате поле для дослідів над народним мистецтвом взагалі й архітектурою зокрема.

У тому невеличкому районі, в околицях Кам'яниці, де я встиг побувати, а саме в селах Калитиці, Риниці, Дерев'яне та містечках Китай-городі та Ориниці, я досліджував селянське будівництво; зробив низку фотографій типових селянських хат зокрема й в середині та інших господарських будівель.

Де траплялися пам'ятки іншого характеру, що заслуговали на увагу, певна річ, і їх було зафіксовано; так, наприклад, у с. Дерезі яному сфотографовано прекрасну дерев'яну церкву та дзвіницю XVIII в., а в м. Китаві-городі Бірейську єнагогу XVIII в.; так само сфотографував я кілька придорожніх і надмогильних хрестів, типи населення, то-що. Окрім фотознімків зарисовував я окремі деталі: колонки, печі, зразки настінного малювання та інше. З цього останнього зроблено низку копій в натуральну величину на кальці й на папері.

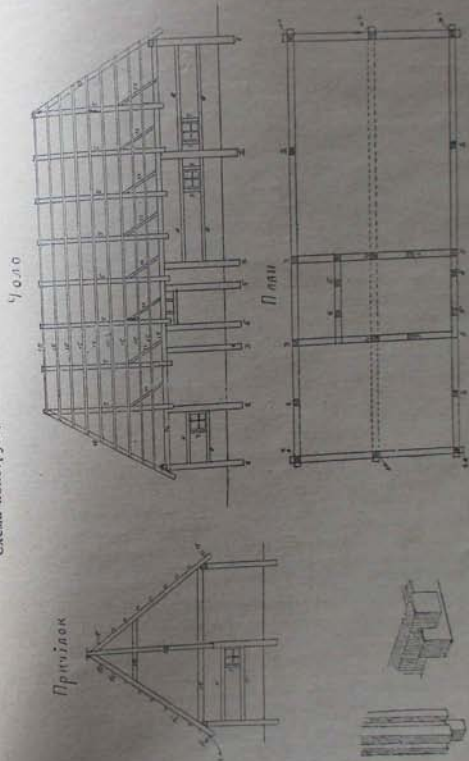
Оглянувши лише кілька сел, звичайно, не можна робити якоїсь ширшої характеристики селянського будівництва на Поділлі, але й на підставі цього невеликого матеріалу можна намітити чимало особливостей селянського будівництва в околицях Кам'яця-Подільського, що своїм загальним типом характерне для західньої України, наближається до будівництва в Галичині й відрізняє від будівництва східньої України.

І тут, як і на інших частинах України, хата є справжнім утвором мистецтва, але декоративні принципи тут інакші. В той час, як на Полтавщині, скажемо, будівничий хати шукає архітектурних форм, добивається певного ефекту пропорціями мас, грою світлотіні піддашків, художнім обробленням деталей (коньки під стріхою, випущені кінці сволоків, листви різьблені, двері та пиш.), на Кам'яччині, здається, всю увагу будівничого звернено тільки на красу даху та його художнє оброблення. Окрім даху та вікон, які тут часто-густо бувають ніби підвішні—двос близьсько одно коло одного, будівничий не звертає особливої уваги на інші частини хати. Закінчення будівлі, як утвору мистецтва, бере на себе жінка-декоратор, справжній мистець. Вона вкінчує будинок, підкреслюючи поліхромією усі складові частини будівлі та оздоблюючи їх орнаментом. Тут не побачите хати з піддашком, що дає глибoku тінь і виділяє дах від стіни, але зате часто побачите під стріхою широкий орнаментовий фриз, що закінчує площину стін і вітнівоє стріху, й чи не найвишне фриз цей малюють на більш-менш темному сірому тлі, щоб тінь від стріхи, що падає на стіни, зроби ти ще густішою, шенсивнішою.

Вина й двері майже скрізь виділено з загальної площі стіни спеціальним обрамованням кольоровою смугою гладенською чи з орнаментом. Художниця прекрасно розуміє значення для фасаду чотай дах очей хати й вона ще підкреслює, ще посилює це враження, тоді ще додає над вікнами і дверима трохи оздобы орнаментом, але в міру, не висуваючи його занадто, добре відчувуючи, що головну роль має відіграти не оздоба орнаментом, а обрамовання.

Саме собою зрозуміло, що прийма, так би мовити, цю роль бу-

Схема конструкторської хати на Поділлі.

1. Схематичний малюнок.
2. Схематичний привінок.
3. Схематичний трикутник.
4. Схематичний підоконник.
5. Облітчастий селянський будинок.
6. Опівнічний будинок.
7. Дворовий будинок.
8. Будинок.
9. Облітчастий селянський будинок.
10. Будівничий будинок.
11. Подільський будинок.
12. Будівничий селянський будинок.
13. Будинок.
14. Будинок.
15. Двері.
16. Густотінь.
17. Схематичний будинок.
18. Коньки під стріхою.

діалі, не може бути не відтіненою; призьбу завжди помазано якоюсь більш-менш темною глянню й по краю, там, де сполучається з білою пласкою стіною, ще підвідено вузькою смужкою більш яскравого кольору.

Таким чином, кожну складову частину будівлі підкреслено й виділено відповідно до її значення й ролі в цілому спорудженні, і в той самий час усе зв'язано між собою так, що являє собою один суцільний і гармонійний організм, що-до нього нічого не можна додати, та нічого й викинути з нього не можна.

З боку конструктивного є деякі своєрідні риси в будівництві й термінології будівельній. Хат рублених тут майже немає хоча давніше, коли дешевий був ліс, їх було чимало. Тепер хати ставляться на слупах (стовбах), для чого ставляться 4 слупи наріжні (див. схематичн. креслен., а), 4 пристінні, 4 трьохбуртні, 4 під сволок. Між слупами в бурти (пази) кладуть „замітини“ короткі по діна або городять верболозом, і те й друге потім мається глиною. Слупи „обантовують“ з платвами. Платвами називаються подовжні бруси, що кладуться з чола й заглибка хати „балки“, дві на причітках, а дві посередній хати. Сполучення балок з платвами робиться за допомогою „Густицьків“ (див. рис. 16). Коли покладено балки, то „висаджуються“ крокви і становляться зробленими у них „п'ятами“ на вирубані для них у платвах „гнізда“. Крокви зміцнюються „бантами“ і, щоб не хилилися на бік, підпираються „повітряниками“ (рис. 11); на причітках хати кладуться „припусниці“ (рис. 10) 2 наріжних і одна середня. Як висаджено й поставлено крокви й припусниці, то „лягають лаття“, тобто прибивають до них латі (рис. 15) й тоді шкривають, як тут кажуть, „пошивають“ хату солом'яною. Уперед „вшивають стріхачами“ роги й стріху, а потім чи стріхачами, чи плескачами й решту. „Ріжні“ (наріжні) стріхачі й гребінь без них, та, окрім того, часто-густо вшивають поспіль увесь дах стріхачами. Особливо кохаються в стріхачах у с. Кадивцях, де більшість хат пошито стріхачами й кількість стріхачів у покрівлі цілком, по яких можна ходити; гребінь одного стріхача доходить 25—30 рядів, але бачити таких мені не доводилось.

Така гребінь стріхачів суперечить навіть конструктивним вимогам, що-до солом'яного даху.

Солом'яні дахи, як відомо, роблять високими, щоб вода по похилій площині швидче стікала, а тут хоч дахи й дуже високі, кожний окремий ряд стріхачів має площину майже позему й тому вода не

XXXIX. 1. Стара хата в Кадивцях. 2. Стара хата в Китай-городі.

XL. Хата в с. Кадівівчях.

має можливість так легко стікати, як з даху рівного; через те ми бачимо, що на старих хатах окремі стріхачі від води потрухані й залягли в одну похилу площину, на якій сліди колишніх стріхачів ледве помітні.

Таке порушення на користь естетичних вимог раціональності та конструктивності в народному мистецтві дуже рідко трапляється й чи не повсюзніше воно й у даному разі, принаймні в якійсь мірі, практичними міркуваннями.

Річ у тому, що в Кадівівчях розповсюджені своєрідний промисел „цибулю“: її садять і продають майже в кожному господарстві. І от для збереження цибулі потрібне тепле помешкання, який і є в даному разі горщик. Для того солом'яна покрівля робиться як найтовще, звідси й така велика грубість стріхачів. Для того-ж не роблять зовсім димарів, що теж пілком однією кадівівченку хату од звичайних хат. Дим з печі виходить через каглу в сніг й підіймається на горщик. Висока температура консервує добре цибулю, проконтіла до того-ж димом, який уносить тут залізистість, не маючи виходу, окрім випадкових вітрів. Кадівівська цибуля славиться на всю Кам'яніччину, чималій дав прибуток кадівівчанам мешкальцям.

які повертають його в дуже значній мірі на будівництво хат. Головною мрією кожного господаря тут є мати гарну й ову хату.

Поруч хат старого типу (див. фот. 3—4), в Кадівівчях є дуже багато хат нових, так званих „гіпсованих“. Планом своїм вони мало в чому відзначаються від старих хат; дахи солом'яні з стріхачами, як і на старих хатах, (тільки їх тут більше й вони грубіші), але стіни отинковані гіпсом. Це роблять майстри-фахівці-мурарі. Вони оздоблюють хату пілястрами, фризами різного типу, вивалюють на пілястрах ваони, закінчують стіни між пілястрами зубцями й т. ін. (див. фот. 5).

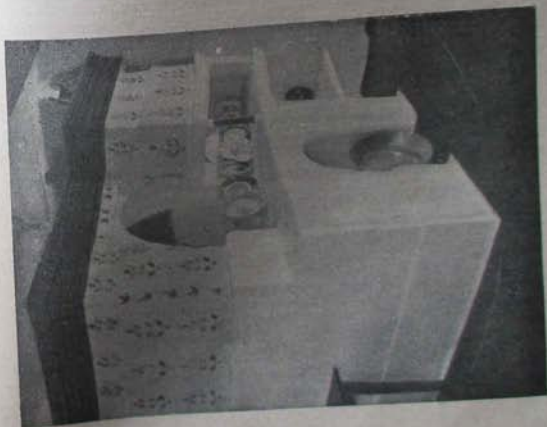
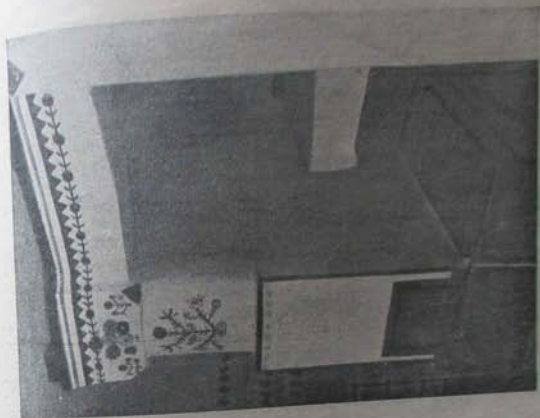
Цікаво, що й ці хати, де майстер-будівничий доводить ніби свою справу до кінця, жінка-декоратор не залишає без своєї участі. Вона не може помиритися з білими безбарвними гіпсовими оздобами як це ми бачимо скрізь у місті, вона оживляє їх політройкою, розфарбовуючи їх на свій смак. Тинковані гіпсом хати вимагають участі майстра-фахівця, роботу якого треба оплатити а вола господарь не має на це можливостей, а хоче наслідувати нову моду*, та тут знову свій майстер, декоратор-жінка приходить на допомогу: без правилок та іншого фахового інструменту робить вона з глини ті самі оздобы, що ми їх бачимо на гіпсованих хатах. Робить не так досконало рівно, як це робить майстер-мурар, але зате безпосередньо, соковито й у де-чому своєрідно. Вона не може безоглядно, а наслідуючи творити. Якщо будували нових хат піде власні форми оздобы, це буде цікаво для розвитку нових форм у селянському будівництві. Нинішні-ж, позначені а міста та, може, й а селянському будівництві, будуються всі на один зразок і являють чужий країв гіпсовані хати, будуються всі на один зразок і являють собою момент певного занепаду творчості народної.

На даяль ці гіпсовані хати з своїми ліпними оздобами заступили собою хати з тими чудовими фризами під стріхою, підкриттям вікон, дверей та призьби, що про них вкде була мова. В той час, як у Китай-Городі, де гіпсованих хат немає, ще такі чудесні збереглися окраси мальованим на „будинках“, то-то на інших Ріпніччих мальованим залишилися на підвізці. Господарь як Павлик дбає господарських будівлях на підвізці. Господарь як Павлик дбає обов'язково, щоб буди в нього і „куча“ на малі свині, і „каник“ годувати кабана на сало, курник, хлів, стайні, шова, стодола, конюшину на „кукуруудзи“, комора (що проте дуже рідко трапляється тут нічи на „кукуруудзи“) — й коли трудно спомогтися на всі, в уєдкій як окрема будівля) — й коли трудно спомогтися на всі, в уєдкій разі найпотрібніші а них оточують обійсти. Вей вони так само, як і хати, не лишаются без уваги господаря; вона має все прикрасити оздобити чи фарбувати, чи мальованим орнаменту, як і при декоруванні хати. Головнім принципом — декорування будівлі підкриттями хати.

ним фарбою конструктивних її частин лишається й тут так само підкреслення стріхи, підкреслення слупів з „п'ятавками“ й дверей; — оце головне й це майже скрізь мушкет бути. Коли зроблено не підкреслення обводкою кольоровою глиною з різними „капючками“, „смушками“ та найпростішими „кривульками“, то виходить, що великі площини ніби облямовані рамками. Часто-густо господарина, що має особливий нахил до декорації, оздоблює й ці площини уже складнішим, порівняючи, орнаментом, переважно, „вазонами“ прикрашаючи ними, як килимом, усею площину.

Коли стільки уваги ми бачимо в оздобленні хліва й курника (див фот. XXXVIII), то арозуміло, що ще більше ми можемо сподіватися бачити її в середній хаті. Уже в снігах нас вражає їх оздоблення й знову таки не орнамент, якого, правда, тут досить, а архітектонічне розуміння декорації, незвичайне уміння зрозуміти форму конструкції й дати їй відповідну пристосовану до неї оздобу, уміння окремі частини зв'язати декорацією в одно неюдильне ціле. Це все ми можемо спостерігти в цьому маленькому приміщенні, що майже все має не більше чотирьох кубічних метрів. Ні фотографія, ні малюнок, що їх можна зробити тільки з одної точки погляду, не можуть передати цілого враження від сполучення всіх шести площин що обмежують просторинку чотирьох стін, стелі й долівки (землі). Кожна з цих площин сполучається з другою чи гладенькою лямявою, чи орнаментованим фризом, шліком пропорційним до самих площин розміром і надзвичайно припасованими тонами. Сволоок, ядана горлиця, троя або й четверо дверей — це все оздоблено, облямовано й зв'язано одне з одним пропорціями облямівок і тонами так що, здається, інакше бути й не може. Навіть долівка й та не просто сполучається з стінами. По під ними на долівці робиться лямявка, а на стінах у самому низу нижче чи вище робиться панель, що править за перехід від площини стіни до долівки. Не скупляється в снігах і на орнамент: стелю часто поєдбує розписано; по стінах або більш-менш широкий фриз угорі, або розкидані по всьому полю стін квітки. На жаль, часом тут почувується переобтяженість орнаментом, та й орнамент менш цікавий, натуралістичного характеру, нового походження. Вільна творчість поступається своїм місцем легшому для заповнення стін орнаментом способом малювання за допомогою трафарету, що тут ануть малювати „витинанням“. Беруть натуральний листочок клену („маловий листок“), дубу, дикого винограду то-що даючи віночки, гілочки, вазони з додатком квіток. Проте саме комбінування „витинання“ теж виявляє не абиякий смак та розуміння пропорцій, а вибір фарб і тут дає великий простір творчості.

З снієї входимо в хату і, якщо побачимо тут малювання, то й

Х.С. Пей в с. Коалішків, Камінецький повіт в с. Дерешиньку.

найбільше знайдемо виявлення любові й хисту до декорації. Тут прикрашено звичайно, як всюди, покуть, тут оздоблено сволоки найбільше, по силі, очевидно, давньої традиції, піч.

Піч — п'єд, як її тут звуть, має ту особливість, що вона будується разом із високою грубою. Між ними робиться вузька лежанка, що сполучає обидва збудованих в одне ціле, знаходиться ніби в щіливі з дукою. Лежанку роблять на одному рівні з черієм печі; архітектурно це відзначається невеликим виступом ширшої частини печі проти верхньої, що робить її ніби п'єдесталом для верхньої частини. На цьому п'єдесталі стоїть верхня частина печі, так би мовити, її тіло з кошиком, що з одного боку упирається в стіну, а з другого підпирається маленьким стовпчиком. Груби роблять часом круглі або гранчасті. У нових хатах ставлять груби окремо від печі, адебільша вони мають нові форми звичайних груб, отинкованих гіпсом і мають гіпсові оздоб.

Оздоблено піч майже всюди. Трапляються надзвичайно розкішні розписи, що вкривають увесь кошик; це окремі композиції, які майстрина зміло сполучає з усіма іншими оздобами п'єду гіпсом, що його або вкривають дрібними квіточками, чи цілою гірляндюю їх, або просто фарбують гладко більш-менш темною фарбою, заслонкою печі та дверцями груби, на яких робиться квітка, та іншими деталями оздоблені печі (див. фотогр. 33, 26). Малюванням оздоблена піч, що у самій своїй формі композицією своєю з дуже цікава, являє справді виняткове архітектурне збудування. Треба зазначити, що й тут звінка, як справжній мистець-декоратор, уміє використати архітектурні форми з повним розумінням декоративних завдань. Форма й оздоблення у неї не суперечать, а гармонійно зливаються й обидві допомагають собі: форма несе оздобу, а оздоба прикрашає форму, не обтяжуючи її. І нові отинковані гіпсом груби розмаляює господарка, часом обмежуючись лиш пофарбуванням гіпсових розеток та вагонів, часом між ними вмючи вкнуті гілочку або квіточку окремі.

Стіни раніше певно були криві малюнками; тепер же найбільше залишилось малювків, окрім печі, на стіні над ліжком, яке в хатах на Поділлі давно вже заступило під. Тут або вігорі робиться фриз що тягнеться до печі, або над ліжком усю стіну вкривають ніби килимом. (В м. Оранії в деяких хатах збереглося по два таких великих малюнки килимів на стінах).

Окремі великі квітки малюють між вікнами; малюнком оздоблюють двері, а також долівка. На ній малюють або окремі килими, ніби від ліжком, під скриньку, або роблять по під стінами ламівку, що переходить у вишеньку панель по низу стіни, або усю «землю» вкривають геометричним орнаментом, одділивши великою маймою

середину хати і поділивши всю площину на квадрати з хрестами в них та «кучерями» або «капочками».

Покуть в хаті убрано як звичайно образами й оздоблено дуже рясно квітками робленими в формі гірлянд, віників, букетів та окремих квіток. Тут є справжні мистці цього роду мистецтва, що роблять квітки не тільки для себе, а й на продаж. Такими квітками оздоблено й сволок і піч. Цікаві ще й оздоба самих ікон: — в кіотях частіше є дрібненькі квіточка, а на ікарі трапляються мальовані розетками або геометричним орнаментом римки.

У цілому треба зазначити, що в обелюваному районі, як і всюди, нові форми витисяють старі: на заміну хатам з розписами прихизають гіпсовані хати, в самих розписах архаїчні риси орнаменту еступаються перед новим реалістичним характером його; вишнєво, якими так славно Поділля, так що й зосім нема.

Обов'язком нашим є як найшвидше й найінтенсивніше збирати матеріали, які б дали змогу подати повну картину народної творчості взагалі й будівництва зокрема.

Список фотографій, що їх знято під час екскурсії на Поділля.

1. Хата Баланючки в Китай-городі розписана: фриз під стріхом й обводка навкруги дверей і вікон.
2. Хата в Китай-городі з парними тиньками для Поділля вікнами й дахом з гребенем і нарижниками.
3. Хата в Китай-городі з високим дахом, з нарижними стріхами чамі й одним стріхачем переа увесь дах унизу понад стріхом.
4. Та сама хата з причілка.
5. Сьвербський будинок в Китай-городі з піддашком, з різдбленими колонами, критий гонтом і соломом.
6. Будинок в м. Оранії в колонах й мезоніями, в стилі Емпіре, криті гонтом.
7. Будинок з тиньком на 4-х колонах в м. Оранії, критий гонтом (Емпіре).
8. Хата в Калитвіцях (причілок) з дуже високим дахом, поштитим стріхачами.
- 9—11. Хати старого типу в с. Калитвіцях, з димарями.
- 12—13. Хати старого типу в с. Калитвіцях, так звані «гіпсовані» з пластрами, наличниками й гіпсовими оздобами під стріхом; дахи високі з великою кількістю товстих стріхачів.
14. Хлів з розписом на стінах (білі смуги, а по них квітки) с. Ріпшиці (див. мал. № 2—3).
- 15—18. Хлів з розписом під стріхом (фриз, коло дверей і на рогах будівлі — облямівання), с. Калитвіці.
19. Хлів з розписом по стінах (в білих рамах по сірому тлу намальовані ряди квітки), с. Ріпшиці.

20. Хвіз з білим облямованням під стріхою, дверей і роги́н будівлі, с. Кадіївці.
21. Хвіз з повіткою, підкреслено фарбою п'ятнари.
22. Курник мальований, з облямованням дверей і роги́н, м. Оринин.
23. Курник мальований; під стріхою фриз, роги́н й двері облямовані смугами й калочками, м. Китай-город.
24. Курник круглий, перероблений з кошички, помазаний жовто-глиною, під стріхою фриз, біля віконця облямований (див. мал. № 66), м. Китай-город.
25. Дві кошички для кукурузи, круглі, горожені з верболозу, с. Кадіївці.
26. Груба розписана; на середній круглій частині квітка більша над нею дві менші квіточки, під гвінсом намальовані зубці й доріжки з квіточок і листя.
27. Піч з грубою в с. Дерев'яному; мальована; по гвінсу окремі маленькі квіточки, по полюсу на димарі неперервна гірлянда, на кошині й грубі окремі квітки.
28. Піч з грубою в Китай-городі, заслонки до печи й груби мальовані, гвінсе підведено смугами.
29. Та сама піч, знята з другої точки.
30. Піч з грубою в Китай-городі, формою подібна до попередньої, тільки без мальовання.
- 31-32. Піч в м. Оринині всі мальована дуже яскравими фарбами великими квітками, скомбінованими почасті з обведеного натурального листя дуба й клена.
33. Піч з грубою в м. Оринині, всі мальована „витинанням“ (за трафаретом) окремими невеликими квітками, розложеними правильними рядами, гвінсе помазаний темною фарбою.
34. Та сама піч знята з другої точки; нижня лежанка заплісена папером з прозористим витинанням.
35. Піч з мальованим комполем в м. Оринині.
36. Куток в тій самій хаті з намальованим на стіні килимом.
37. Другий куток в тій самій хаті з намальованим на стіні килимом.
38. Піч з лежанкою в с. Кадіївцях.
39. Піч з грубою в с. Кадіївцях; на кошині намальована велика суцільна квітка.
40. Куток хати в Кадіївцях з грубою нового типу, гіпсованою стром-муляром; до них господиня розетки, зроблені майна стіні під стелею мальований фриз.
41. Груба в Кадіївцях нового типу, гіпсована, роблена майстром натурального листя дикого винограду.
42. Куток хати в Кадіївцях з грубою нового типу, розписаною квітками, навпроти дверей мальовано облямовання.
43. Куток хати в Кадіївцях з намальованим на долівці біля лежка килимом.
44. Груба в тій самій хаті помазана квітками.
- 45-48. Спини в Кадіївських хатах з мальованим на стелі й на стінах.
49. Церква XVIII в. в с. Дерев'яному, дерев'яна, однобання.

50. Вхідні двері в ту саму церкву з різьбленими одвірами.
51. Дзвіниця тієї самої церкви, дерев'яна XVIII в.
52. Єврейська синагога в Китай-городі XVII в. дерев'яна.
53. Хрест придорожний між Кадіївцями та Рівнями, кам'яний з рельєфним виображенням Розп'яття.
54. Два хрести кам'яні, надмогильні на кладовищі в селі Дерев'яному; на одному з них є такий напис: „Сей хрест соорзи раба Божїя Єрина Баламушка сію мѣ своїмъ Василіємъ Года 1513 мѣсаца маїа дїа 14 Зде спочиваетъ рабъ Божїй Пантилимонъ Баламушъ (кінця розібрати не можна).“
55. Хрест надмогильний на кладовищі в с. Дерев'яному, кам'яний з таким на йому написом: „Зде спочиваетъ раба Божїя Софїя жена Михаїла Мельничя Вишнїяева преставилася р. Б. 1805 мѣа марта дня 15.“
56. Паска дуже штучно оздоблена рельєфними фігурами, с. Кадіївці.
57. Криниця кам'яна в Кадіївцях.
- 58-60. Жінка пов'язана „рантухом“ (намітка) в с. Кадіївцях; знято зпереду, збоку і ззаду.
61. Жінка в с. Кадіївцях.
62. Дівчина в с. Кадіївцях, убрана по святкозному.
63. Дід в Кадіївцях у брилі.
64. Дівчина в Кадіївцях з квітками.
65. Вітраж стародавній на 10 крил, с. Дерев'яно.

Малювання на стінах і печях, рисунки і креслення.

1. Фриз під стріхою й облямовання дверей у хаті Баламушки, в Китай-городі; натур. велич. на папері (див. фот. № 15).
2. Орнамент мальований на стіні хліва в с. Рівнях; натур. велич., на папері (див. фот. № 16).
3. Другий варіант того самого орнаменту з того самого хліва в с. Рівнях (див. фот. № 16).
4. Орнамент мальований на стіні хліва в с. Рівнях; натур. велич., калька (див. фот. фот. № 19).
5. Орнамент мальований на грубі в с. Кадіївцях, корявиною в чорною фарбою; одна велика суцільна квітка на все поле; нат. вел., калька.
6. Орнамент мальований на печі в хаті Васіла Безродного в с. Дерев'яному; нат. вел., калька.
7. Орнамент мальований на кошині груби в м. Оринині натур. вел., калька (див. фот. № 33).
8. Орнамент мальований на грубі нового типу; середня кругла розетка вгорі — гіпсова; рельєфно пофарбована й до неї до мальовано стелею з листями; нат. вел., калька (див. фот. № 49), с. Кадіївці.
9. Друга квітка з тій самої груби.
10. Фриз на стіні під стелею в тій самій хаті; натур. велич., калька (див. фот. № 40).
11. Орнамент мальований на стелі в синах хати Бізиського; нат. вел., на папері; с. Кадіївці (див. фот. № 43).

12. Орнамент мальований на тій самій стелі (друга частина), нат. вел. на папері (див. фот. 45).
13. Фриз під стелею в снігах тої самої хати (див. фот. 45).
14. Орнамент мальований на стелі в снігах хати Станського в Кадіївцях; нат. вел. на папері (див. фот. № 46).
15. Орнамент з тої самої стелі (друга частина); натур. велич. на папері (див. фот. № 46).
16. Фриз під стелею там таки; натур. велич. на папері (див. фот. № 46).
17. Орнамент мальований там таки на стінах, як облямовання дверей; нат. вел. на папері (див. фот. № 46).
- 18-21. Орнамент мальований на печі в хаті Дубини м. Орині; нат. вел. калька (див. фот. № 31-32).
- 22-23. Мальовані заслонки з печі й груби в с. Китай-городі; нат. вел. на папері (див. фот. № 28-29).
- 24-26. Орнамент мальований на грубі в хаті Мацуци в с. Дерев'яному; нат. вел. калька (див. фот. № 26).
27. Орнамент мальований на печі в хаті Павла Вілика в с. Дерев'яному; нат. вел. калька (див. фот. № 27).
28. Орнамент мальований на стелі в снігах хати Прієски Прієць-Баш в м. Орині; віночок скomboнований з обведених натуральних листків; нат. вел. калька.
29. Там таки фриз під стелею, скomboнований з дубових і елевоних листок; нат. вел. калька.
- 30-31. Орнамент мальований на печі тієї самої хати.
- 32-35. Орнамент мальований на стінах сіней хати в Кадіївцях; нат. вел. калька (див. фот. печі в тій самій хаті № 30).
36. Мальюнок розписаного курника в Китай-городі (акварель).
37. Мальюнок хати Балайючки з розписом (акварель).
38. Кресленні груби, печі з грубою (обміри) в Китай-городі (див. фот. № 38).
39. Кресленні груби (обміри) в с. Дерев'яному (див. фот. № 26).
- 40-45. Рисунок головок ворітних стовпів (глухих ворітниць).
46. Кресленні (обміри) колонки єврейського будинку в Китай-городі (див. фот. № 40).
- 47-48. Рисунок колонки.
49. Мальюнок лави з кобицею (піджа) з підведеною по-під стіною рівнокольоровою смугою долівою.
50. Мальюнок оздоблення стін й долівки при їх сполученні. Кадіївці (акварель).
51. Орнамент на стелі сіней у Качковського, Кадіївці (акварель).
52. Розпис привічка, Кадіївці.
53. Орнамент намальований на грубі, Кадіївці.
54. Визни намальований на долівці в тій самій хаті.
55. Орнамент намальований на стіні в снігах, Кадіївці.
56. Мальюнок печі (акварель).

XLII. Старокостянтинів. Палац кв. Острозьких.

Данило Щербаківський.

Памятки мистецтва на Правобережжі.

Мета моєї екскурсії 1926 р. — дослідження місцевих будівництва (детальні обміри, кресленки, замальовки, фотознімки) і також дослідження пам'яток єврейського мистецтва, що як відомо, тісно та нерозривно зв'язані з місцевим. Я мав також на увазі зрозуміти детальні обміри будівель в старовинних панських садибах. Для стаціонарного досліду я намітив два місця на західному уздовж Поділья та Волині: Озаринці, Могилівської округи та Славогородці Поділья та Волині; Містечка, окрім цікавого ансамблю вулу, Шепетівської округи. Ці місця, окрім цікавого ансамблю вулу, Шепетівської округи, давали також сполучення з ними — форсуто-містечкових будівель, давали також сполучення з ними — форсуто-містечкових будівель, давали також сполучення з ними — форсуто-містечкових будівель. Окрім цих двох містечок, я мав на увазі XVII ст. в панських садибах. Окрім цих двох містечок, я мав на увазі також з'ясувати стан архітектурних пам'яток XVI—XVII ст. в м. Заславці та Старокостянтинові. Пела Кам'яниця-Подільська, цього українського Нюрнберга, це може найцікавіші з правобережних міст.

вій синагозі. Іноді ратушу сполучено в одно ціле з торговими рядами, й тоді вона посідає чільне й показніше в них місце (Заславль). Ратушні будинки в тому вигляді, як нині збереглися, не дають ясного уявлення про те, як саме їх використовували. В деяких містах ще й досі збереглися пережитки старих цехів: в Заславлі, напр., ще на початку 20 ст. шевці записали виводення й досі мають скарбовку й книгу виписку з записами 1725—1825 р.р.

Торгові ряди в багатьох містечках знищено в недавні часи. В Могилеві Подільському розібрано торгові ряди XVIII ст. з прекрасними кованого заліза дверима в лавках, знищено торгові ряди в Шпетівці; на половину зруйновано в Заславлі ряди з широкою кривою галереєю. В Славуті вони мають вигляд не прямокутника, а видовженої підкови. В рядах на всі сторони були в'їзди з міцними брамами, що замкнулися та давали достатній захист.

Особливо характерні для українського містечка „заїзди“,—спеціальні отвори для приїжджих, розраховані не лише на людей, але й на підводи з кіньми. Це великі подовгасті будівлі з широким проїздом наскрізь, через увесь будинок; проїзд має дві брами, з яких чільна з фірткою. Обабіч цього проїзду симетрично розплановані кімнати—номери для приїжджих в кількості 8—12 з дверима в цей проїзд.

У крайній кімнаті з кухнею мешкає хахалін. Далі йдуть попіл стінами стійла для коней, а в середню широку просторінь ставлять вози та еквіпажі приїжджих. Все це вміщено під одною покрівлею. В такому заїзді, безпечному й захищеному, могло одразу уміститися декілька десятків підвід з кіньми. Особливо багато таких заїздів у містечках, де відбуваються великі ярмарки, або в тих, що лежать на великих торгових трактах (м. Заслав). Заїзди, житлові будинки повернені до площі або вулиці, звичайно, коротким боком, в якому вміщається і вхід. Це викликала потреба вмістити максимальну кількість окремих будинків на чотирикутнику, що виходить до головної площі, де бється головний пульс містечкового життя. Іскраним взразком надто великої скупченості будівель є ряд домів на центральній площі в м. Судилківі, де хати остільки притиснуті одна до одної, що мають вигляд розплеканих—з одними дверима й з одним лише іноді вікном (ан. № 130).

Заїзди, так і житлові будинки мають в деяких містечках підсоши з різьбленими дерев'яними колонами (Озаринці, Яришів, Коринці, Заслав), або з товстими цегляними (Озаринці, Яришів). В двохповерхових будівлях часто бувають галереї, або відкриті балкони з різьбленими поручатами. З чільного боку роблять також часто лоджі, вхід до яких буває поруч з входом до будинку. В даху роблять мезоніни, іноді з балкончиками в ниші (Білгородка).

XLIV. Заслав „Бернардини“. Чільна стіна.

Перекрыття, звичайно, бувають двохсхильні, іноді чотирисхильні, але з цільними бароковими східчастими короткими склями. Рідко трапляється аустриї звичайний чотирисхильний дах (Шпетівка, Коринці). В характері будівництва правобережного містечка іскраво видно впливи німецького міста українське містечко імітує німецькі зразки, пристосовуючи їх до своїх потреб і, звичайно, змінюючи їх розміри.

Що до культових містечкових будівель, то треба зазначити, що на півзаклі правобережного містечка домінує звичайно величезні силівета католицького костелів або кляшторів; синагога вміщається хоч і в центральній частині містечка, але всеж десь збоку, або в кутку; церква ховається, звичайно, серед селянських хаток.

В Заславі владує на почну уагу дослідника фара (костел св. Яна), збудований наприкінці XVI ст.—велика будова з тесаного каменю з простим порталом і з цівною, хоч і грубою, різьбленою на бічному фронтоні. Прекрасні „Бернардини“—кляштор збудований р.р. 1602—3 і відреставрований (після зруйнування Хмельницьким) р. 1728 з величезним фасадом і бароковими циндами з бага-

XLV. Заслав. „Бернардини“. Башта над брамою.

тим внутрішнім оздобленням костела в стилі рококо. Вісім різблених вістарів, сповідальні, хори з ажурними поречатами й трельяжами своєю вибагливістю й декоративними деталями нагадують оздобу кляштору домініканів у Львові. Будинок кляштору з домовою каплицею Сангушків, з садами й парками обнесено стіною з стрільницями (залишились лише де-де-де) й баштою на розі над річкою. В кляшторному дворі інтересна також башта над ворітьми до саду; цікавий також ход до парку з чотирма вазонами в стилі рококо.

Певний інтерес являє собою також кляштор помісionarський, що міститься проти старовинного палацу Сангушків. Останній ще в 70-их роках XIX ст. мав бароковий дах з заломами, а зараз лише в невеликій, мірі зберіг прекрасну ліпку стель, ліпні фризи, карнизи, козонки й облямівку дверей; перебудовою зіпсутий прекрасний вестиболь. З старих будівель Заслава треба зазначити також т. зв. скарбницю Сангушків, яку де-хто називає „баштою Рогвіда“.

В Старокостянтиніві ціла низка пам'яток архітектури XVI ст.

XLVI. Заслав. „Бернардини“. Башта.

що будував колись Кост. Кост. Острозький, пам'яток надзвичайно цінних для висвітлення переходової доби від готики до ренесансу й самого ренесансу на Україні. Найцікавіша з них—це палац ки- Костянтина Кост. Острозького—дуже рідкий пам'ятник цивільного будівництва XVI ст. на Україні. Він збудований р.р. 1561—71 з па- лацовою церквою й великою двоповерховою брамою каміною, на жаль, перероблений. Краще все-таки збереглася західна частина па- лацу з зубчастим аттиком і оригінальною восьмикутною кімнатою даху з зубчастим аттиком і складною системою кроков, що була в башті. Дах підтримується великою системою кроков, що була розрахована на велику вагу. (Низ пальців збудований з каменю і розрахована на велику вагу.) Змижненська, зараз—Соборна церква, збу- верх з литовської цегли. Змижненська, зараз—Соборна церква, збу- собі боротьбу ренесансу з готикою, яка так характерна для XVI ст.; маємо ще високі готичні вікна, хрестово пізньоготичське склепіння, і лише ренесансові пілястри й фриз у зовнішній оздобі церкви свід- чать, що будувалась церква в ту добу, коли Паоло Романо, Петро

Барбов, Петро Жичливий й інші приїжджі італійці насаджували ренесанс у Львові, Жовкві й інших містах західньої України. В південно-західньому кутку церкви інтересний хід на хори в формі круглої башти з гвинтовими сходами; зовні башту покрито лінійною орнаментикою в формі виноградних грон. У високій напівзруйнованій вежі, що прибудована до церкви, ще збереглися рештки лінійної орнаментики на склепіннях.

До XVI ст. належить також Успенська церква в Костянтиніві, збудована 1590 р. Детальні досліді, обміри, зарисовки цих пам'яток, позначені в палацу кн. Острозького, треба поставити в першу чергу в плані дослідів місцевого відділу на 1927 р.

З культових пам'яток в інших містах треба зазначити соціні-льську каплицю XVI (?) ст. в Тихомлі біля м. Ямпольа з слідами розшу.

З містечкових будов я зробив обміри лише фортеці в м. Озаринцях, Могилівської округи, й будинку „оренда“ в м. Славуті. Озаринецька фортеця міститься майже на краю містечка по дорозі з центра містечка до Вендичан і являє собою трохи подовжений чотаркутник розміром 106 × 85 м. Збудована вона почасти з каменю місцевих порід, почасти з цегли невідомо коли; р. 1690 зруйнована турками. Від стін фортеці, башт і інших будов залишилися лише невеликі рештки. В'їздили до фортеці зпівдня через браму, яку в XIX ст. перебудовано. В плані вона має вигляд літери „Г“ (дві бічні камери розміром 4,16 × 4,18 й 4,02 × 4,07 м.); стіни другого поверху товщі за стіни першого. Південна стіна, середину якої займала брама, не збереглася. Західня стіна, що носить чомусь місцеву назву „богунівної“ стіни, хоч і зруйнована в деяких місцях, всеж зберегла свої бійниці й розміром зараз досягає 3—3,5 м. Від двох башт, що були на північно-західньому розі й північно-східньому розі фортеці, збереглися невеличкі рештки; перша з них була восьмикутна. Між ними рештками башт в XIX ст. збудована велика стайня, стіни від якої збереглися й зараз. Від східньої стіни залишилось тільки контрфорсів, а також рештки будівлі з великими підземними ложами. Результати досліді фортеці мають бути опубліковані окремо.

Друга, обміряна під час моїх дослідів будова—„оренда“ в Славуті належить до першої половини XIX ст. з гарним амірним фасадом.

XLVH. Заслав. Рагуша.

Фотографії.

М. Заслав.

1. Заслав. Рагуша.
2. Заслав. Руїни торгових рядів.
3. Заслав. Палац кн. Сангушків. Права частина другого поверху.
4. Заслав. Палац кн. Сангушків. Прибудова з лівого боку.
5. Заслав. Палац кн. Сангушків. Ліва стіна в головному залі.
6. Заслав. Палац кн. Сангушків. Колони й рельєфи в бічній залі.
7. Палац кн. Сангушків. Рельєфи в бічній залі.
8. Заслав. Палац кн. Сангушків. Кімнати другого поверху.
9. Заслав. Скарбниця кн. Сангушків.
10. Заслав. Будинок кол. пошти.
11. Заслав. Палац кн. Сангушків. Рельєфи в бічній залі.
12. Заслав. Фейдэль по-місіонерського кляштору.
13. Заслав. Фара. Різьби з гербами на північному боці.
14. Заслав. Кляштор бернардинців.
15. Заслав. Родовий фронтон кляштору бернардинців.
16. Заслав. Права частина кляштору бернардинців.
17. Заслав. Права частина кляштору бернардинців.
18. Заслав. Капличка перед кляштором бернардинців.

19. Заслав. Грота в парку кляштору бернардинів.
20. Заслав. Головний вхід до кляштору бернардинів.
21. Заслав. Ворота з вазами в кляшторі бернардинів.
22. Заслав. Башта над входами до парку бернардинів.
23. Заслав. Наріжна башта кляштору бернардинів, вигляд від саду.
24. Заслав. Наріжна башта кляштору бернардинів, вигляд з річки.
25. Заслав. Ворота на православному кладовиську.
26. Заслав. Ворота на католицькому кладовиську.
- 27-28. Заслав. Пам'ятники на католицькому кладовиську.
29. Капличка на православному кладовиську.
30. Заслав. Заїзд на старому місті.
31. Заслав. Заїзд на новому місті.
32. Заслав. Будинок на новому місті.
33. Заслав. Містечкові будинки.
34. Заслав. Фара на старому місті. м. Старокосянтинів.

М. Старокосянтинів.

35. Старокосянтинів. Брама в замку кн. Острозьких.
36. Старокосянтинів. Башта в замку палацу кн. Острозьких.
37. Старокосянтинів. Кладка стіни в замку кн. Острозьких.
38. Старокосянтинів. Кладка стіни в замку кн. Острозьких.
39. Старокосянтинів. Замок кн. Острозьких, права частина.
40. Старокосянтинів. Вхід до замкової церкви кн. Острозьких.
41. Старокосянтинів. Замкова церква кн. Острозьких.
42. Старокосянтинів. Чибій в соборній церкві XVI ст.
43. Старокосянтинів. Західна частина замку кн. Острозьких.
44. Старокосянтинів. Соборна церква XVI ст.
45. Старокосянтинів. Деталь соборної церкви XVI ст.
46. Старокосянтинів. Будинки в центрі міста.
47. Старокосянтинів. Каплиця на католицькому кладовиську.
48. Старокосянтинів. Пам'ятник 1809 р. на православному кладовиську.

М. Озаринці.

49. Озаринці. Ратуша м. Озаринці.
50. Озаринці. Ратуша.
51. Озаринці. Загальний вигляд центру містечка.
52. Озаринці. Єврейський будинок з цегляними колонами.
53. Озаринці. Єврейський будинок з дерев'яними колонами.
54. Озаринці. Будинок єврейський.
55. Озаринці. Будинок єврейський.
56. Озаринці. Будинок єврейський.
57. Озаринці. Будинок єврейський.
58. Озаринці. Будинок єврейський.
59. Озаринці. Будинок єврейський.
60. Озаринці. Будинок з дерев'яними колонами.
61. Озаринці. Камінна статуя на православному кладовиську.
62. Озаринці. Хрест камінний XVIII ст. біля старої церкви.
63. Озаринці. Хрест камінний 1748 р. біля старої церкви.
64. Озаринці.

XLVIII. Коривця. Ратуша.

65. Озаринці. Будинок.
66. Озаринці. Задні ворота в ратуші.
67. Озаринці. Задні ворота в ратуші.
68. Озаринці. Архітектурні деталі містечкових будинків.
69. Озаринці. Колони в містечкових будинках.
70. Озаринці. Колони в містечкових будинках.
72. Озаринці. Столики в синагозі.
71. Озаринці. Колони в містечкових будинках.
73. Озаринці. Типи дверей в містечкових будинках.
74. Озаринці. Типи дверей в містечкових будинках.
75. Озаринці. Орнамент срібного єврейського кубка.
76. Озаринці. Орнамент срібного єврейського кубка.
77. Озаринці. Типи лавіс й клямки в містечкових будинках.
78. Озаринці. Хрест 1809 р. на козацькому кладовиську.
78. Озаринці. Хрест початку XIX ст. на козацькому кладовиську.
79. Озаринці. Хрест біля старої церкви.

М. Славута.

80. Славута. Торгові ряди біля ратуші.
81. Славута. Ратуша.
82. Славута. Вигляд торгових рядів біля ратуші з середини.
83. Славута. Оренда.
84. Славута. Оренда.
85. Славута. Будинки в центральній частині містечка.
- 86-87. Славута. Будинок з бароковим дахом у центрі містечка.

88—89. Славута. Пам'ятники тридцятих років XIX ст. на православному кладовиську.

90. Славута. Нагробок на православному кладовиську.
91. Славута. Каплиця на католицькому кладовиську.
92. Славута. Нагробки XIX ст. на католицькому кладовиську.
93. Славута. Будинок з бароковим дахом—причілок.
94. Славута. Старий заїзд у центрі містечка.
95. Славута. Старий будинок у центрі містечка.
96. Славута. Частина старого будинка в центрі містечка.
97—98. Славута. Старий будинок і його деталі.
99. Славута. Будинок у центрі містечка та його деталі.
100. Славута. Лавка в синагозі.
101. Славута. Брама в будинку з бароковим дахом.
102—103. Славута. Архітектурні деталі.

Будівлі в різних містечках.

104. Ратуша в м. Коринці, Шепетівської окр.
105. Ратуша в м. Озаринцях, Могилівської окр.
106—109. Єврейські будинки в м. Білгородці, Шепетівської окр.
110. Будинки в м. Білгородці, Шепетівської окр.
111. Кляштор в м. Ляхівцях, на Шепетівщині.
112. Відні ворітка до кляштору в м. Ляхівцях.
113. Образ Божої матери з шатвом початку XVIII ст. в кляшторі в м. Ляхівцях.
114. Каплиця в Тихомлі біля Ямпіла на Волни.
115. Корчма в Тележницях, Шепетівської окр.
116. Будинок в м. Ямполі на Шепетівщині.
117. Нагробки католицького кладовища в м. Ямполі на Шепетівщині.
118. Нагробки в м. Білгородці, Шепетівської окр.
119—120. Костьол в Берездові на Шепетівщині.
121. Капличка на православному кладовищі в Шепетівці.
122. Каміний хрест на кладовищі в Михліві на Шепетівщині.
123. Капличка на католицькому кладовищі в Іришіві, Могилівської окр.
124. Керамічні оздоби на ганку будинку в Іришіві.
125. Будинок в м. Судилкові на Шепетівщині.

Фортеця в Озаринцях.

127. Будинок загального плану ч. 1; вигляд від села.
128. Той самий будинок, вигляд з двору.
129. Богородиця стіна загального плану; будинок 111.
130. Частина фортеці перебувана на стайні.
131. Біляниця в Богутулій стіні.
132. Біляниця в Богутулій стіні.
133. Біляниця в Богутулій стіні.
134. Будинок загального плану ч. 4; вигляд з середини.
135. Будинок загального плану ч. 3.
136. Будинок загального плану ч. 5; вигляд з двору.
137. Будинок загального плану ч. 5; вигляд з двору.
138. Будинок загального плану ч. 6; вигляд від дороги.

139. Будинок загального плану ч. 6; внутрішній вигляд.
140. Будинок загального плану ч. 6; вигляд від дороги.
141. Вигляд контрфорсів будівлі загального плану ч. 6.
142. Вигляд контрфорсів будівлі загального плану ч. 7.
143. Типи кладок фортеці.
145. Кладки в будівлях ч. 1 і 4.
146. Кладка біліві ч. 5.
147. Вхід до будинку ч. 1.

Обміри фортеці в м. Озаринцях.

(Кресленники М. Гвоздецького).

148. Аркуш I. Креслення 1. Загальний план фортеці.
149. Аркуш II. Креслення 2. Будинок загального плану ч. 1. План першого поверху.
150. Аркуш III. Кресл. 3. Будинок загального плану ч. 1. План другого поверху.
151. Аркуш IV. Кресл. 4. Будинок загального плану ч. 1. Чоло.
152. Аркуш V. Кресл. 5. Будинок загального плану ч. 1. Вигляд з двору фортеці.
153. Аркуш VI. Кресл. 6. Будинок загального плану ч. 1. Перекрій по ЕР.
154. Аркуш VII. Кресл. 7. Будинок загального плану ч. 1. Перекрій по АВ.
155. Аркуш VII. Кресл. 8. Будинок загального плану ч. 1. Перекрій по СД.
156. Аркуш VIII. Кресл. 9. План будівлі загального плану ч. 2.
157. Аркуш VIII. Кресл. 10. Будинок загального плану ч. 2. Вигляд з двору фортеці.
158. Аркуш IX. Кресл. 11. Біляниця будівлі загального плану ч. 2. Перекрій по лінії АВ.
159. Аркуш IX. Кресл. 12. Біляниця будівлі загального плану ч. 2. Вигляд з двору.
160. Аркуш IX. Кресл. 13. Біляниця будівлі загального плану ч. 2. План.
161. Аркуш X. Кресл. 14. Будинок загального плану ч. 3. Вигляд з шпал.
162. Аркуш X. Кресл. 15. План башти—будівлі загального плану ч. 3.
163. Аркуш X. Кресл. 16. Будинок загального плану ч. 3. Башта. Перекрій по АВ.
164. Аркуш X. Кресл. 17. Будинок загального плану ч. 7. Вигляд від дороги.
165. Аркуш X. Кресл. 18. Будинок загального плану ч. 6. Вигляд від дороги.
166. Аркуш X. Кресл. 19. План будівлі загального плану ч. 8.
167. Аркуш X. Кресл. 20. План будівлі загального плану ч. 7.
168. Аркуш X. Кресл. 21. План підземного поверху будівлі загального плану ч. 6.
169. Аркуш X. Кресл. 22. Наземного поверху будівлі ч. 6.
170. Аркуш X. Кресл. 23. Перекрій по ЕР будівлі заг. пл. ч. 7.
171. Аркуш X. Кресл. 24. Вигляд з двору будівлі заг. пл. ч. 7.
172. Аркуш X. Кресл. 25. Будівлі ч. 7. Перекрій по АВ.

з головками грифонів, стилізованими рослинами й оригінальною підійскою з дитими фігурками лева, бика й орла. В картуші напис, що її робив майстер Довбер у Шепетівці. Цілом аналогічні меншояр, такої самої роботи, є в Шепетівці й у Заславі.

Срібні речі здибаються рідко—корони на тору, кубки з цікавими елементами. Мешканці в Озаринцях робили квазівки на майстрів в м. Хмельнику й Городку (Гольдшміт Шимон Бер). Інтересні також „східники“: в умеді сааутовської божниці пергаментовий східник в формі семисвітника, стилізованого як плетінка на рукописній заставці або кінцівці XVI—VII ст.

Великий інтерес являють собою єврейські надгробки. В містечках Поділля й Волині помітна одноманітність і традиційність надгробка: Славута, Шепетівка, Заслав, Корниця, Ямполь, Відгородка, Озаринці, Могилів дають, звичайно, однакової форми сторчові камініні плити (рідко дерев'яні) в 1—1½ м. завширшки; рідко здибаються надгробки в формі хаток або саркофагів без бічних повздовжніх стінок (Озаринці). Але поруч з цією одноманітністю форми помічається надзвичайно велика різноманітність орнаментики, починаючи з простих і шаблонних волот, благословляючих рук, свічників і кістячох більш менш складними композиціями з ординарних і парних левів, оленів, грифонів, птахів. Трактовка цих сюжетів буває часто виразна, сильна, повна експресії. Перводжерелом єврейського надгробку була мабуть ще стародавня єгипетська стела; виерушні—безумовно східні—своєю первоосновою відібли в собі яскраві едли заходу, переважно стило романського. Лев з хвостами, що закінчуються квіткою, птахи з квіткою в роті, грифони, олені в геральдичних позах своєю рухливістю й трактовкою нагадують саме романську пласкорізьбу; ці біблиїні леви, олені, птахи розмовляють мовою художніх форм романського стилю.

1. Синагога в м. Яришеві, Могилівської окр.
2. Синагога в м. Яришеві, Могилівської окр.
3. Синагога в м. Заславі на новому місті.
4. Синагога в м. Шепетівці.
5. Синагога в м. Судилкові, Шепетівської окр.
6. Синагога в м. Заславі на старому місті.
7. Синагога в м. Корниці, Шепетівської окр.
8. Корниця. Надгробок єврейський.
9. Синагога в м. Озаринцях, Могилівської окр.
10. Синагога в м. Озаринцях, Могилівської окр.
11. Уренкойдеш в староміській синагозі в м. Заславі.
12. Внутрішній вигляд Синагоги в м. Ярошеві.
13. Менюбра в синагозі в м. Заславі на новому місті.
14. Дюстра в синагозі в м. Заславі на новому місті.
15. Дюстра в синагозі в м. Корниці, Шепетівської окр.

16. Дюстра в синагозі в м. Корниці, Шепетівської окр.
17. Надгробок з виображенням однорогів і семисвітника, м. Заслав.
18. Надгробок з виображенням ведмеда, м. Заслав.
19. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
20. Надгробок з виображенням двох грифонів, м. Заслав.
21. Надгробок з виображенням орла з зайцем, оленів, однорогів і левів, м. Заслав.
22. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
23. Надгробок з виображенням левів, м. Шепетівка.
24. Надгробок розділений на дві половини, м. Заслав.
25. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
26. Надгробок з виображенням боротьби лева з однорогом, м. Корниця, Шепетівської округи.
27. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
28. Надгробок з виображенням двох птахів, м. Заслав.
29. Надгробок з виображенням двох однорогів, м. Заслав.
30. Надгробок з виображенням двох грифонів біля вази м. Заслав.
31. Надгробок з виображенням двох левів м. Озаринці, Могилівської окр.
32. Надгробок, м. Заслав.
33. Два надгробки з виображення моленів і птахів, м. Славута, Шепетівської окр.
34. Надгробок з виображенням двох левів в м. Яришеві, Могилівської окр.
35. Загальний вигляд єврейського кладовища в Озаринцях, Могилівської окр.
36. Надгробок в Шепетівці.
37. Надгробок з виображенням оленів, м. Корниця.
38. Надгробок з виображенням двох левів біля вази з короною м. Корниця, Шепетівської окр.
39. Надгробок з виображенням левів, м. Корниця, Шепетівської округи.
40. Надгробок з виображенням оленів, м. Корниця, Шепетівської округи.
41. Надгробок з виображенням двох оленів, м. Славута, Шепетівської окр.
42. Надгробок з виображенням двох грифонів, м. Корниця на Шепетівщині.
43. Надгробки в м. Озаринцях на Могилівщині.
44. Надгробок в м. Озаринцях на Могилівщині.
45. Надгробки в м. Яришеві на Могилівщині.
46. Надгробок з виображенням зайців, м. Яришеві на Могилівщині.
47. Надгробок з виображенням левів, м. Озаринці на Могилівщині.
48. Грати біля уришкойдеша в синагозі, м. Озаринці на Могилівщині.
49. Віза в синагозі в Озаринцях, Могилівської округи.
50. Двері в синагозі в Озаринцях, Могилівської округи.
51. Сходи на хори в Озаринцях, Могилівської округи.
52. Столки в синагозі в Озаринцях.

з головками грифонів, стилізованими рослинами й оригінальною підіймаю з литими фігурками лева, бика й орла. В картуші напис, що її робив майстер Довбер у Шепетівці. Цілою аналогічною моделлю, такої самої роботи, є в Шепетівці й у Заславі.

Срібні речі здобаються рідко—корони на тору, кубки з цікавими клеймами. Мешканці в Озаринцях робили вказівки на майстрів в м. Хмельнику й Городку (Гольдшміт Шимон Бер). Інтересні також «східники»: в умелі славуцької божиці негаміновий східник в формі семисвічника, стилізованого як плетінка на рукописній заставці або кінціці XVI—VII ст.

Великий інтерес являють собою єврейські надгробки. В містечках Поділля й Волині помітна одноманітність і традиційність надгробка; Славута, Шепетівка, Заслав, Корниця, Ямполь, Білгородка, Озаринці, Могилів дають, звичайно, однакової форми сторчові камінні плити (рідко дерев'яні) в 1—1½ м. заввишки; рідко здобаються надгробки в формі хаток, або саркофагів без бічних повздожних стінок (Озаринці). Але поруч з цією одноманітністю форми помічається надзвичайно велика різноманітність орнаментики, починаючи з простих і шаблованих волют, благословлюючих рук, свічників і кінчаючи більш менш складними композиціями з ординарних і парних левів, оленів, грифонів, птахів. Трактовка цих сюжетів буває часто виразна, сильна, повна експресії. Перводжерелом єврейського надгробку була мабуть ще стародавня єгипетська стела; інзеруки—безумовно східні—свою первосною відбили в собі яскраві сліди заходу, переважно стилю романського. Леви з хвостами, що закінчуються квіткою, птахи з квіткою в роті, грифони, олені в геральдичних позах своєю рухливістю й трактовою нагадують саме романську пласкорізьбу; ці біблійні леви, олені, птахи розмовляють мовою художніх форм романського стилю.

1. Синагога в м. Яришеві, Могилівської окр.
2. Синагога в м. Яришеві, Могилівської окр.
3. Синагога в м. Заславі на новому місті.
4. Синагога в м. Шепетівці.
5. Синагога в м. Судилкові, Шепетівської окр.
6. Синагога в м. Заславі на старому місті.
7. Синагога в м. Корниці, Шепетівської окр.
8. Корниця. Надгробок єврейський.
9. Синагога в м. Озаринцях, Могилівської окр.
10. Синагога в м. Озаринцях, Могилівської окр.
11. Урнікоідеш в староміській синагозі в м. Заславі.
12. Внутрішній вигляд синагоги в м. Ярошеві.
13. Мейора в синагозі в м. Заславі на новому місті.
14. Люстра в синагозі в м. Корниці, Шепетівської окр.
15. Люстра в синагозі в м. Корниці, Шепетівської окр.

16. Люстра в синагозі в м. Корниці, Шепетівської окр.
17. Надгробок з виображенням однорогів і семисвічника, м. Заслав.
18. Надгробок з виображенням ведмедя, м. Заслав.
19. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
20. Надгробок з виображенням двох грифонів, м. Заслав.
21. Надгробок з виображенням орла з зайцем, оленів, однорогів і лева, м. Заслав.
22. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
23. Надгробок з виображенням лева, м. Шепетівка.
24. Надгробок розділений на дві половини, м. Заслав.
25. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
26. Надгробок з виображенням боротьби лева з однорогом, м. Корниця, Шепетівської округи.
27. Надгробок з виображенням двох левів, м. Заслав.
28. Надгробок з виображенням двох птахів, м. Заслав.
29. Надгробок з виображенням двох однорогів, м. Заслав.
30. Надгробок з виображенням двох грифонів біля вази, м. Заслав.
31. Надгробок з виображенням двох левів, м. Озаринці, Могилівської окр.
32. Надгробок, м. Заслав.
33. Два надгробки з виображенням моленів і птахів, м. Славута, Шепетівської окр.
34. Надгробок з виображенням двох левів в м. Яришеві, Могилівської окр.
35. Загальний вигляд єврейського кладовища в Озаринцях, Могилівської окр.
36. Надгробок в Шепетівці.
37. Надгробок з виображенням оленів, м. Корниця.
38. Надгробок з виображенням двох левів біля вази з коровою, м. Корниця, Шепетівської окр.
39. Надгробок з виображенням лева, м. Корниця, Шепетівської округи.
40. Надгробок з виображенням оленів, м. Корниця, Шепетівської округи.
41. Надгробок з виображенням двох оленів, м. Славута, Шепетівської окр.
42. Надгробок з виображенням двох грифонів, м. Корниця на Шепетівщині.
43. Надгробки в м. Озаринцях на Могилівщині.
44. Надгробок в м. Озаринцях на Могилівщині.
45. Надгробки в м. Яришеві на Могилівщині.
46. Надгробок з виображенням зайців, м. Яришеві на Могилівщині.
47. Надгробки з виображенням левів, м. Озаринці на Могилівщині.
48. Грати біля урнікоідеша в синагозі, м. Озаринці на Могилівщині.
49. Віра в синагозі в Озаринцях, Могилівської округи.
50. Двері в синагозі в Озаринцях, Могилівської округи.
51. Сходи на хорт в Озаринцях, Могилівської округи.
52. Столик в синагозі в Озаринцях.

53. Лава в синагозі в Озаринцях.
- 54—55. Столики в синагозі в Озаринцях.
56. Половинка дверці у синагозі в Озаринцях.
57. Порохос в синагозі в Озаринцях.
58. Каліма в синагозі в Озаринцях.
59. Указка для торч в синагозі в Озаринцях.
60. Надгробок з виображенням левів, Могилів-Подільський.
61. Надгробок з виображенням левів, м. Славута.
62. Надгробок з двома глечками, Могилів-Подільськ.
63. Надгробок 5514 (1754) р., Могилів-Подільськ.
64. Надгробок з виображенням лева 5630 р. (1870), Озаринці.
65. Надгробок з виображенням лева 5643 (1883) р. Озаринці.
66. Надгробок з виображенням левів 5526 (1766) р. м. Озаринці.
67. Надгробок з виображенням левів і двоголов. орла 5548 (1788) р., м. Озаринці.
68. Надгробок з виображенням двох однорогів 5506 (1746) р., м. Озаринці.
69. Надгробок з виображенням двох оленів 5519 (1759) р., м. Озаринці.
70. Надгробок з виображенням двох левів пофарбованих 5623 (1863) р., м. Озаринці.
71. Надгробок з виображенням двох левів і трьох свічників пофарбованих 5623 (1863) р., м. Озаринці.
72. Надгробок з виображенням семисвічників, м. Озаринці.
73. Надгробок з виображення семисвічників і двох птахів 5630 (1870) р.
74. Надгробок з виображенням двох птахів.
75. Надгробок з виображенням двох птахів 5641 (1881) р., м. Озаринці.
76. Надгробок з виображенням вази, м. Озаринці.
77. Надгробок з виображенням вази з квітками, м. Озаринці.
78. Надгробок з виображенням п'ятисвічника, м. Озаринці.
79. Надгробок з виображенням п'ятисвічника, м. Озаринці.
80. Надгробок з виображенням вази з квітками 5641 (1881) р.
81. Надгробок з виображенням вази 5641 (1881) р., м. Озаринці.
82. Надгробок, м. Озаринці.
83. Надгробок Стилізованого дерева 5648 (1888) р.
84. Надгробок з виображенням двох птахів пофарбованих, м. Озаринці.
85. Надгробок з виображенням двох птахів 5642 (1882) р., м. Озаринці.
86. Надгробок з виображенням лева, м. Озаринці.
87. Надгробок з виображенням однорога, м. Озаринці.
88. Надгробок з виображенням ведмедя 5541 (1781) р., м. Озаринці.
89. Надгробок з виображенням двох ведмедів ХУІІІ ст., м. Озаринці.
90. Надгробок з виображенням двох птахів пофарбованих, м. Озаринці.
91. Надгробок з виображенням двох птахів 5441 (1881) р., м. Озаринці.
92. Надгробок з виображенням вінка пофарбованого 5669 (1909) р., м. Озаринці, Могилів, окр.
93. Надгробок з виображенням квітки пофарбованої, м. Озаринці.
94. Надгробок з двома вірками 5590 (1830) р., м. Озаринці.
95. Надгробок пофарбований, м. Озаринці.
96. Надгробок з виображенням квітів пофарбованих 5661 (1901) р., м. Озаринці.
97. Надгробок пофарбований з виображенням семисвічників, м. Озаринці.
98. Надгробок пофарбований з виображенням семисвічника й двох птахів м. Озаринці.
99. Надгробок з виображенням двох птахів, м. Славута, Шепетівської окр.
100. Надгробок, м. Озаринці.
101. Надгробок з виображенням двох козлів 5542 (1782) р., м. Озаринці.
102. Надгробок з виображенням двох оленів, м. Озаринці.
103. Надгробок з виображенням двох птахів, м. Озаринці.
104. Надгробок з виображенням двох левів 5627 (1867) р., м. Озаринці.
105. Надгробок з виображенням винограду, м. Славута.
106. Надгробок з виображенням двох птахів, м. Славута.
107. Надгробок з виображенням двох однорогів, м. Славута.
108. Надгробок з виображенням двох левів, м. Славута.
109. Надгробок з виображенням двох левів, м. Славута.
110. Надгробок з виображенням двох левів 5640 (1880) р., м. Озаринці.
111. Надгробок з виображенням двох левів, м. Славута.
112. Надгробок з виображенням двоногового орла, пофарбованого, м. Озаринці.
113. Надгробок з виображенням двоногового орла, двох розеток 5579 (1819) р., м. Озаринці.
114. Надгробок з виображенням двох птахів, м. Славута.
115. Надгробок з двома колонами, м. Озаринці.
116. Надгробок дерев'яний, м. Славута.
117. Надгробок з виображенням птаха 5642 (1882) р., м. Озаринці.
118. Надгробок з виображенням птаха 5624 (1864) р., м. Озаринці.
119. Надгробок, м. Озаринці.
120. Надгробок з виображенням вази з квітками, м. Озаринці.

Кляштор бернардинів у Заславі 1602 р.

(Фото-знімки).

Кляштор бернардинів мали відати під бунр (раніш в ньому містлось військо) і в зв'язку з цим зробити в ньому цілу низку перестроєв, що звичайно, шкідливо відбилися-б на стиленій додержаності цього видатного пам'ятника архітектури початку XVII ст. на Україні. Тому Мистецький Відділ ВУАК у доручив своєму кореспондентові Ю. Ключівському зробити знімки різних деталей кляштору до переробки.

1. Загальний вигляд кляштору з південного боку.
2. Вигляд кляштору з західного боку (північна частина).
3. Вигляд кляштору з західного боку (південна частина).
4. Вигляд кляштору з північного боку (загальний).
5. Склепіння в коритарі.
6. Загальний вигляд кляштору із східного боку (південна частина).
7. Загальний вигляд кляштору із східного боку (північна частина).
8. Вхід до кляштору із східного боку.
9. Південний прихід кляштору.
10. Башта над костьолом.
11. Південна частина фронтальної стіни кляштору.
12. Північна частина фронтальної стіни кляштору.
13. Вхід до костельних коритарів.
14. Склепіння в стіні в коритарі.
15. Загальний вигляд Костьолу. (Західна частина).
16. Хори й Орган.
17. Головний вівтар костьолу.
18. Північний вівтар костьолу.
19. Споівдальня костьолу.
20. Умивальник в захристії.
21. Коритар нижнього поверху від розмовниці до костьолу.
22. Головний коритар верхнього поверху від сходу на захід.
23. Коритар верхнього поверху східної частини від південного кутка до головного коритару.
24. Коритар східної частини кляштору від південно-західного кута до головного коритару.
25. Коритар західної частини кляштору від південно-західного кута до головного коритару.
26. Сходи на другий поверх кляштору.
27. Двері до келії нижнього поверху в південному квадраті.
28. Двері до розмовниці.
29. Двері в коритарі.
30. Двері до рефекторіуму.
31. Загальний вигляд з дверей на східну стіну рефекторіуму.
32. Північна стіна в місці, де сидів читач в рефекторіумі.
33. Лава в рефекторіумі.
34. Південно-східна частина внутрішнього дворику кляштору.

Д. Дяченко

Зарисовка пам'яток мистецтва на Черкащині.

- 1—2. Синагога в Черкасах бл. 1850 р.
- 3—4. Будинок кол. Лисака в Черкасах бл. 1870—75 рр.
- 5—6. Будинок Пікусова в Черкасах бл. 1860 р. Архітектурні деталі.
7. Причілок столітньої хати в Черкасах по Заводській вул. ч. 39.
8. Зразки вікон у с. Леськах.
- 9—21. Архітектурні деталі в будинкові в Черкасах.
22. Брама до старовіської церкви.
- 23—24. Архітектурні деталі.
25. Оздоба на ганках і верандах у Черкасах.
- 26—27. Наверхняки стовпів і оздоба над фіртками в Черкасах.
- 28—29. Листви вікон; коники на клунях та повітках в с. Леськах. Змагайлівці й Черкасах.
- 30—31. Наверхняки на стовпах; головки поперечних планок на воротах і кламки на фіртках по селах на Черкащині.
- 32—33. Дашки над вхідними дверима в Черкасах; головки стовпів у воротах по селах на Черкащині.
- 34—35. Листви на брамах, оздоба над фіртками й брамами в Черкасах.
- 36—37. Ворота в Черкасах.
- 38—49. Ворота й оздоба над фіртками й брамами в Черкасах.
- 50—51. Ворота в Змагайлівці й Червоній Слободі на Черкащині.
- 52—59. Ворота в Черкасах і Червоній Слободі на Черкащині.
60. Старовіська капличка в Черкасах.
61. Капличка на цвинтарі в с. Буртах на Черкащині.
- 62—63. Ганок будинку старовіського монастиря й надгробні хрести в Черкасах.
- 64—73. Надгробні хрести в Черкасах.
- 74—79. Єврейські надгробки в Черкасах.
- 80—81. Хати в с. Леськах на Черкащині.
72. Хата в с. Змагайлівці на Черкащині.
83. Хата в с. Леськах на Черкащині.
84. Хата на Черкащині.
85. Піч і котляр в с. Нижній, Басарабія.
- 86—88. Піч в с. Буртах і с. Сунках на Черкащині.
- 89—90. Вітр.к в с. Леськах, і ворота в Черкасах.

35. Стіна над річкою.
36. Загальний вигляд колії кляштору.
37. Вікно в кляшторі.
38. Капличка перед входом до кляштору з лівого боку.
39. Пам'ятник перед костіолом.
40. Ворота до парку.
41. Грота в парку.
42. Башта в кінці парку над річкою.
43. Східні ворота та східна стіна парку.
44. Повітка в північно-східній частині двору.
45. Ворота в садок в північній частині двору.
46. Ворота в садок.
47. Будинок в дворі кляштору, над річкою.
48. Башта в куті садиби кляштору, над річкою.

В. Козловська.

Фотознімки В. Козловської на території Ржищівського району.

1. Старе кладовище в с. Баликах, Ржищ. району, Київськ. окр.
2. Кам'яний хрест на старому кладовищі в с. Баликах.
3. Кам'яний хрест на старому кладовищі в с. Баликах.
4. Кам'яний хрест на старому кладовищі в с. Баликах.
5. Кам'яний хрест на городищі в с. Гуляниках, Ржищ. району.
6. Кам'яний хрест XVII ст. на старому кладовищі в м. Ржищеві.
7. Кам'яний хрест XVII ст. на старому кладовищі в м. Ржищеві. Зворотній бік.
8. Кам'яний хрест 1849 р. на старому кладовищі в м. Ржищеві.
9. Кам'яний хрест меморативний 1867 року на кладовищі в м. Ржищеві.
10. Дерев'яна капличка на кладовищі в м. Ржищеві над Київською вулицею.
11. Дерев'яна церква XVIII ст. в с. Тулянях, Ржищівського району.

Микола Макаренко.

Фотознімки М. Макаренка на території Прилуччини.

1. Портрет граф. Комаровської Марії Павлівни, уродж. Галаган. Художника Holrein H., робота 1854 р.
2. Художник Haufel H., робота 1745 р. Портрет В. Ю. Дарагана Сокиринці.
3. Портрет граф. Наталії Дем'янівни Розумовської. Сокиринці.
4. Портрет Катерини Павлівни Ламздорф-Галаган. Робота художника К. Трутовського.
5. Портрет Катерини Павлівни Ламздорф-Галаган. Робота художника К. Трутовського.

6. Східній ганок церкви в Сокиринцях.
7. Дзвіниця собору Різдва Христового в Прилуччі, збудована 1815 р.
8. Кам'яниця біля Преображенського (старого) Собору в Прилуччі, на місці колишнього ґрунту Галаганів.
9. Стасидії в Преображенському Соборі в Прилуччі на правому від входу крилаві.
10. Надмогильний пам'ятник над „боярином Михайлом Корбь“ 1814 р. (колишній маршал Прилучський) с. Беззахівка на Прилуччині.
11. Надгробок. Дошка мармурова, яку зірвав невідомо хто. с. Беззахівка.
12. Дерев'яна дзвіниця церкви Різдва Христового в с. Срібному, на Прилуччині.
13. Собор св. Трійці в Густинському монастирі, закладений 1614 р.
14. Церква в Густинському монастирі.
15. Решта будівлі, що її спорудив гетьман І. Мазепа в Густинському монастирі.
16. Північні ворота Густинського монастиря.
17. Головний портал Сокиринського палацу.
18. Густинський монастир. Воскресенська церква. Будівлі І. Мазепи.
19. Густинський монастир. Частина монастирської стіни з похвінними подовжними ходами та з баштами. Праворуч від головних (західних) воріт. Вигляд з двору.
20. „Козача“ картина. Сокиринського палацу.
21. Деталь картини: молебень в „Святій долині“ Сокиринського парку, робота худ. А. Волоскова. 1848 р.

Les fouilles à Kyïv en 1926.

Le Comité Archéologique de l'Ukraine a mis au centre de son plan de recherches archéologiques les fouilles sur le territoire de Kyïv, concernant l'époque Grand-Ducale. En 1926 furent commencées des fouilles dans l'enclos du ci-devant Troubetskoï au coin de la rue Korolenko (ancienne Rue Volodymyrska) et de celle des Victimes de la Révolution (ancienne Rue Trysviatyvska). Suivant les recherches précédentes opérées sur ce terrain, les fouilles eurent lieu à l'angle, entre la maison principale et la rue Korolenko.

La place des fouilles fut divisée en 50 carrés (à 2 mètres de chaque côté) et embrassa 200 m. carrés à 2,44 m. de profondeur. La terre fut enlevée en grattant et passée au gros sas. Toutes les choses remarquables furent enregistrées, marquées sur le plan, décrites, photographiées, etc. Les descriptions détaillées furent faites sur les carrés et pendant le travail à gros sas.

Les couches du sol: le terreau, le humus avec de petites couches (des briques-cimentées, des couches humiques, des couches de loess) et le loess. Dans les tranchées (O et E) furent trouvés des traces de défense (des fossés et des remparts). Le fossé du rempart inférieur avait une rangée de poteaux en bois, d'une terreaux furent découverts des entassements de briques, des blocs de loess et des couches minces de loess. Les fossés sont remblayés; les remparts ont trouvé une couche composée de 4 rangées d'O, sous le terreau on a trouvé une couche composée de briques et de ciment de l'époque Grand-Ducale (XI—XIII s.). Ces décombres donnent en somme 3% de tous les matériaux construits. Ces débris ont été recueillis. La même quantité de matériaux peut être rapportée au XVIII—XIX s. Le reste se rapporte au XIV—XVII s. où les briques lithuanienes sont plus nombreuses. Dans les carrés N. O. à l'extrémité de la tranchée on trouva des carreaux de faïence (verts, bleus, blancs, rougeâtres; au dessus type hollandais et moscovite). Les carreaux les plus anciens ne dataient que de la fin du XVI s.

Les trouvailles de ce terreau sont principalement contemporaines: du verre, argile, en fer, et rebuts de cuisine. On trouva des débris de différents objets et de divers fragments: de chaux, le revêtement des murs, des ornements architecturaux, des fragments de tesselles, des carreaux de mur, des blocs des morceaux de chaux, le revêtement des murs, des ornements architecturaux, des fragments de tesselles, etc. Le mélange de terre avec le ciment de l'époque Grand-Ducale contenait beaucoup de smalts. On a trouvé des objets en silex et en os dans le loess.

En tout on a recueilli 2888 objets intéressants et des fragments. Parmi les objets en pierre sont caractéristiques des nombreuses lames en silex et les autres instruments. Les objets en os sont intéressants: les instruments et les os secs et brûlés. On trouve aussi beaucoup de fusaiôles en schiste, beaucoup de perles, de pendeloques et d'amaulettes. La céramique est assez bien représentée par des pots, des cruches (hietchiky), des couvercles, des vases à double fond, et des ustensils du type d'amphores, des moules à "kolit" (grande boucle d'oreilles).

Parmi la verrerie attirent l'attention des fragments en verre sur chaud, des fragments de cercles plats, des boules de verre, des perles et beau coup de fragments de bracelets multicolores, tortillés. Les smalts sont de différentes couleurs.

Parmi les objets de fer sont à nommer: des couteaux, des aiguilles, un foret, des pinces, un marteau, une gouge, une hache de bataille, des hameçons, des pointes, des pointes de lance, des javelots, des flèches, des fragments de harpons et de glaives, de fers à cheval, de boucles, de cliés, des pendeloques, des pendeloques en croissant, des clous.

Parmi les objets de bronze: des tablettes, des plaques, des pendeloques, des rosettes, des palmettes, des bagues, des perles, des grelots, des boutons, des bracelets et etc.

Les objets d'argent sont peu représentés. On trouve une seule plaque mince en or, une perle en coralloïde, taillée à facettes, et une perle d'ambre. On a recueilli une petite collection de croix. Quant aux monnaies on en a trouvées 41 pièces (IX—XIX s. y compris).

Les objets en plomb sont: des poids de filet, des plombs, des bagots. On découvre sur la pente N—E de la tranchée O onze sépultures: 10 humaines, appartenant à des hommes, des femmes et des enfants et un squelette de cheval. Les sépultures sont du même type, mais différentes par quelques détails. 50% — sans cercueils et autant dans les boîtes rectangulaires en planches. 80% de sépultures sans cercueils sont d'un plan rectangulaire. Les squelettes sont posés à O—E. La position est ordinaire. 40% des sépultures sont ruinées.

L'inventaire des sépultures humaines est très restreint: des clous, des pointes, des flèches de fer, des lances, un poignet, des boucles de fer, un couteau de fer, un silex à feu, des fragments de vases (placées à la tête, aux pieds et aux côtés).

Parmi les trouvailles, portant des indices de culte, on remarque: un complet de fragments des os de vache, de porc, de mouton mis à certains endroits près de la tête, des épaves, à la plante des pieds. Un squelette est parsemé de grains de lin. Les 30% des squelettes sont couverts de charbon et de cendre. Dans une sépulture a été trouvé une griffe d'ours. Dans deux cas fut constaté près des squelettes a été trouvé un fragment de gris travaillé. La moitié supérieure d'une sépulture est couverte d'écorce. Le squelette de cheval présente beaucoup d'intérêt; il a été trouvé dans une fosse. Le cheval est couché sur le côté droit en harnais; les pieds de devant sont étendus en avant; ceux de derrière sont repliés; la tête et le cou sont enveloppés d'écorce; aux pieds de derrière se trouve placé un petit saut de la selle; un arçon sur l'épine dorsale; la tête et le cou sont de bois, ferré d'un cercle; une bride à frein à la tête; des restes pourris pourri et les courroies de l'étrier; des pointes en fer et des flèches; une bride ornée de plaques, de rosettes en argent et etc.

On découvre des traces de brasiers avec des fragments d'os d'animaux (domestiques et sauvages), des oiseaux et des poissons.

Les observations donnent la certitude que les couches de terre gardent les restes de quelques différentes époques. Par exemple: la couche de humus à des restes de la civilisation de XI—XIII s. Dans cette couche dans les couches de loess les traces de l'industrie en pierre et en os d'un temps plus éloigné se dessinent clairement. La couche des débris et correspond bien aux matériaux de la civilisation des dernières matières ostéologiques a démontré qu'à l'époque Grand-Ducal, on employait en aliments des chevaux (tarpan) et des porcs. On a trouvé des parties d'os de chèvre, de bœuf, de chien, de chat, parmi les animaux sauvages, ceux d'un sanglier, d'un élan, d'un chevreuil; parmi les oiseaux ceux d'une poule, d'un canard, d'une oie et d'un cygne. Ce qui est intéressant de noter c'est que le tarpan de ce temps se trouvait aux environs de Kyiv.

VALÉRIE KOZLOWSKA.

Excursion au village Toulyntzi de l'arrondissement de Rjystchiv.

Je reçus de la part du Comité Archéologique de l'Ukraine la mission de visiter le lieu de trouvailles d'os d'animaux fossiles au village Toulyntzi.

Le village Toulyntzi est situé dans une vallée, coupée par un ruisseau. Les ravins avoisinent les bords de la vallée, où se trouve ce village.

Dans un de ces ravins pendant cinq ans, après une averse, on trouvait des os de grands animaux. J'ai vu ces os à l'école locale et chez les villageois. Ces os appartiennent au mamouth, au Bos primæus et au cheval fossile.

A l'endroit de la trouvaille des dents, des cornes et des os nous trouvâmes des fragments d'os et de silex, dont l'un est minutieusement taillé.

Recherches et fouilles le long de la côte droite du Dniro entre la bourgade Rjystchiv et le village Balyky.

L'auteur a examiné les hauteurs de cet endroit entre le cloître de Rjystchiv et le village Balyky (l'étendue 5×3 klm.) Il a constaté ici des restes de stations du néolithique récent et des ruines de bourgs délaissés (XVII—XVIII e.). Près du Dniro sur le sable ont été trouvées les traces de 3 stations de dunes.

Les recherches à cet endroit („Hardy“) donnèrent l'idée d'y faire des fouilles, car on avait trouvé une grande quantité de coquilles Unio et de fragments de la poterie triplienne, du type culture B ci-nommée.

La vue générale de l'endroit: des hauteurs, qui sont coupés par des vallons profonds. Au Nord dans une vallée basse et large coule le Dniro.

Couches géologiques: terre argileuse avec humus au dessus; terre argileuse jaunée claire, tachée au dessous; dans la profondeur—terre argileuse rouge—jaunâtre à petits cailloux. Les fouilles ont déterrés des amas de coquilles Unio, partiellement Helix pomatia, une petite quantité d'arêtes, d'opélures, parfois des os d'animaux.

Ces amas ne sont pas grands, 0, 40—0, 80 m. de hauteur. Ils couvraient les fosses pas profondes (0, 50—80 m. de largeur, 1 mètre diamètre) et dépass

saient leurs limites. Les fragments de poterie se trouvaient le plus souvent hors des limites d'amas de différents niveaux.

Le caractère de la céramique est bien typique pour le faciès B. Le % de la céramique peinte est très insignifiant (moyennant 8%).

Aucunes traces de demeures préhistoriques ne furent point constatées.

Ces demeures étaient probablement construites de la manière de nos "Kourins" (huttes), c'est pourquoi leurs traces ne se sont pas conservées. Les gravures représentent le caractère de la céramique de Balyky; sans dessins et avec l'ornementation à raies entouffées; de la céramique peinte; un fragment d'une figurine en argile cuite et une petite pierre sphérique.

Les fouilles près du village Souchkiwka à Humanstchyna.

Ces fouilles furent la suite des recherches, commencées par l'auteur encore en 1916¹.

A cause de manque d'argent l'on n'a pas pu faire que le commencement des recherches sur le terrain choisi pour des fouilles plus larges, à l'endroit qui se trouvait à la tombe la plus méridionale (1,10 m. de hauteur) des cinq tumulus situés au sommet d'un plateau.

Une surface de 160 m. carrés fut fouillée. Elle embrasse toute une étendue d'argile cuite unie (de la civilisation Trypillienne du type dit B).

On trouva des couches très intéressantes de briques solides bien lissées des deux côtés, posées sur une couche d'argile cuite plus légère. L'auteur fit des observations bien intéressantes concernant la calcination de l'argile cuite jusqu'à la déformation en scorie.

On constate et là le décolornement de l'argile cuite, fondue sur la couche inférieure.

Aux bords de "petchyna" (l'argile cuite) ont été trouvées des pierres-médes.

P. 1, Ia, Ib, 2—figurines humaines; 3, 11—objets en os; 4—une pierre sphérique, appartenant à la meule; 5, 8—figurines de boeufs; 6—fragment de mur d'une chaudière (Khatka); 9, 12—spécimens de céramique non peinte; 10, 13, 14—spécimens de céramique peinte.

Les fouilles à l'arrondissement de Borychpil en 1926.

Ces fouilles sont la suite d'investigations, concernant l'aéolithique et la civilisation slave de l'arrondissement de Borychpil.²

A. Les fouilles près du village Soukivka.

On fouilla ici deux tombes du petit groupe de tumulus au N-O de la ville Borychpil environ 12 kil, et environ 3,5 kil. au Nord du village Horobivka où en 1925 eurent lieu des fouilles de tumulus aéolithiques.

¹ Voir mon article "Точка трипильської культури біля с. Сучківки на Гуцулівщині". Revue "La civilisation Trypillienne à l'Ukraine" I, 1926.

² Voir "Compte-rendu de la Section Archéologique" 1925. K. 1926, p. 72-92.

Le terrain de ce lieu est bas et marécageux. Le sol (à l'endroit des fouilles): 1) sol sablonneux (sable mêlé au humus de forêt), 2) la terre sablonneuse mêlée à la terre argileuse dont la quantité augmente dans la profondeur; 3) au dessous—terre argileuse.

Tombe 1, 0,70 mètres de hauteur, 21, 50 m. au cercle, 7,30 m. de diamètre.

Dans une fosse peu profonde (1,40x2,40 m.) 1,15 m. de profondeur, on découvrit un squelette de femme d'un moyen âge. Le squelette était posé sur le dos, les jambes et les bras étendus, au N-NO.

Près de lui on a trouvé de petites perles bleues en verre (pl. VII, 2); à l'épaule gauche une épingle en bronze à tête large (pl. VII, 6; près du coude—un bracelet en fil mince de bronze (pl. VII, 4); près du genou gauche était posé un vase à fond plat (pl. VII, 1).

Tombe 2 se trouve à la distance de 96 m. à O de la première. Elle a 0,55 m. de hauteur; 5,30 m. au cercle et 1,0 m. de diamètre.

A une profondeur de 1,10 m. on trouva deux squelettes: celui d'un homme et celui d'une femme. Tous les deux sont posés au N-NO. Celui de l'homme est étendu sur le dos. La position des ossements fait constater que la femme a été enterrée assise. Un petit pot brisé fut trouvé près du squelette (pl. VII, 3) et à l'angle opposé de la tombe un bracelet en fil mince de bronze.

B. Des fouilles préliminaires dans le bourg délaissé slave aux environs du village Ivankowé.

Les environs de Borychpil sont riches en habitations de l'époque Grand-Ducale, trouvées en 1925—1926. On trouve ici des bourgs délaissés.

A Ivankowé on en a un d'un type à part,—il est rond à deux remparts, ayant au centre un enfoncement et au dedans un tertre. Au centre le bourg délaissé a 278 m. La hauteur du rempart—1,70 m. Sur ce rempart fut creusée une tranchée de recherche. On a trouvé une grande quantité de fragments de poterie slave du XII siècle et des os d'animaux. Les trouvailles de ces deux recherches ont été transmises au musée de Borychpil.

Les excursions et l'inspection des trouvailles pendant les travaux communaux à Kyïv en 1926.

Selon la commission du Comité Archéologique d'Ukraine durant l'été 1926 furent revues les places des travaux communaux à Kyïv (construction de nouvelles rues, remplacement des squares, arrangement de places sportives, creusement de fossés etc) On fit des observations dans différents endroits de certains quartiers de la ville.

A "Podil" à l'endroit de l'ancienne station paléolithique de la rue St. Cyrille dans les pentes furent constatés les restes de la couche néolithique, déplacée par les éboulements du terrain, et les restes du fondement de l'époque Grand-Ducale. A "Potochersk" sur la pointe de la pente, non loin de la tombe d'Askold; fut trouvée une couche épaisse, remontant aux temps historiques récents.

Pendant les travaux à Stary-Horod (ville ancienne) furent recueillis de nombreux fragments d'ustensiles datant de l'époque slave, de bracelets en verre, de perles, de fusaioles en schiste etc.

Les fouilles au v. Tomachivka en 1926.

Les fouilles de l'année 1926 au v. Tomachivka furent la suite des recherches de l'auteur en 1925.¹⁾ Durant d'une courte période furent terminées les fouilles du caisson II par les tranchées supplémentaires, a été exploré l'espace entre les constructions 1, 2, 3 et 4. En plus, ont été creusés deux nouveaux caissons, dans lesquels furent trouvées 3 constructions séparées de la civilisation trypillienne.

La construction VII. Sur le niveau du sol ancien on voit un plancher presque carré, bâti en bois, recouvert d'argile cuite. Sa dimension est de 31 m. carrés. Sous les entassements des Mocs d'argile cuite, dans les débris du plancher et alentour on trouva des ustensiles (terrines, pots, vases), des statuettes d'animaux, des meules cassés, des couteaux en silex.

38% de la poterie est peinte et 2% seulement de la poterie à la surface rugueuse. La quantité générale de la poterie dans la construction VII dépasse 100 exemplaires; entre elles attirent l'attention une terrine avec figure d'un animal peint (pl. IX, 9) et terrines zoomorphiques (H).

Construction VIII est un petit "tchérin" (plancher en argile cuite), ayant 2 m. carrés de grandeur, 0,035 m. d'épaisseur. Sur ce dernier, sous un tas de débris d'argile se trouvent deux petits vases coniques et des tessons.

Construction IX, de 180 m. carrés, fut construite à plusieurs reprises, c'est à dire: pour la première fois furent construits sur l'ancien niveau du sol 4 planchers en terre cuite, dont les parties conservées mesurent de 1 m.—3×3,5 m. Ces planchers avaient un fondement de bois. Dans les restes de ces derniers ont été découverts des fragments d'os, des détails d'architecture, des vases brisés. Autour de ces planchers, sur le sol, étaient placés à une ou à plusieurs reprises plus de 100 vases de différentes formes ainsi que des ustensiles de ménage.

On découvrit tout cela sous des décombres d'argile d'une origine inconnue, mais cuite. Au-dessus de ces décombres sont restés quelques vases et des meules.

Ce monument se couvrait au fur et à mesure de humus. A cette place, à l'époque romaine, eut lieu un nouvel enterrement.

Les couches géologiques et archéologiques sont fixés par le monolith.

¹⁾ Voir le Compte-rendu de la section archéologique, an 1925, pp. 54—60.

Recherches archéologiques à Houmanstchyna aux environs du village Kolodysté, situé sur la rivière Syntzia.

Au mois d'Août 1926 l'auteur examina environ 150 m. carrés le long de la rivière Syntzia entre Houman et Kolodysté.

Sur ce territoire on constata: 4 cimetières et deux places ayant des restes de l'époque „des champs aux urnes funéraires“ ci-nommés et des restes de la civilisation trypillienne du type „A“. Aux environs de Kolodysté l'auteur creusa un caisson et y trouva un assortiment des objets appartenant à la civilisation trypillienne. Dans les mêmes conditions stratigraphiques et locales furent découvertes les formes de céramique suivantes: (Voir l'art. de V. Kozłowska „La culture A“, Recueil „La civilisation trypillienne à l'Ukraine“, I. 1926).

Vases: type-I, forme-1; type-I, forme-2; type-I, forme-3 en trois variantes; type-I, forme-4; type-II; type-III; on n'a pas rencontré les types IV, V et VI.

La civilisation de Kolodysté ressemble aux trouvailles de Boryssivka faites par M. BILACHIVSKY, et par certains de ses traits rappelle les trouvailles de la culture „B“, sur le Pobjojia (la contrée longeant la rivière Bug).

Or Kolodysté est le premier point de la „culture A“ sur le Bug.

La tombe du village Raiky au département de Bardytchiv.

Les fouilles de l'année 1926 au département de Bardytchiv forment les premiers pas de recherches archéologiques sur ce terrain, jusqu'alors non étudié au point de vue archéologique. L'auteur a fouillé une tombe de 3 m. de hauteur, 17 mtr. au diamètre à la base, qui est situé isolément sur la hauteur, arrosée par les rivières Hnylopiatka et Piatka, près du village Raiky à la distance de 15 verstes au N. de Bardytchiv.

Le remblai fut enlevé jusqu'à la base. On constata que le tumulus avait été érigé au dessus d'une sépulture d'un squelette à position accroupie, entouré de six pierres. Les pans du tumulus couvraient les 14 constructions appartenant à la civilisation trypillienne. Pour la plupart ce sont de petits planchers faits d'une seule couche d'argile cuite, mis sur le sol, parfois couverts par les débris d'argile cuite. Sur ces constructions et autour d'elles on a trouvé un riche inventaire.

Ce sont des objets en pierre: des couteaux du type dit de la Volhynie, des grattoirs, des couteaux retouchés et non retouchés, des hâches, flèches, des perçoirs, des pierres à signiser et des pointes de

Les objets en os sont suivants: des perçoirs, un ciseau, des fragments de pioche, du harpon (?).

On a trouvé encore des statuettes en argile de 4 types; une certaine quantité de fusaioles ornementées: l'une d'elles est ornée d'un dessin d'animal, une autre porte des signes, ressemblant à l'écriture.

Outre cela on trouva des galettes en argile et des poids des filets en argile cuite.

La céramique, venant à la suite de ce type de la civilisation trypillienne, se compose de vases minuscules, peints en rouge, avec des ornements géométriques, et des vases à ornementation à mamelon.

L'ensemble des trouvailles près du v. Raiky offre sans aucun doute une phase détachée du type trypillien qui, par le caractère de ses produits, se rattache à Troie et à Crète, aux trouvailles des tombes sur les côtes de la mer noire et de Volhynie.

Les fouilles des tertres en forme d'un kourgan à Bilohroudivka en 1926.

Les fouilles de l'année 1926 présentent la suite des recherches de l'auteur en 1925). Ces recherches eurent pour but l'étude approfondie et la documentation possible de la stratigraphie des monuments et l'augmentation de l'inventaire de ces tertres. On a fouillé un tertre № XIII, en enlevant le remblai complètement. On y a trouvé les restes en cendres d'un brasier et un inventaire considérable, consistant principalement en objets (non cassés), c'est à dire: des éclats en silex—195, des scies en silex—24, des grattoirs en silex—3, une pointe de flèche en silex—1, des lames en silex—3, des fragments de hâches de pierre—4, une hache toute petite en pierre ébauchée—1, une pierre à aiguiser—1, des perçoirs en os—3, des vases minuscules non cassés—4 et 30 en fragments; des fragments de statuettes—2, des tessons taillés—2, des pendeloques—1, des poids des filets en argile—6, des fusaioles—26, des fragments de fusaioles cassées—55, des galettes en argile cuite (khil'tchik)—18, des tessons—2260, des morceaux de la roche—1976, des os—704, des pièces d'argile cuite—421.

Les fouilles de l'année 1926 ont atteint le but indiqué et ont souligné le rapprochement de la culture de Bilohroudivka à la civilisation des „schlyts“ ci-nommés, et démontré un reflet de traditions trypilliennes. La présence de la couche cendrée est documentée par le monolithé.

Pl. VIII. Figurines et fragments de figurines en terre cuite provenant des fouilles à Tomachivka en 1926.

1. 1-a. Figurine d'un ours cassée. 2. Partie inférieure d'une figurine du type droit à base. 3. 3-a. Partie supérieure d'une figurine du type pointu.

4. Torse d'une figurine du même type.

Pl. IX. Spécimens de la poterie de Tomachivka provenant des fouilles en 1926. № 2, 6—spécimens de la poterie non peinte.

Pl. X. Spécimens de la poterie de Tomachivka provenant des fouilles en 1926. № 4—vase non peint.

Pl. XI. Les objets provenant des fouilles à Tomachivka en 1926.

1. Couteau en silex retouché. 2 et 4. Couteaux en silex sans retouche. 3. Objet de terre cuite un peu scorifiée à l'induit de terre glaise poreuse d'une couleur rouge foncée (destination indéterminée). 5. Ciseau en granit composé de petits grains. 6. Lisoair.

Pl. XII. Spécimens de la céramique de Kolodysté. Fouilles en 1925. № 3—fragment d'une figurine en terre cuite. № 6—le côté en terre cuite. 1—2, 4—5, 7—11. Fragments de la poterie.

1) Voir le Comptes-rendu de la section archéologique, au 1925, pp. 74—86.

Pl. XIII. Spécimens de la poterie de Kolodysté, provenant des fouilles en 1926. 1-a, 1-b. Terrine d'une forme originale aux anses quadrangulaires incisées et aux becs. 2-a, 2-b, 3-a, 3-b, 4—spécimens de couvercles, gulaires incisées et aux becs. 5. Fragment d'un couvercle.

Pl. XIV. Figurines, vases minuscules et spécimens de la poterie de Raiky. Fouilles en 1926. 1—5. Figurines en terre cuite. 6. Un pot tout petit. 7. Objet en terre cuite (destination indéterminée). 8. Figurine d'une bête, 9, 9-a. Couvercle. 10. Vase cassé.

Pl. XV. Les objets en silex, en os et en terre de Raiky (1926). 1. Objet en terre cuite de forme d'un pain. 2, 3, 6, 7, 12. Objets en silex.

Pl. XVI. Fusaioles provenant des fouilles à Raiky en 1926. Grande fusaiolé en terre cuite gravée (en haut). Fusaiolé plus petite aux quel-ques gravures: 1) d'une figure compliquée ressemblant au bâtiment 2) d'un petit serpent, 3) d'un petit oiseau (?). Les gravures ont des traces d'incrustation. Pour les photographier on les a saupoudré de craie.

Pl. XVII. Les objets provenant des tertres de forme d'un kourgan près de Bilohorodivka, fouillés en 1926

1, 2, 3, 5, 7, 9. Objets en roche siliceuse, 4, 6, 10. Objets de pierre, 11, 12. Percours en os.

Pl. XVIII. Idem: 1-3, 4, 8-13. Objets en terre glaise. 5. Tesson travaillé. 6. Fusaiolé en os. 7. Fragment de la passoire.

Tous les objets susdits provenant des Tomachivka, Kolodysté et Bilohorodivka l'auteur a transmis au Musée historique à Houman et ceux de Raiky au Musée de Bardytchiv.

NICOLAS MAKARENKO.

I. Evmynka (ci-devant district d'Oster, gouv. de Tchernihiv).

Les recherches, opérées dans l'emplacement Evmynka, département de Tchernihiv, commencées l'année dernière (V. Compte-rendu de la Section Archéologique en 1925, page 61) furent continuées en 1926. En 1926 une étendue de 90 carrés fut fouillée; on explora l'emplacement presque à fond, sauf un petit espace, situé au bout de l'emplacement à l'Est, au dessus d'un ravin, où la terre rejetée pendant les fouilles de dilettanti forma beaucoup de monticules.

L'étude des couches archéologiques prouva que toutes les trouvailles avaient été faites dans une seule couche de terre sablée, pleine de cendres, de charbons, d'ossements et de tessons de poterie. L'épaisseur de cette couche supérieure était de 0.50 m. à 1.0 m. Plus profondément commençait une couche d'argile, dans laquelle il n'y avait aucuns restes. Dans la couche archéologique on n'apercevait aucunes couches plus minces, ni de parcellement en couches séparées. Donc les aborigènes, qui ont laissé des vestiges de leur présence dans cet endroit, y ont demeuré continuellement, sans interruption.

Les habitants de l'emplacement Evmynka faisaient usage de la céramique, deux types de laquelle se distinguent d'une manière tranchante tant par les matériaux et la technique de la fabrication que par la forme et les particularités du style.

Premier type, le plus nombreux: vases poreux, mal calcinés, fragiles, en argile mal pétrie, avec mélange de grains de quartz, de gravier et de tessons de poterie broyés. Le décor des vases est formé de lignes, torsades et fossaies; c'est le style caractéristique pour le ci-dit néolithique ou plus précisément énéolithique du Dniépr; les tessons sont de couleur foncée, bruns, couleur d'ocre.

Second type: vases bien calcinés, d'argile passée par un tamis fin, d'une argile bien pétrie, aux parois fins. L'argile consiste d'une seule masse pure, comme celle de la porcelaine et a une teinte rosée. La surface extérieure des vases du second type est décorée d'une peinture en brun sur fond rose-clair. C'est le type caractéristique des vases appartenant à la civilisation ci-dite trypilléenne. Outre ces deux types de céramique, ressortant nettement, bien prononcés, se font encore remarquer deux types de vases. Le premier d'eux offre de l'intérêt à cause de son argile, de sa technique et de sa peinture, ce sont des fragments lilas-foncés, d'une masse fragile, décorés d'une peinture brune en

forme de lignes courbes et de pétales parsemées entre elles. Quatrième groupe—vases à parois épais, d'une masse solide brune; surface est décorée d'ornements en entailles.

II. Karahany.

Au Nord-Ouest des chaumières situées au bout du village Evmyuka (ci-dessus) district d'Oster, département de Tchernihiv au dessous d'une côte vaupant élevée, s'étend un terrain de champs marécageux, dans lequel on a découvert l'emplacement „Zwiz“. Environ à une distance d'un demi-kilomètre du village Evmyuka s'élève un coteau. Lors de la Révolution quelques familles de paysans vivaient à installer sur ce coteau. En creusant une cave dans l'un d'eux, le hasard fit trouver des fragments de vases. Quelques-uns de ces fragments furent donnés à l'école locale d'où ils furent pris par l'auteur de ce rapport.

Ces tessons sont des matériaux extrêmement précieux pour l'archéologie ukrainienne: une argile négligemment tamisée avec grand mélange de sable servait à l'exécution de vases mal calonnés, de grandes dimensions, avec parois se tenant verticalement, rappelant par leur forme une jarre (makitra) ukrainienne. La surface extérieure des vases est décorée d'un ornement de deux genres: lignes droites profondément entailées et rainures; l'argile qui est sortie de rainures s'élève au-dessus de la surface générale des parois. La forme de l'ornement—en entailles et en rainures—représente une branche de sapin. Les tentatives faites pour trouver en cet endroit des couches archéologiques restèrent sans succès. En creusant des tranchées l'on ne rencontra aucune couche archéologique mais pourtant l'on trouva les fragments du même vase. Probablement à l'époque à laquelle appartiennent ces fragments, une peuplade, attirée par les ressources des rivières de ces lieux habitait au milieu des marais sur les coteaux.

III. Olbia.

Les explorations de l'antique colonie grecque Olbia, commencées par l'ancienne Commission Archéologique Impériale sous la direction du célèbre explorateur B. V. Pharmakowsky, furent interrompues par la guerre et la Révolution.

Lors des événements, accompagnant la Révolution et la guerre civile, Olbia avec les restes découverts de ses monuments, pendant de longues années resta sans garde et sans contrôle scientifique. Les paysans volèrent les constructions monumentales découvertes et utilisèrent les matériaux pour leur usage domestique actuel.

Outre cela quelques dilettants profitèrent de ce temps de Révolution, des désordres et des troubles de la guerre civile, pour acquérir et augmenter leur renommée d'„archéologues“. Sans l'autorisation du Comité Archéologique d'Ukraine (à qui revient uniquement le droit de classer les explorateurs), ces dilettants commencèrent des fouilles et des explorations à Olbia, principalement au Néropole.

Beaucoup de choses furent abîmées, détruites par ces „explorateurs“ jusqu'au point que le Gouvernement ne les eût éconduits du territoire d'Olbia. Tout de même durant cette période ont disparu beaucoup d'objets: tout le montage technique, l'inventaire scientifique, gardés à Olbia et ap-

partenant aux Expéditions exploratives annuelles de l'ancienne Commission Archéologique. Certaines choses furent prises par différents aventuriers, d'autres par les explorateurs-dilettants.

En 1923 la Direction de l'Enseignement Supérieur d'Ukraine (Ukrnaouka) fournit les ressources nécessaires pour continuer des fouilles systématiques à Olbia et offrit à B. V. Pharmakowsky de les diriger. L'auteur du rapport présent a été le représentant du Comité Archéologique de l'Académie des Sciences d'Ukraine et comme remplaçant du chef de l'Expédition.

En 1926 les explorations furent faites au bourg délaissé et au Néropole. Dans l'emplacement du bourg délaissé, en rapport avec le problème mis en avant—tenter de trouver l'Olbia archaïque, l'on creusa deux tranchées près du grand tumulus, ci-dit „kourgane de Zeus“. Les tranchées „A“ et „B“ sont situées: la première („A“) à l'Ouest du kourgane, la seconde („B“) au Nord. Les fouilles sur la place „B“ ont été dirigées par le chef de l'Expédition, ayant pour assistants tout un nombre d'autres personnes, celles de la place „A“ par l'auteur de ce rapport. Dans la tranchée prolongée plus tard par le creusement des tranchées „B“ et „I“ fut découvert l'angle de deux rues, celui d'une rue transversale et celui de la rue principale menant aux portes principales de la ville, explorées encore par B. V. Pharmakowsky en 1908. Sur la rue transversale dominaient des murs, crépis dans le genre rustique; elle était couverte de débris d'un trottoir en pierre. Le trottoir près des murs de la rue principale était aussi en pierre. (V. fig. à la page 96) Dans l'enceinte des murs on a découvert beaucoup de bâtiments, servant à l'habitation et aux besoins domestiques, qui en 1926, n'étaient pas tout à fait explorés.

En raison des observations, faites sur les couches et sur les particularités techniques, l'on constate, que ces couches se composent de restes, appartenant à différentes époques. La couche inférieure, comprenant les bâtiments, se rapporte au VIe s.—au début du Ve siècle, le rang suivant au Ve siècle. Les murs rustiques appartiennent à la fin du IVe siècle ou au commencement du IIIe siècle. Parmi les débris, couvrant les murs, on a trouvé une grande quantité de céramique, d'objets métalliques, de produits en os, ainsi que les débris des matériaux de construction. Les fragments de céramique appartiennent aux vases clasomènes, naucratiques (seconde moitié du VIe siècle), corinthiens, samiens, milésiens et attiques; mais la plupart des fragments appartient aux vases de l'époque hellénistique.

Dans ce rapport on ne fait pas mention des explorations du Néropole, ainsi que des travaux de 1926 sur d'autres emplacements. Il faut noter que dans la tranchée „B“ à une profondeur considérable l'on trouva près de quinze formes pour la fonte des produits métalliques. L'Archéologie connaît depuis longtemps les objets d'un tel style, grâce aux trouvailles faites dans les kourganes en Ukraine.

Maintenant l'on peut dire que l'atelier, où se fabriquaient ces objets, était à Olbia.

IV. Recherches et explorations archéologiques à Pryloutchyna.

(ouv. de Pallava).

Le département de Pryloutchyna se compose du ci-dessus district de Pryloutchyna et des parties des districts adjacents. Jusqu'à ce temps les

monuments archéologiques du district de Prylouka restèrent sans étude. Cependant les districts voisins sont renommés par leurs monuments remarquables.

Le Comité Archéologique d'Ukraine prit pour tâche d'entreprendre une exploration approfondie du département de Prylouka. Au devant de ce projet alla le Comité Exécutif du département de Prylouka, qui assigna les fonds nécessaires et garantit les tournées dans le département.

Les résultats des recherches de 1926 sont suivants: 1) Près du village Olchana on découvrit une cimetière et un bourg délaissé qui furent décrits. 2) On signala la présence d'un cimetière immense, composé de tombes-kourgans, entre les villages Horodnia et Ivanytzia. 3) On découvrit des tombes-kourgans près du village Kalingyntzi. 4) Trois figures de pierre (des „babas“) provenant du village Trostianetz furent décrites. 5) Une construction de terre, que les habitants nomment „metchet“ (mosquée) située près du village Trostianetz, fut décrite. 6) On fouilla un cimetière appartenant à l'époque romaine, du type des cités champs d'urnes funéraires, au village Hourbyntzi. Le cimetière ne montre aucunes traces extérieures d'amoncellements, est situé au Sud-Est du village, sur une étroite bande de terre, joignant le village aux champs; des deux côtés de cette bande élevée se trouvent les vallées basses, marécageuses, où coulent deux rivières. Les terres de l'endroit, en prenant de l'argile pour leurs usages domestiques découvrirent ce cimetière par hasard.

L'auteur du rapport actuel a fouillé six fosses sépulcrales, de diverses dimensions, à une profondeur différente. Deux sépultures, découvertes à une petite profondeur, contenaient des squelettes conservés seulement en partie. Deux fosses avec différents objets n'avaient pas de squelettes. Diverses ossements d'animaux furent découverts dans la cinquième fosse et enfin dans la sixième il n'y avait rien. Dans l'une des fosses on trouva un petit vase avec des os calcinés, à côté de ce vase six vases d'argile étaient placés et un peigne d'os. Des carapaces de tortue furent trouvées dans deux fosses.

Les vases découverts au cimetière varient par la différence de leur fabrication. Quelques vases ont une surface bien travaillée, lisse, reluisante, tandis qu'au contraire d'autres l'ont rugueuse, mal soignée. La masse, qui servit à la fabrication de ces vases est aussi d'une qualité différente: quelques vases sont d'une masse bien pétrie, dans les autres cette masse est mélangée de grains de quartz et etc. Ainsi on voit que que par la forme et la technique de leur fabrication.

Apparemment le cimetière appartenait à une époque avancée, probablement au IV—VI siècle de notre ère.

L'excursion et l'exploration suivante sur le territoire du département de Prylouka se poursuivit dans la direction de Sribné, où on dénotta l'emplacement d'un bourg délaissé, et puis dans la direction de Bezha-klyvka, où fut trouvé un groupe de tombes, et encore plus loin.

Les recherches de 1926 vont servir de base aux explorations qui seront faites les années suivantes.

MICHEL ROUDYNSKY.

Smiatchka.

L'excursion à Smiatchka (voir le C. r. de la Section Archéologique, an 1925 pp. 13—26) avait pour but de compléter aux données des recherches de l'année 1925.

L'auteur a découvert un nouvel atelier de la taille de silex (XVIII) qui permet de définir la phase la plus ancienne de l'industrie néolithique de Smiatchka. Tous les objets ramassés sur ce point sont cacholones, ce qui les différencie des autres trouvailles.

L'industrie du point XVIII est caractérisée par des traits suivants: 1) une petite quantité de lames; 2) l'absence presque complète de grattoirs; 3) une grande quantité de racloirs volumineux à contours irréguliers; 4) le superflus d'instruments de percussion, faits des morceaux nucléiformes, parmi lesquels se trouvent les produits à contours subovales, des tranchets et des pics (Pl. XXVII).

L'auteur compte comme résultat le plus intéressant de l'excursion de cette année les trouvailles du point XIII-b avec les produits d'une autre industrie qui indiquent clairement des réminiscences paléolithiques épi-magdaleniennes (Pl. XXVIII). Lames fines et étroites, grattoirs sur bout de lame, lames à coches, burins typiques, enfin la pointe forment un ensemble complet. Cet effet ne diminue pas les 2 silex de forme géométrique, qui sont ramassés sur la station.

Pl. XXVII. Haches de types différents, pic, projectile, provenant d'atelier XVIII.

Pl. XXVIII. Lames, burins d'angle, burins sur le bout de lame cassée, burin-grattoir, grattoirs, pointe et silex de forme géométrique, ramassés sur la station XIII-B.

Recherches et fouilles en Podolie de Sud-Ouest.

Malgré l'intérêt exceptionnel de la Podolie d'Ouest au point de vue archéologique, elle n'a été étudiée que très peu. L'auteur avait pour but de faire des recherches préliminaires dans le district de Kamienets-Podilsk, de visiter les cavernes dans les berges rocheuses des rivières Ivannets, Smotrytch, Ternava et Uchytzia et d'étudier les restes de la civilisation de la céramique peinte.

L'impression générale des trouvailles archéologiques de la région (environs du vil. Kytailhorod à Ternava, environs du v. Kadyvnyi à Ivannets et environs du v. Syrvatyntzi à Smotrytch) est suivante: les

trouvailles se rapportent principalement à deux époques: à l'époque de la fin de la période néolithique ou à l'époque mégalithique ou à l'époque romaine. Sauf ces trouvailles il faut indiquer la trouvaille des fragments de la poterie de l'époque Hallstataine près du vil. Skypotché. Les restes de la civilisation de la céramique peinte sont constatés près des villages: Kytalhorod (peinture monochrome), Teklika (peinture monochrome), Fydyvitzki. La forme (peinture monochrome sous l'influence visible des centres de S—E), Lypnyky—(peinture polychrome avec l'influence marquée des centres danubiens), Kadyvitzki. La céramique de Kadyvitzki présente deux types différents de la poterie: à „Bonraikivka” on a trouvé des fragments céramiques qui ressemblent beaucoup aux trouvailles de J. Teutsch à Bourzenland en Transylvanie; à l'endroit „Bavky”—la céramique du type de Cucuteni.

À „Bavky” l'auteur a fouillé l'angle SO du plateau de la rive gauche de Jvanetz, limité au Sud par un ruisseau sans nom. Les fouilles ont découvert les ruines d'un bâtiment en argile, évidemment d'une forme quadrangulaire, orienté de SSO à NNE. Il a été construit sur une plateforme de poutres en 18—20 cm, de grosseur, évidemment d'une forme quadrangulaire à la ligne OE pouvait être examinée à la distance de 3,5—4 mètres. Dans sa partie du S—O se trouvait une construction de contours presque quadrangulaires (2,90×1,75 m.) dans les ruines de laquelle étaient encombrés des fragments de poterie nombreux. Presque au centre de la tranchée creusée, à 2,45 m. de bord NO de la construction sur poutres et à 2,00 m. du côté NE de la construction quadrangulaire, été découvert un rond en argile cuite de 0,63 m. en diamètre qui s'élevait au dessus du plancher à 0,10 m. À l'angle N—E à la distance de 5,00 m. du rond susdit ont été trouvés des fragments intéressants d'argile cuite avec des trous, qui ont des parallèles avec les „bonchly” ci-nommées des potiers podoliens faits dans les fourneaux pour le passage de l'air chaud du poêle. Au sud et au Sud-Ouest du bâtiment sur les poutres se sont conservés les restes des planchers en argile cuite de 3 couches pas très épaisses (de 0,010—0,023 d'épaisseur).

Les restes d'industrie préhistorique se trouvaient sur toute la surface occupée par les couches et les morceaux de l'argile cuite, principalement sur cette dernière.

Les trouvailles plus nombreuses ont été constatées dans les ruines de la construction quadrangulaire, près du rond et près des restes d'argile cuite aux trous.

L'inventaire se compose de produits céramiques, de produits en os, quoique assez nombreux (35). Le fait souligner une trouvaille, tout à fait une petite quantité de lames sans traits d'usage, quoique entre les produits se trouve un perçuteur.

Les objets en pierre très polis ne sont pas nombreux et sont faits d'une roche schisteuse claire.

On a trouvé un seul pilon presque sphérique en granit.

Parmi les produits céramiques l'attention est attirée par de nombreuses statuettes (surtout par celles qui sont peintes en couleurs foncées et par des figurines humaines tatonées). Dans une des rainures du côté avec laquelle probablement elles ont été remplies. Deux figurines de bêtes furent seulement trouvées.

En somme la céramique de Kadyvitzki appartient à deux groupes suivants: A. La catégorie de la poterie en argile claire rougeâtre, avec la peinture polichrome, accompagnée de produits en pâte de terre glaise de couleur claire jaunâtre avec la surface rugueuse (échantillon de ces derniers est le grand vase N 3, pl. XXIX). Cette catégorie est suivie par des fragments de la poterie ordinaire en terre grise avec le mélange des coquilles concassées, ce qui est bien typique pour les trouvailles de Khalcipi—Trypillia et Evmynka.

B. La catégorie de la poterie pour la plupart en terre claire jaunâtre avec la surface polie et la peinture monochrome.

La peinture de la 1-ère catégorie qui couvre pour la plupart toute la surface de la poterie employe pour l'engobe la couleur rouge et rarement en blanc; la couleur foncée couvre les places vides. Les éléments du dessin—figures ou lentiformes (lentilles biconvexes et biconcaves), méandres obliques, enroulements. Les formes de la poterie de la 1-ère catégorie: les petits vases à fond rond, des vases ventrus, à embouchure étroite conique de profil, et à support (Standing), dont nous avons le spécimen dans le vase du N 38, (Pl. XXIX, fig. 2); des poteries originales à support élevé (Pl. XXIX, fig. 1), des „binocles”, quelquefois avec le bord entaillé (Pl. XXIX, fig. 4), de haute coupe de cette catégorie. Formes de la catégorie deux: des „binocles” du type galicien-podilien; des grands vases à ventre rondâtre, à con manqué, à bord incurvé à l'extérieur et au fond plat (Pl. XXIX, fig. 5), des petits vases aux parois fins et à fond rond, des terrines.

Il semble au premier coup d'oeil que ces deux catégories n'ont pas de traits communs. L'étude approfondie nous montre des formes proches. La différence principale consiste dans l'ornementation et dans la manière de la faire. L'engobe qui est ordinaire pour la 1-ère catégorie ne se trouve pas toujours dans la seconde. Souvent la poterie est peinte sur l'argile naturelle. La peinture est monochrome rouge sur le fond clair, blanc sur le fond rouge, brune—même noire—sur l'argile claire.

Les fouilles de l'année 1926 à Kadyvitzki présentent un faciès nouveau de la civilisation de la céramique peinte, inconnu jusqu'à présent dans les trouvailles Ukrainiennes, d'un côté se rapprochant des trouvailles galiciennes-podiliennes et de l'autre des centres transylvaniens et roumains (Cucuteni).

On n'a pas de données pour affirmer plus ou moins catégoriquement les rapports de Kadyvitzki à tels ou tels centres de la civilisation de la céramique peinte et pour les dater.

Pl. XXIX. Kadyvitzki. 1. Vase de forme d'une coupe profonde, à support élevé, peint en blanc-jaunâtre et brun-foncé sur l'engobe en couleur de brique. Embouchure—0,765. H—du vase 0,145. H—du coupe séparément—0,075.

2. Vase à support élevé à 4 anses, dont deux sont percées verticalement et deux—sur le support—percées horizontalement, peint en blanc et en brun. E—0,108. H—0,287.

3. Un grand pot en argile claire, bien calciné à la surface rugueuse, sans ornement. Des anses nombreuses tracées horizontalement, quelques anses sans trous. E—0,350 et 0,375. H—0,427.

4. Fragment de binocle au bord entaillé, peint en rouge, en blanc et en brun. E—0,140.

3. Un vase à fond plat, au cou étendu, aux bords courbés en dehors, à deux anses, tronçonnées verticalement, peint en brun foncé sur l'argile naturelle. E—0,170, F—0,100, H—0,300.

Pl. XXX. Kadyivtzi. Figurines en terre-cuite. 1/2 gr. naturelle.

Les fouilles dans le département de Poltava.

Les recherches et les fouilles archéologiques faites par l'auteur pendant les années 1921—25 avaient pour but d'examiner la partie S—E du gouvernement de Poltava qui est restée jusqu'à ce temps non observée. Les fouilles de l'année en revue, ont été pratiquées pour vérifier les trouvailles qui étaient faites près du v. Klymivka sur la rivière Ortychok, affluent de la rivière Oril, et tenaient leur origine des tombes ruinées par les paysans. Ces tombes (9) s'étendent en fil sur le bord gauche de la rivière. Les tumulus ne sont pas hauts, leurs contours sont peu expressifs. Pour la plupart ils sont ruinés ou usés pour les besoins d'agriculture.

Les sépultures, découvertes dans ces tombes se rapportent à deux époques: celles de l'âge du bronze et celle du cimetière des catacombes du v. Saltiv (gouv. Kharkiv).

Les sépultures de l'âge du bronze se rapportent à quelques phases quant au développement de la population de nos steppes pendant l'âge du bronze. Les sépultures les plus intéressantes sont celles à squelette peint d'ocre rouge enseveli dans les fosses 1,0—1,15 m. de profondeur, sous sol. La sépulture 2 de la tombe II est caractérisée très bien. Le squelette est posé sur le dos, la tête au S; les jambes sont repliées et posées à droite; le bras droit est étendu, le bras gauche est plié dans le coude et s'étend jusqu'au poignet de la main droite. Près des poignets se trouve un vase au fond pointu, orné de empreintes de peigne (Fig. 2). Près de l'épaule droite s'étend un fil de perles en os et en dents d'un carnaissier, auquel appartient, probablement, aussi une épingle-marteau (la reconstruction probable du collier, fig. 1).

Dans le tumulus N 3 a été trouvé une sépulture du type ci nommé „zroubyv" (à charpente) dans une fosse peu profonde (voir le vase pl. XXXI, fig. 5) et des sépultures dans des fosses plus profondes sans aucune trace de la coloration des squelettes. Dans les tertres des kourgan, plus récentes (I—1, III—1, 2, 3, 4, 5) dont la plupart sont en composition de poteries simples en terre cuite foncée (Pl. XXXI—1, 3, 4) les sépultures de l'âge du bronze, était creusée aussi une catacombe avec posés à N—S, les têtes au S, les faces à l'E. Les objets mis pour les défunts sont les vases (Pl. XXXII, fig. 1, 4, 5), un collier de perles en verre, en cerdoïque etc. (Pl. XXXII, fig. 2), un objet quelconque en fer, Pl. XXXI. Vase de l'âge du bronze, 1, 3, 4. Poterie trouvée près des squelettes contractés récents en terre cuite d'une couleur foncée, mal les bords ou sur le ventre des vases (3, 4).

2. Vase de la sépulture II—2 en terre cuite mal calcinée.

5. Vase de la sépulture III, 6 de terre cuite jaune bien calcinée avec ornement en triangle fait par l'empreinte de la ficelle.

6. Vase du tumulus II, qui fut trouvé par le propriétaire de ce kourgan. Pl. II. Objets qui se rapportent à la civilisation du cimetière de Saltiv. 1—3. Vases en terre cuite peu calcinée, faits sans tour. 2. Perles. 4—5. Vases bien faits à tour. 5-a. L'embouchure du plus grand vu du haut. 5-b. Fond de ce vase. Il fut cassé pendant l'emploi et fut cousu. Le fond et les parois furent percés par 4 trous pour le raffermir.

6. Vase de terre cuite claire mal calcinée, trouvé par le propriétaire de la tombe N—3.

Recherches archéologiques aux environs de la bourgade Zlatopil, département de Tcherkassy, en 1926.

L'auteur du rapport présent fut envoyé par le Comité Archéologique d'Ukraine pour faire des recherches archéologiques aux environs de b. Zlatopil, au village Maslowa, où d'après les renseignements du Musée Historique-Archéologique de Tcherhassy au nom de T. Czerchenko, les paysans en creusant l'argile pour leurs usages domestiques trouvaient (et détruisaient certainement) des sépultures antiques, ainsi que différents objets, principalement des vases.

Des recherches préliminaires donnèrent les résultats suivants. Le v. Maslowa est situé sur un plateau, s'abaissant à l'Est vers une petite rivière, Hnyly Tovmatch*. Au Nord, au bout du village se trouvent un pâturage et une glaisière, bornés de deux routes et d'une vallée, formant un triangle. Dans les bornes de ce triangle, sur la surface duquel on n'aperçoit aucune trace de tumulus, avaient lieu les trouvailles de sépultures. Ainsi même a priori, l'on peut croire, que nous avons affaire à un cimetière, tenant près par son caractère aux ci dits „champs d'enterrements“, explorés par V. N. Khvorka à près des villages Tcherniakhiw, Zarouhyntzi et Romachky du gov. de Kyiv.

Ayant pour but de prévenir la destruction continuelle des sépultures, les fouilles de 1926 furent entreprises du côté N. O. de la glaisière.

L'emplacement des fouilles fut divisé en carrés, ne dépassant point 3 mètres.

Au début même des fouilles l'on découvrit que le sol était rempli de fragments de la poterie.

Les fouilles découvrirent 4 sépultures à l'inhumation qui se trouvaient dans une couche de terre grasse, à une profondeur de 0,5—1,0 m. en moyenne; la IV sépulture seulement fut découverte à une profondeur de 2,5 mètres.

Les squelettes humains étaient étendus sur le dos, les têtes au Nord, les extrémités supérieures et inférieures tendues, la tête tournée de côté. Le degré de conservation des squelettes dépend de la profondeur et de la couche où se trouvent les ossements à une plus grande profondeur, dans une couche d'argile, les ossements se sont mieux conservés que dans une couche de terre grasse à une moindre profondeur, où parfois les ossements sont tout à fait pourris et tombent en petits morceaux quand on les recueille.

Les sépultures à l'inhumation étaient accompagnées d'un inventaire précis, uniforme, au milieu duquel prévalait la poterie.

DANIEL STCHERBAKIVSKY.

Les trouvailles provenant des environs de Mohyliv-Podilsky.

Pendant les travaux d'exploration de l'antique forteresse à Ozaryntzi dans le département de Mohyliv-Podilsky, l'auteur visita quelques stations préhistoriques à Ozaryntzi et à ses environs, de même qu'il examina quelques collections dans les écoles locales.

Ozaryntzi, Borstehyvtzi, Vyla-Iarouzki, Voïvodtchyntzi, Stina, Bernachivka ont fourni d'excellents matériaux concernant différentes époques du néolithique et de la civilisation Trypillienne, jusqu'à l'époque romaine.

Il y a plusieurs stations à Ozaryntzi. Dans l'endroit „Popiv horod“ outre des haches massives, des haches-marteaux l'on trouve des tessons néolithiques et des tessons de la poterie dite Trypillienne. Nous reproduisons la partie supérieure d'une figurine en argile cuite (Pl. XXXV, fig. 4.)

Les environs du village Vyla-Iarouzki, surtout l'endroit „Stchovb“ sont encore plus riches en trouvailles. Hors les produits en silex ainsi que les objets en bronze, l'attention attirent les fragments des figurines dy type de Cucuteni, en argile gris-foncé et gris-clair (Pl. XXXVI, fig. 1-4).

Au v. Vyla-Iarouzki furent trouvés: une figurine de boeuf en argile (Pl. XXXV, fig. 5), et les fragments d'une figurine en argile couleur d'ocre claire (Pl. XXXV, fig. 2, 2-a). Près du village est situé un cimetière de l'époque romaine. L'inventaire d'une sépulture à crémation se compose d'un couteau en bronze, d'un peigne en os, d'un briquet, d'un couteau en fer.

Dans le bourg délaissé au v. Stina, furent trouvés des spécimens de céramique peinte et des fragments d'une figurine en argile, reproduits à la Pl. XXXV fig. 3, 3-a.

Au v. Voïvodtchyntzi l'on trouve souvent des haches-marteaux en granit et des haches en silex, ainsi que des fragments de la poterie du type Boryssivka (Pl. XXXVI, fig. 6).

A ce qu'il paraît la figurine trouvée au v. Bernachivka représente un type unique (Pl. XXXVI, I, I-a).

En général, la région citée offre un intérêt exceptionnel, surtout grâce aux trouvailles de la civilisation Trypillienne. Son étude approfondie doit être considéré comme un des problèmes des recherches en 1927.

Les monuments d'art sur le territoire de la Côte Droite du Dniépro.

L'auteur se proposa d'étudier en 1926 l'architecture de la bourgade («mistetohko»), ainsi que l'art juif s'y rattachant inséparablement. Outre cela l'auteur avait en vue de mesurer en détail des bâtiments dans les anciens domaines de la noblesse. L'on choisit comme centre d'explorations les bourgades Ozaryntzi, dép. Mohyliv en Podolie et Slavouta, dép. Chépétivka en Volhynie. En plus on avait l'intention de faire connaître l'état des monuments d'architecture du XVI—XVII siècle, se trouvant à Zaslav et Starokostiantyniv en Volhynie. Après Kamianetz-Podilsky—ce Nürenberg ukrainien—ces villes sont peut-être les plus intéressantes de celles qui occupent la région de la côte droite du Dniéper (Pravoberejia) c'est à dire l'ancien gouvernement de Kyïv, la Volhynie et la Podolie.

A part les bourgs Ozaryntzi, Slavouta, Zaslav et Starokostiantyniv l'auteur visita les villages: Iarochiv, Chépétivka, Hannopil, Bérézdiv, Soudykyiv, Kornytzia, Bilohorodka, Liakhivtzi, Iampil, Mohyliv. L'on a exécuté 94 plans, 294 photographies et fixes 112 détails d'architecture.

1. L'architecture des villes et des bourgades («mistetohkos»). L'architecture des bâtiments d'une bourgade se distingue de l'architecture rustique non seulement par les dimensions de ses constructions, mais aussi par leurs formes et leur construction et encore plus par leur plan et leurs rapports avec d'autres bâtiments. Cette différence est dictée par la dissémination des exigences économiques de la bourgade et du village. Le «mistetohko» se tourne vers l'industrie, le village vers l'agriculture.

Comme type de bâtiments d'une bourgade l'on peut prendre les hôtels de ville, les édifices ayant toute une file de boutiques—«torhovnyriady», les auberges—«zaidyzy», les maisons, les manufactures, enfin les édifices religieux—les églises catholiques, les synagogues, les églises, les chapelles, parfois une forteresse, devant servir de défense au bourg.

Le plan général de la bourgade est le même que dans l'Europe occidentale. Au centre—une place carrée avec l'angle droit des «torhovnyriady» (boutiques dans un même édifice) et l'hôtel de ville, et tout autour un carré de maisons, se serrant l'une près de l'autre, leurs façades étroites tournées vers la place.

Il ne reste que peu d'hôtels de ville. Le plus intéressant c'est l'hôtel de ville de Kornytzia (XVIII siècle); malheureusement il a été détruit. A Ozaryntzi l'hôtel de ville est bâti d'après le même plan que les auberges: avec passage pour les voitures à travers tout le même bâtiment. Quelquefois, comme par exemple à Zaslav, l'hôtel de ville est boutiques. L'existence plus dans beaucoup de bourgs (Mohyliv-Podilsky, Chépétivka, Zaslav, à Slavouta le plan des «torhovnyriady» n'est pas un rectangle mais a la forme d'un fer à cheval.

Les constructions les plus caractéristiques des bourgades sont les auberges pour les équipages, arrangés non seulement pour les gens, mais aussi pour les équipages et les chevaux. Ce sont de grands et longs bâtiments avec passage pour les voitures à travers tout le bâtiment. Des deux côtés de ce passage se trouvent les chambres (8—13) des voyageurs, dont les portes donnent sur le passage. Le maître occupe la chambre du bout. Plus loin sous les murs se trouvent les crèches des chevaux.

Les équipages se mettaient dans un passage plus ou moins large entre les crèches. Le même toit abrite tout cela. Les «zaidyzy» sont surtout les routes de grande communication, et dans les bourgs, situés sur les routes de grande communication.

Les «zaidyzy» ont parfois à leur façade des appendices, reposant sur des colonnes de bois sculpté (Ozaryntzi, Iarychiv, Kornytzia, Zaslav) ou sur des colonnes de massives colonnes de pierre (Ozaryntzi, Iarychiv). Les «zaidyzy» (auberges) à deux étages ont une galerie ou une balustrade.

Le caractère général de l'architecture civile du bourg démontre clairement l'influence de la ville allemande.

Quant aux édifices religieux, ordinairement le paysage d'un bourg de catholique ou d'un couvent. La synagogue, quoique au centre de la ville est tout de même de côté, dans un coin. L'église orthodoxe se cache entre les chaumières des paysans.

Ce qui mérite l'attention à Zaslav, c'est l'église catholique de St. Jean, construite vers la fin du XVI siècle; bien beaux sont les «Bernardins», un couvent, bâti en 1602—3 et restauré en 1728 après avoir été ravagé par Chmielnitzky, ayant une façade imposante style baroque, et un riche décor d'église, style rocaille.

Un grand intérêt présente le couvent du nom «omissionarsky», situé en face du palais Sangoucheki. On peut citer parmi les anciens bâtiments de Zaslav une tour, surnommée «kasna Sangoucheki» (trésor des Sangoucheki) qu'on appelle aussi «tour de Rohaid».

Beaucoup de monuments d'architecture se sont conservés à Starokostiantyniv. Ces monuments ont été construits par le duc Constantin Ostroïy et sont d'une importance hors ligne pour l'étude de l'époque de transition du gothique à la Renaissance et de la Renaissance allemande en Ukraine. Le plus remarquable c'est le palais du duc C. C. Ostroïy—monument rare d'architecture civile au XVI siècle en Ukraine, avec la chapelle du palais et des portes de pierre à deux étages. Il a été construit en 1591—71 et malheureusement fut reconstruit. La partie du palais à l'Ouest, ayant un attique orné et une chambre originale octogonale dans la tour, s'est mieux conservée. La cathédrale de l'Exaltation de la Croix, datant des mêmes années, offre de l'intérêt parce qu'elle reflète la lutte du gothique et de la Renaissance, si caractéristique pour le XVI siècle.

L'église de l'Assomption, appartient aussi au XVI siècle (1592).

En fait de bâtiments des bourgades, l'auteur mesura à Ozaryntzi la forteresse et à Slavouta les bâtiments de l'«Orenda». La date de la construction de la forteresse n'est point connue. Elle fut détruite par les Turcs en 1690. Son plan a la forme d'un T. Il ne reste presque rien des remparts de cette forteresse, ni des tours situés dans les coins NO et NE. Les résultats de l'exploration de la forteresse seront publiés séparément.

Un autre bâtiment, mesuré par l'auteur à Slavouta «Orenda» appartient à la première moitié du XIX siècle. Il a une belle façade style empire.

2. L'art israélite. L'étude du bourg de la Côte Droite du Dniépro (Pravoberejia) se rattache étroitement à l'étude de l'art israélite, car les Israélites composent la plus grande partie de la population du bourg. Sur le territoire de la Côte Droite du Dniépro l'art israélite n'a pas été étudié. Il faut commencer par l'étude des monuments se rapportant à cet art.

La plus ancienne des synagogues visitées par l'auteur, c'est la synagogue bâtie en pierre à Starokostiantyniv; elle rappelle par ses aïeules la synagogue de Vysoki Mazovetzi au Pidlissia, datant du XVIe siècle. Parmi les synagogues bâties en pierre il faut citer celles de Zaslav, Kornyziia et surtout la synagogue d'Ozaryntzi, avant un décor intéressant et surtout la synagogue de Iarochiv qui par son style pur (baroque) et son intérêt historique et artistique exceptionnel. Le plus souvent ils ont été construits par les plus éminents architectes, et décorés par les meilleurs peintres de l'époque. Pendant la guerre et la Révolution ils se ressentent le plus de leurs secousses.

3. Les domaines des nobles. Les immeubles des nobles, devant leur origine aux classes sociales les plus riches du passé, sont d'un intérêt historique et artistique exceptionnel. Le plus souvent ils ont été construits par les plus éminents architectes, et décorés par les meilleurs peintres de l'époque. Pendant la guerre et la Révolution ils se ressentent le plus de leurs secousses.

Leur étude et le classement de ce qui en reste forment un problème des plus urgents.

Dans les domaines, visités par l'auteur, se sont conservés tout un nombre de bâtiments remarquables par leur architecture. Au v. Klemivka, près de Zaslav, propriété de Sangouchki,—la serre, la maison du garde bâtie en 1793, une tour décorative à quatre pans; à Slavouta,—propriété Sangouchki—les dépendances, les écuries avec un portique empire, une maisonnette style baroque où l'on gardait les archives, les maisons du personnel. Au v. Trochtchi, district Bardytshiv—la maison des Bourguinsky avec un portique empire, un magnifique pavillon, un obélisque au milieu d'un étang. Au v. Karpivtzi—un pavillon style classique. L'éprise du classicisme était si forte, que même plusieurs moulins furent construits aux environs de Krasnopil, en style empire (dont le plus intéressant celui du village Poustos).

4. Les églises et les campaniles. L'étude des édifices religieux orthodoxes n'entrait pas dans le plan de l'excursion de 1926.

Dans la partie visitée du département de Mohyliv l'on ne rencontre presque pas de vieilles églises. Seulement au v. Némia et au v. Serobrynka se sont conservées des églises à trois coupoles avec un «opas-saunir» (galerie découverte autour de l'église). On peut citer l'église du village Kykavka, datant de 1808, construite, comme on dit, d'après le plan de Tropinine, et décorée par lui.

Quant aux campaniles elles se sont mieux conservées (vv. Sadova, Sadky, Volevodtchynzi, Némia, Serebrynka, Kykavka).

Le département de Chépétivka a fourni beaucoup de types d'églises. Les plus typiques de la Volhynie sont les églises à trois compartiments et une coupole (vv. Myslavytzi, Houhivtzi, Rovky). L'on a vu assez d'églises à trois compartiments (Kornyziia, Tchétyroboky, Krasnopil, Vasylivka, Radochivka, Minkivtzi, Dvorka, Stehouvitychky).

L'église de Jouki à cinq compartiments et une coupole a un iconostase baroque avec toute une rangée de statues.

Quand aux campaniles, l'on pouvait voir en Volhynie côte à côte des types ordinaires, de hauts campaniles et des campaniles en pierre de la forme d'un mur à arches percées. (vv. Radochivka, Tchégoynzi, Blihorodka).

K. MOSTCHENKO.

L'art paysan en Podolie d'Ouest.

L'étude d'architecture paysanne à Podiliss (Podolie) montrent qu'elle comme dans les autres régions d'Ukraine—la chambrée («khata») est une véritable oeuvre d'art. Le rôle principal dans le décor de la chambrée («khata») aussi que d'autres constructions de détails architecturaux se composent de détails travaillés, mais toutes les parties du bâtiment sont également travaillées, mais toutes les parties du bâtiment sont également travaillées et soulignées selon leur importance par la couleur et l'ornement.

L'attention principale est portée sur la forme de tout qui, atteignant une extrême hauteur, est couvert d'une manière spéciale, nommée «strihatchy»; la quantité de ces «strihatchy» (jusqu'à 30) et leur épaisseur ne sont pas habituelles pour les autres régions d'Ukraine leur aspect rappelle des marches.

Aux traits caractéristiques se rapportent aussi les doubles fenêtres et l'absence des cheminées.

À l'intérieur la chambrée («khata»), comme à l'extérieur, est ornée de peintures aux murs et surtout sur le poêle.

À l'extérieur de la chambrée se trouve une plate-forme, sauteuse et se compose de deux parties: du fourneau et du poêle à chauffer, fage, unis par une petite arche, sous laquelle se trouve une plate-forme, dont on sert pour dormir. La plus grande attention attire le décor du vestibule («siny»), où souvent toute la surface est couverte de peintures aux murs, plafond, même le plancher. Malgré le primitif du dessin l'habileté dans la composition générale est bien remarquable. Les différentes parties sont parfaitement réunies les unes aux autres, les nuances sont sans reproche.

La surabondance d'ornementation est très rare, malgré l'entrainement excessif pour le décor de la demeure.

C'est la femme qui est le peintre en Podolie. Elle excelle dans son art. Elle ne peut pas vivre sans couleurs, sans ornements, qui sont liés à elle. Elle ne peut pas vivre sans couleurs, sans ornements, qui sont liés à elle. Elle ne peut pas vivre sans couleurs, sans ornements, qui sont liés à elle. Elle ne peut pas vivre sans couleurs, sans ornements, qui sont liés à elle.

Même dans les chambrées («khata») du type nouveau, qui sont bâties par les artisans-maçons, elle rapporte la polychromie et attirent pour elle, en peignant à son goût les ornements en plâtre.

ERRATA.

Найприкріші з помічених помилок.

Надруковано:	Треба читати:
Стор. 79, підпис під таблицею Білогрудівка, 1923 року.	Білогрудівка 1926 року
91, Б. П. Фармаковський В. П. Пора-Монovich	Б. В. Фармаковський В. П. Пора-Леонovich.
96, одинадцятий рядок знизу амфор з клейрами	амфор з клейрами
100, тринадцятий рядок знизу чашок та кілків	чашок та кілків
102, п'ятий рядок знизу з рисунком голови	з рисунком голови
103, десятий рядок знизу теракатового гамісу	теракатового гамісу
104, перший та п'ятий рядки зверху теракатової теракатового	теракатової теракатового
109, вісімнадцятий, п'ятнадцятий та тринадцятий рядок знизу Калюжниці, Колюжниці	Калюжниці, Колюжниці
110, шіснадцятий рядок знизу чоловіча постать	чоловіча постать
185, підпис під таблицями Печі в с. Кадіївцях. Кам'яноччя. Печі в с. Деревлявому.	Печі на Кам'яноччя: У с. Кадіївцях у с. Деревлявому. М. Дяченко.
210. Д. Дяченко	

З М І С Т:

TABLE DE MATIÈRES.

<p>О. Новицький. Діяльність ВУАКу в р. 1926 3</p> <p>М. Рудинський. Археологічні досліди р. 1926 7</p> <p>С. Гамченко. Розкопи 1926 р. в Києві 17</p> <p>В. Козловська. Відрядження в Тулинці 39</p> <p>Розшуки та розкопи на правому березі Дніпра між м. Ржище- вим та с. Балики 40</p> <p>Розкопи біля с. Сушківки на Гуманщині 45</p> <p>Розкопи в Баршпільському районі 48</p> <p>Експерсії й догляд за знахід- ками підчас комунальних ро- біт у Києві за р. 1926 51</p> <p>П. Куринний. Розкопи біля с. Томашівки на Гуманщині . . . 54</p> <p>Археологічна розвідка в око- лицях с. Колодистого 63</p> <p>Раецька могила на Бардичів- щині 71</p> <p>Розкопи Білогрудівських моги- лододібних горбів 79</p> <p>М. Макаренко. Евмінка 84</p> <p>Карагани 88</p> <p>Ольбія 90</p> <p>Археологічні дослідження та розшуки на Прилуччині 106</p> <p>М. Рудинський. Смячка 118</p>	<p>A. Novytzky. Comité Archéolo- gique d'Ukraine en 1926 3</p> <p>M. Roudynsky. Archéologie en Ukraine en 1926 7</p> <p>S. Hamtchenko. Fouilles à Kyïv en 1926 17</p> <p>V. Kozlovskaya. Excursion à Toulyntzi 39</p> <p>Recherches et fouilles le long de la côte du Dniπρο entre la v. Rjystchiv et le v. Balyky . . 40</p> <p>Les fouilles à Souchkivka 45</p> <p>Les fouilles à l'arrond. Ba- rychpil 48</p> <p>Les excursions et l'inspection des trouvailles pendant les tra- vaux communaux à Kyïv en 1926 51</p> <p>P. Kourinny. Les fouilles au v. Tomachivka 54</p> <p>Recherches archéologiques aux environs du v. Kolodysté à Houmanstchyna 63</p> <p>La tombe près du v. Raïky 71</p> <p>Les fouilles à Bilohroudivka . . 79</p> <p>N. Makarenko. Eymynka 84</p> <p>Karahany 88</p> <p>Olbia 90</p> <p>Recherches et fouilles à Pry- loutchyna 106</p> <p>M. Roudynsky. Smiatchka 118</p>
---	--

М. Рудинський. Дослідн на Кам'яничині	123
Дослідн на Полтавщині	144
П. Смолічев. Археологічні дослідн в околицях м. Златополя на Черкащині року 1926 . . .	154
Д. Щербаківський. Знахідки біля Могилева Подільського	167
Б. Безвенглінський. Могила ч. XII Білогрудівського могильника	173
О. Новицький. Діяльність Мистецького Відділу Археологічного Комітету	175
Б. Мощенко. Дослідн селянського будівництва на Кам'яничині	177
Д. Щербаківський. Пам'ятки мистецтва на Правобережжі	191
Каталог рисунків та фотографій пам'яток мистецтва на звітній виставці Комітету р. 1926.	
М. Дяченко. Зарисовка пам'яток мистецтва на Черкащині	210
Ю. Ключівський. Кляштор Бернардинів у Заславі . . .	211
В. Козловська. Фотознімки на території Ржищівського району	212
М. Макаренко. Фотознімки на території Прилуччини . .	212
Витяг з статтів французькою мовою	217
Errata	249

M. Roudynsky. Recherches et fouilles à Podolie S. O. . . .	123
Recherches dans le dép. de Poltava	144
P. Smolitchev. Recherches archéologiques aux environs de Zlatopil, dép. Tcheperkassy .	154
D. Stcherbakivsky. Les trouvailles provenant des environs de Mohyliv-Podilsky	167
B. Bezvenhliinsky. Le tertre XII de Bilohroudivka	173
A. Novyitzky. La section d'histoire d'art du Comité archéologique en 1926	175
C. Mostchenko. L'art paysan de Podolie de S. O.	177
D. Stcherbakivsky. Les monuments d'art sur le territoire de la Côte Droite du Dniépro .	191
Catalogue des dessins et des photographies des monuments d'art de l'exposition annuelle du Comité en 1926	
M. Diatchenko. Monuments d'art du dep. Tcherkassy . . .	210
J. Kliukivsky. Couvent des Bernardins à Zaslav (Volhynie)	211
V. Kozlovska. Monuments d'art aux environs de Rjystchiv . .	212
M. Makarenko. Monuments d'art à Pryloutchyna	212
Resumé	217
Errata	249

~~1185 8097~~

1612

24-00